

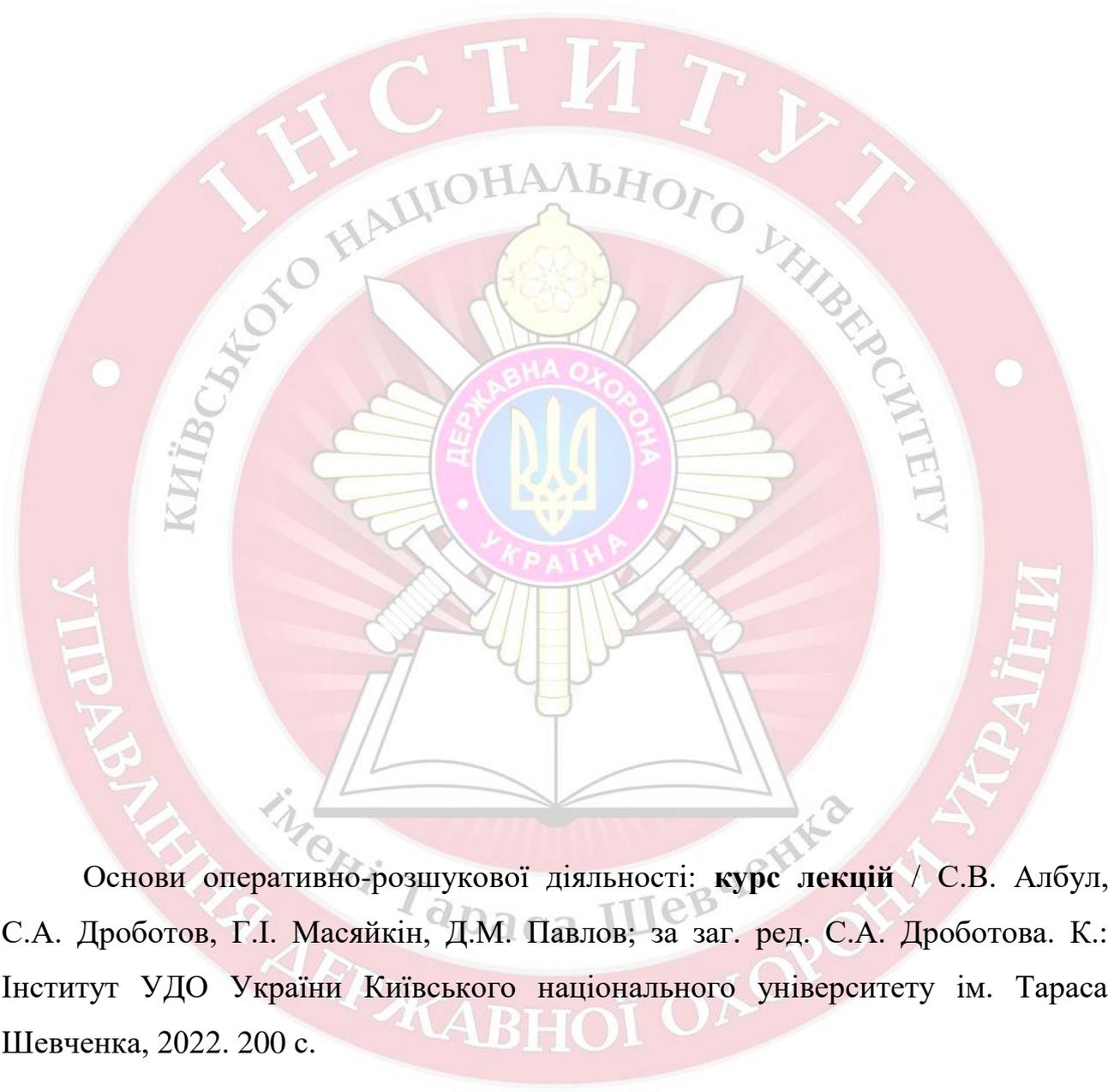

**ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

С. В. Албул, С. А. Дроботов, Г. І. Масяйкін, Д. М. Павлов

**ОСНОВИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
КУРС ЛЕКЦІЙ**

КИЇВ - 2022

Основи оперативно-розшукової діяльності: **курс лекцій** / С.В. Албул, С.А. Дроботов, Г.І. Масяйкін, Д.М. Павлов; за заг. ред. С.А. Дроботова. К.: Інститут УДО України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2022. 200 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Історія оперативно-розшукової діяльності. Становлення теорії оперативно-розшукової діяльності як самостійної галузі наукових знань	7
Питання для самоконтролю.....	31
Тестування.....	32
РОЗДІЛ 2. Поняття, завдання та принципи оперативно-розшукової діяльності	34
Питання для самоконтролю.....	49
Тестування.....	50
РОЗДІЛ 3. Правова основа оперативно-розшукової діяльності. Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності	51
Питання для самоконтролю.....	85
Тестування.....	86
РОЗДІЛ 4. Суб'єкти оперативно-розшукової діяльності та їхній правовий статус	88
Питання для самоконтролю.....	106
Тестування.....	107
РОЗДІЛ 5. Права та обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність	109
Питання для самоконтролю.....	120
Тестування.....	121
РОЗДІЛ 6. Підстави та строки проведення оперативно-розшукової діяльності	123
Питання для самоконтролю.....	134
Тестування.....	135
РОЗДІЛ 7. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності	137
Питання для самоконтролю.....	146
Тестування.....	147
РОЗДІЛ 8. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності	149
Питання для самоконтролю.....	169
Тестування.....	170

РОЗДІЛ 9. Контроль та нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю.....	172
Питання для самоконтролю.....	178
Тестування.....	179
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ.....	181
ТЕМАТИКА НАУКОВИХ РОБІТ.....	186
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	189
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	190

ВСТУП

Процес створення демократичної правової держави в Україні та включення її до Європейського співтовариства необхідний для підвищення ефективності всіх державних інституцій. Важливу роль у цьому відіграють правоохоронні органи та їхні оперативні підрозділи.

Основним завданням оперативних підрозділів правоохоронних органів є боротьба з найнебезпечнішими проявами злочинів.

Навчальна дисципліна «Основи оперативно-розшукової діяльності» належить до циклу дисциплін вільного вибору й викладається з метою надання знань про поняття оперативно-розшукової діяльності, особливостей правового регулювання її видів, формування навичок щодо організації та проведення оперативно-розшукових заходів під час провадження діяльності щодо боротьби зі злочинністю.

Метою курсу є розширення та систематизація здобувачами вищої освіти раніше здобутих знань щодо застосування в доказуванні результатів оперативно-розшукової діяльності та формування навичок їхнього використання в різних ситуаціях.

Основним завданням навчальної дисципліни «Основи оперативно-розшукової діяльності» є опанування здобувачами знань щодо поняття оперативно-розшукової діяльності, її ознак, фактичних і юридичних підстав проведення оперативно-розшукових заходів, їхніх класифікаційних груп, порядку проведення кожного із визначених законодавством оперативно-розшукового заходу.

Формування базових знань щодо порядку проведення оперативно-розшукових заходів, визначення особливостей і умов їх проведення, способів використання отриманих результатів є кінцевою метою викладання курсу «Основи оперативно-розшукової діяльності».

На наше переконання, запам'ятовування без повторення не буває. Для цього матеріал необхідно повторювати й використовувати в практичних завданнях. З цією метою в науково-практичному посібнику представлено

схеми, таблиці з узагальненням викладеного матеріалу, питання для самоконтролю знань, а також тестові завдання для визначення рівня засвоєння матеріалу.

Розділ 1

ІСТОРІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК САМОСТІЙНОЇ ГАЛУЗІ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

ПЛАН

- 1. Історичні етапи розвитку оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності*
- 2. Вихідні положення оперативно-розшукової діяльності, її соціальна роль і співвідношення із суміжними видами юридичної діяльності*
- 3. Предмет і система теорії оперативно-розшукової діяльності*
- 4. Методологія наукових досліджень проблем оперативно-розшукової діяльності*

1. Історичні етапи розвитку оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності

Поділяючи думку М. Г. Чернишевського, що «без історії предмета немає теорії предмета, а без теорії предмета немає навіть думки про його історію», розглянемо оперативно-розшукову діяльність в історичній ретроспективі. Розвідувальна й контррозвідувальна діяльність, агентурна робота – це історичне явище, одне з найдавніших ремесл людства, що виникла до появи злочинності й існує понад тридцять століть.

Спочатку людина вивчала навколишній світ і предмети, розвідувала місця для зручного проживання, забезпечені продуктами харчування тощо. Отже, перші розвідки людство проводило з метою життєзабезпечення, а не шпигунства й військових дій. Одним із перших археологічних джерел, які свідчать про те, що агентів (розвідників) використовували в міждержавних відносинах як заручників, є обпалена дощечка з давніми письменами, знайдена на території Сирії і датована XIII ст. до н.е.

У них правитель одного міста-держави скаржитья правителю іншого, що відпустив його посланців згідно з домовленістю, але викупу за них до цього часу не отримав.

Спочатку агентів використовували для забезпечення військових інтересів і потреб, засилаючи їх на території супротивників. Цар Олександр Македонський, генерал Ганнібал розсилали сотні агентів для збору відомостей про війська противника й укріплені місцевості, а також для пошуку негласних помічників з числа жителів тих міст, які мали намір атакувати. Античні історики зазначають, що Ганнібал сам неодноразово переодягаючись проникав до лав противника для збору розвідувальної інформації.

Добре була організована секретна служба Чингісхана, який не тільки засилав свою агентуру, а й безжалюбно розправлявся з виявленими лазутчиками. Мусульманські держави мали добре організовані секретні формування, які не тільки готували інформацію для набігів в Африку, Азію, Східну Європу, а й постійно створювали там шпигунські мережі.

В XIV ст. в Англії була створена ієрархічна структура агентурної мережі, куди входило чотири групи:

- 1) агенти, які виконували роль резидентів (дипломати, купці);
- 2) наймані інформатори, які використовувались для вирішення конкретного завдання;
- 3) професійні розвідники;
- 4) агенти, які поєднували розвідувальну діяльність із соціальною роботою для спілкування з людьми, що володіють потрібними відомостями (лікарі, священники, писарі).

На початку виникнення дипломатичної служби було легалізовано зовнішньополітичну розвідку, у якій не було розмежувань між шпигунами й дипломатами.

До найбільш давніх джерел, у яких згадується про оперативно-розшукову діяльність і агентурну роботу, багато дослідників відносять Біблію. Біблія – книга, абсолютно виняткова, невичерпна, книга, у якій все сказано як про Бога, так і про людину ... Біблія містить у собі вчення релігійного порядку,

боговідкриту істину, а й людське знання, і вся наша розумова діяльність знаходить в ній їжу багатства невичерпного. Багато що почерпнули з неї і поезія, і історія, і географія, і соціологія. Вона лягла в основу європейського мистецтва. Без неї ні скульптори Шартрського собору, ні мозаїсти Равенни, ні Мікеланджело, ні Рембрандт, ні Ель Греко не були б тими, ким ми тепер захоплюємося. На цій же основі ґрунтується творчість Шекспіра, Расіна, Данте й Достоевського. Перша згадка про розвідувальну діяльність як прообраз сучасної агентурної роботи міститься в книгах Священного письма.

Так, у книзі «Числа» Старого завіту (Четверта книга Мойсеєва) розповідається про те, як після довгого, повного знегод і небезпек виходу з Єгипту сини Ізраїлеві на чолі з пророком Мойсеєм зупинилися у пустелі Паран у центрі Синайського півострова. Попереду лежала незвідана територія, і що чекало там змучений народ, ніхто не знав. У цей момент Мойсей отримав вказівку: «І сказав Господь до Мойсея, говорячи: Пішли людей, щоб вони розвідали землю Краю, що Я даю синам Ізраїлевим». Одночасно рекомендувалося послати по одній людині від кожного коліна (племені) – «головних з них». Виконуючи вказівку згори, Мойсей відібрав і сформував команду з представників дванадцяти племен, перед якими поставив завдання «...розвідати Край ханаанський, та й промовив: Підіть тут на південь, і ввійдете на гору; і огляньте землю, яка вона, і народ, що живе в ній, чи сильний він або слабкий, нечисленний він чи численний? І який той Край, що він сидить у ньому, чи він добрий чи злий? І які ті міста, в яких він живе, у наметах він живе чи в укріпленнях? І яка та земля, чи масна вона, чи пісна? Чи є на ній дерево, чи ні? Будьте сміливі, і візьміть з плоду землі».

Шоста книга Старого завіту – Книга Ісуса Навина – починається з розповіді про «вказівки Божі Ісуса Навина», де першим наказом йому було «перейти річку Йордан, на березі якої розташувався Ізраїлевій табір, і вступити в ту саму землю, яку Господь обіцяв ще Мойсеєві». Отримавши таку вказівку й обіцянку всілякої підтримки Господа, наступник Мойсея наказав урядникам народу, говорячи: «Перейдіть посеред табору, і накажіть народові, говорячи: Приготуйте собі поживу на дорогу; бо по трьох днях ви переходите цей

Йордан, щоб увійти посісти той Край, що Господь, Бог ваш, дає вам його на спадщину».

Маючи практичний досвід розвідувальної діяльності, Ісус Навин ясно уявляв собі значення інформації про територію, на яку треба було ступити. Він послав туди «двох шпигунів того таємно, говорячи: Ідіть і огляньте землю і Єрихон». Відправлені в розвідку юнаки, судячи з їхніх подальших кроків, були непогано підготовлені для виконання дорученої місії, діяли оперативно і грамотно. У Єрихоні «дахом» вони обрали дім однієї блудниці на ім'я Рахав, чиє житло було розташоване в міському мурі.

Блудниця за приховування розвідників і передану їм інформацію вимагала гарантій збереження життя всім її родичам після захоплення Єрихона. Вони присягнули їй, що якщо їхнє відвідування буде збережено в таємниці, то коли «Господь дав нам землю, ми вчинимо тобі милість та істину». Домовилися, що Рахав сховає під час штурму міста своїх близьких у своєму будинку, а розпізнавальним знаком буде прив'язана до вікна, через яке вона спустила розвідників по міській стіні, мотузка червоного кольору.

Цей епізод свідчить про те, що вже в ті давні часи представники двох найдавніших професій в обопільних інтересах легко знаходили спільну мову (тобто їм уже тоді були відомі найперші «вербувальні підходи» й «мотиви вербування»). Коли через деякий час Єрихон впав, Ісус сказав своїм розвідникам: «Підійте в будинок тієї жінки блудниці і виведіть звідти ту жінку та все, що у неї, як ви заприсягли були їй». Це може служити наочним прикладом виховної роботи, прояву турботи й винагороди за виконання поставленого завдання.

Ной і його крилаті помічники, 12 розвідників Мойсея, падіння Єрихону, Рахав і Даліла. Що тут правда, а що – вигадка? Де фантастика змішана з реальністю? Важко відповісти на ці питання. Але ясно одне: оперативна й розшукова діяльність із використанням агентури почалася в далеку давнину, протягом століть вона ставала тільки більш різноманітною й витонченою.

Воістину в Книзі книг можна багато почерпнути не тільки скульпторам і живописцям, філософам і композиторам, а й представникам багатьох інших

професій. Одна з перших згадок про негласну розвідувальну діяльність та агентурну роботу датується VI ст. до н.е. і належить перу китайського філософа Сунь Цзи, який стверджував, що передбачити різні події можливо не стільки через духів і богів, вивчення аналогій і власні роздуми, скільки за допомогою людей, які знають, що робиться у ворога. Він стверджував, що використання агентів вимагає суворої секретності, необхідно не просто їх мати, але і вміти використовувати. Сунь Цзи розглядав відмову від агентурної роботи і шпигунства як вершину дурості, оскільки справжня гуманність – воювати з якомога меншою кількістю жертв.

Учений надавав важливого значення збору інформації і вперше дав класифікацію агентів (шпигунів), розрізняючи п'ять категорій: місцеві (інформатори), внутрішні (агенти в країні противника з числа своїх громадян), звернені (дієві або перевербовані агенти), приречені (диверсанти) і ті, що прижилися (розвідники). Агентів, що прижилися (шпигуни життя), на думку автора, слід вибирати з людей освічених і розумних, але за зовнішністю дурних, за зовнішністю низинних, серцем відважних, що вміють добре ходити, здорових, витривалих, хоробрих, обізнаних у простих мистецтвах (малювання, рахунок, виробництво вимірювань тощо), які вміють переносити голод, холод, образу й ганьбу.

Сунь Цзи сформулював вимоги, що висуваються до психологічних характеристик агентуристів, серед яких особливо виділив розум (щоб розпізнавати можливу брехню агентів), гуманність і справедливість (оскільки гуманність прив'язує до себе серця, а справедливість надихає на вірність, тонкість і проникливість).

Заслуга Сунь Цзи полягає в тому, що він уперше проаналізував методи агентурної роботи, запропонував рекомендації з організації розвідувальної служби, контррозвідки, психологічної війни, заходів з дезінформації противника, забезпечення безпеки, мистецтва розвідки.

В історичних джерелах Індії таємницею енциклопедії називається праця мудрого брахмана Каутілья під назвою «Архашастра», або «Наука політики». Проте, за іншими історичними джерелами, цей трактат є колективною

науковою працею, у якій узагальнено і критично перероблено твори багатьох античних мислителів Індії, що сформувалися між першими століттями до нашої ери й першими століттями нашої ери. За своїм змістом та значенням аналізований трактат являє собою комплексну розповідь про політичну, філософську, економічну, військову та юридичну галузі знань давнини, але передусім він є енциклопедією ведення таємної війни.

Організаційно розвідувальна військова служба Індії очолювалася її верховним керівником – царем. Агентурна розвідка проводилася і всередині держави, і за її межами. Агенти вербувалися переважно в середовищі палацової обслуги й царського оточення, у державних органах управління й армійських частинах. Їхня нелегальна діяльність прикривалася природно виконуваними соціальними функціями хліборобів, купців, бродячих ченців, пустельників та ін.

Основними завданнями було вивідання ворожих державних секретів, збір інформації про внутрішньополітичне становище в країнах-сусідах або супротивників Індії, а також про взаємини палацових кланів, між столичною і місцевою владою, про їхню ефективність тощо.

Іншим стратегічним завданням агентурної розвідки був активний вплив на становище у ворожих арміях і державах шляхом організації змов, поширення неправдивих чуток, інших форм дезінформації, провокацій, диверсій і таємних убивств. У цьому розділі трактату «Призначення таємних органів» зроблено чергову спробу класифікувати агентів за групами. Перша група агентів іменується «мандрівними учнями».

Типовим способом їхнього вербування був підкуп з боку царських чиновників. Учнівська молодь, яка завжди потребує грошей, становила надійний резерв для вербування агентури в її середовище. Їх орієнтували на те, щоб про все погане, що вони побачили й почули про владу, вони негайно повідомляли царського радника.

Другу групу становили агенти з числа тих, що «відріклися від обітниць ченців», свого роду давньоіндійські резиденти, які користуються залежністю своїх прихожан і отримують від них потрібну інформацію.

Третю групу агентів іменували «господарями». До неї належали землевласники, позбавлені таких прав, які завербовані й оформлені на державні посади або отримали винагороду за нелегальну розвідувальну розшукову діяльність – свою ділянку землі. Четверту групу агентів називали «купцями». Це були люди, які також свого часу позбулися засобів до існування й були завербовані для виконання тієї самої функційної ролі.

П'яту групу агентів становили «відлюдники», тобто особи, які проживали поблизу міських поселень і мали можливість виконувати розшукові функції самі й за допомогою залучення інформаторів з числа своїх учнів-ремесників.

Усі п'ять класифікаційних груп агентів були заохочені матеріальними дарами й різного роду почесними.

На відміну від трактату Сунь Цзи, укладачі індійської «Архашастри» основну увагу приділили не військовій розвідці, а концентрації агентурної роботи на забезпеченні внутрішньої безпеки царської влади й боротьбі зі злочинністю в індійській державі. Цей висновок знаходить своє підтвердження в одному з описів у трактаті Каутілья, який до посадових осіб царської влади відносив: радників царя, міністрів, домашніх жерців, полководців, спадкоємців престолу, головних стражів воріт, складальників податей, зберігачів скарбниці, головних суддів та інших вищих чиновників держави. Крім забезпечення їхньої особистої безпеки від злочинних посягань, агентурний метод застосовувався для перевірки на лояльність щодо царської влади.

Уже в ті далекі часи в трактаті «Архашастри» було рекомендовано для цих цілей чотири типи оперативних комбінацій: хитрість права, хитрість вигоди, хитрість любові й хитрість страху.

Сенс хитрості полягав у тому, що цар для видимості змінював свого домашнього ченця, а останній навмисне виявляв награне незадоволення прийнятим їм рішенням і звертався безпосередньо або через інших агентів до царських міністрів з пропозицією вступити в змову проти царя. У разі відмови міністра він визнавався благонадійним і залишався виконувати свої посадові функції. В іншому випадку за ним встановлювався агентурний нагляд або публічне переслідування. У такий спосіб на відданість царській владі

перевірялися посадові особи за допомогою встановлення любовних інтриг, пропозицій про підкупи чи погрози життю.

Особи, які витримали ці провокаційні прийоми перевірки, отримували переваги при призначенні на виконання судових і кримінальних справ, зборів податків, звеселяння в палаці або поза ним, на справи, безпосередньо пов'язані з особистою охороною царя.

Особи, які не пройшли перевірку на хитрість, зазвичай відправлялися на примусові роботи чи у вигнання (роботи на рудниках, у заповідних лісах), або провокаційні прийоми тривали аж до отримання приводів для фізичного знищення супротивників царської влади.

Виклавши різні способи застосування хитрощів, Каутілья підкреслює: «Государ повинен застосовувати негласні покарання, приймаючи до уваги сьогодення і майбутнє й не маючи жодних сумнівів з цього приводу».

У цьому трактаті велику увагу було приділено питанням формування мережі агентів і їхній практичній діяльності у ворожих державах.

У розділі твору «Засіб для знищення ворога» можна виявити безліч рекомендацій щодо виготовлення й застосування найрізноманітніших рослинних, хімічних та інших речовин для зміни зовнішності агентів, що беруть участь у терористичних і диверсійних акціях з фізичного усунення політичних, військових та інших противників царської влади. Індійські «алхіміки» вже в ті далекі часи пропонували рецепти не тільки хімічних, але й бактеріологічних засобів таємної війни. Так, порошок із Мадана і кодрава, препарат із мурах, кажана, павиних хвостів, жаби за певних поєднань можуть викликати захворювання на холеру і значно послабити боєздатність або фізично знищити конкретних представників протиборчих сторін.

Вміщені в трактаті теоретичні висновки й положення не можуть сприйматися без їхнього критичного аналізу, однак вони досить переконливо демонструють соціальну обумовленість застосування негласних сил, засобів і методів для захисту інтересів особистості, суспільства, держави й боротьби зі злочинністю.

Значну роль у становлення агентурної роботи зробив відомий цар-завойовник Мітрідат VI Понтійський, який, за свідченням сучасників, неодноразово виступав у ролі секретного агента. Літописи характеризують його як підозрілого, жорстокого й хитрого деспота.

Мітрідат невтомно діяв у багатьох азійських володіннях Риму й у Греції, використовуючи невдоволення місцевих жителів, що знову є свідченням використання психологічних знань в агентурній роботі. Чимало корисного в організацію секретної служби й тактику агентурної роботи зробили монголи. Так, Субудай, виступаючи в ролі агента, використовував різні хитрощі та прийоми перевтілення.

У Константинополі розвідувальна служба Візантійської імперії до VI ст. н.е. виконувала важливу державну роль. Агентів направляли під виглядом торговців у зарубіжні країни, щоб вони добували інформацію про плани потенційних ворогів Візантії.

Мусульманські держави також створили високоорганізовані секретні служби, які активно використовувалися при військових набігах. Так, у IX ст. у одного халіфа була своя система таємної поліції, що включала жінок-шпигунок і могла конкурувати з розвідувальними службами його супротивників.

Італійські купці в період Середньовіччя також збирали корисну розвідувальну інформацію про Схід, однак європейські політики мало використовували її.

Агентурну роботу й негласну розвідувальну діяльність пов'язують також з ім'ям німецького короля Моріса Саксонського, який вважав, що агенти повинні бути всюди, вони необхідні, як очі, і на їхнє утримання не можна шкодувати грошей.

З другої половини XIV ст. спостерігається розвиток агентурного методу в Європі. В Англії, де в цей час відбувалася міжусобна боротьба за королівську владу, агентурний метод набув широкого поширення при Генріху VII Тюдорі, який створив розгалужену агентурну мережу з метою отримання вичерпної інформації про своїх ворогів. Люди, які перебували на секретній службі Генріха VII, поділялися на чотири групи. До першої групи належали секретні агенти,

що виконували роль резидентів (англійські дипломати або купці); до другої – «інформатори», яких наймають з нижчих верств суспільства для вирішення конкретного приватного завдання; до третьої – професійні розвідники, які вели постійне спостереження за певними людьми, виявляли їхні зв'язки, а за необхідності викрадали їх; до четвертої – професійні розвідники, що виконували для видимості будь-яку соціальну роль (лікарі, священники, писарі), що дозволяло увійти в коло осіб, які володіють потрібними відомостями. Зовнішньополітична розвідка активізувалася, коли італійський уряд заснував у XV ст. постійні посольства за кордоном, куди прямували професійні розвідники для збору потрібної інформації.

При зборі стратегічної інформації високий професіоналізм і тактичну кмітливість виявили венеціанські посланці. Їхні доповіді відрізнялися конкретністю відомостей, влучними спостереженнями й оригінальними висновками. Вони вміло добирали кандидатів для вербування агентури, сприяючи тим самим створенню постійно діючої шпигунської мережі. Посли в давнину завжди вели подвійну гру: офіційно вони виконували дипломатичні, а негласно – розвідувальні функції.

У XVIII ст. керівники французької поліції Сартін і Ленуар удосконалили методи поліцейської діяльності й агентурної роботи, зокрема, значно збільшивши число агентів, надавали інформацію про кримінальні злочини.

Істотні нововведення в організацію, тактику і психологічне забезпечення негласної розвідувальної діяльності співробітників французької кримінальної поліції того часу зробив видатний представник розшуку Е. Відок, який успішно поєднував розшукові функції штатного співробітника з діяльністю таємного агента. Організувавши з колишніх злочинців спеціальний підрозділ агентів, він розкрив багато серйозних злочинів.

Велику увагу Е. Відок приділяв професійній тактиці і психологічним характеристикам агентів. Зокрема, він бачив принципові відмінності у психологічних портретах агентів політичної та кримінальної поліції. Як яскравий представник останньої, він стверджував, що політичні шпигуни заслуговують на глибоку зневагу, «...серед них часто трапляються обманщики й

негідники ... Не можна жодним чином змішувати політичних шпигунів із детективами, які існують, власне, для злодіїв і шахраїв, коло їхніх дій різко виділяється: першому необхідний тільки деякий ступінь мужності, щоб заарештувати чесних людей, які звичайно не чинять опору. Другий має потребу в мужності зовсім іншого роду: шахраї – народ непокірний».

Аналізуючи моральні критерії агентурної роботи, Е. Відок писав, що мережа негласних співробітників повинна бути нечисленною, але ефективною, оскільки «численний персонал шпигунів створює незручність, шкідливий для моральності народу».

Розглядаючи іншу психологічну характеристику оперативної роботи – мотивацію негласної розвідувальної діяльності агентів (зокрема мотив матеріальної зацікавленості), Е. Відок надавав їй реалізації важливе значення, вказуючи, що «...бути поліцейським шпигуном і не отримувати ніякого змісту – чи є становище гірше за це? Це означає бути заодно шпигуном і злодієм, тому проти таємних агентів існувало упередження, яке змушувало звинувачувати їх у будь-якому випадку – чи були вони винні чи ні». Деякі агенти незначність своєї винагороди намагалися надолужити кількістю жертв і доносів, яким у той час сліпо довіряли, роблячи таємних агентів небезпечними суб'єктами. Е. Відок називав свій час «золотим століттям поліцейських шпигунів».

Легендарний наполеонівський міністр поліції Жозеф Фуше зробив значний внесок у розвиток негласної розвідувальної діяльності, удосконалення організації і тактики агентурної роботи. Наполеон III називав шпигунів природними зрадниками, мав добре організовану й розгалужену мережу агентів, витрачав на їхнє утримання значні суми, не сумніваючись у їхній корисності. Епоха Наполеона породила таких відомих агентуристів, умілих конспіраторів, кмітливих і діяльних професіоналів, як абат Леклерк, міністр внутрішніх справ Саварі та ін.

У Німеччині у XVIII ст. здобув славу патріарха секретної служби й агентурної роботи Вільгельм Штібер – холоднокровний і методичний негласний співробітник «Залізного канцлера». Він уперше в агентурній роботі зробив акцент на використання агентів-жінок. Штібер вербував їх серед

покоївок, служниць, буфетниць, жінок легкої поведінки, домашньої прислуги чиновників, учених, політичних діячів. Він визнавав, що ефективність негласного співробітництва з жінками набагато вища, ніж з чоловіками.

Німецька історіографія, вихваляючи короля Фрідріха II, який виявив себе в 1740 – 1786 рр., високо цінувала його заслуги у створенні добробуту в Німеччині. Розпочавши війну проти Австрії, король відчув нагальну потребу у власній добре організованій розвідці. Посли Німеччини в країнах свого перебування повинні були вербувати таємних агентів і вивідувати секретну інформацію про боєготовність армії противника. Сам Фрідріх II мав при собі довіреного кухаря й до сотні інших агентів, яких поділяв за категоріями:

- 1) важливі агенти – високопоставлені чиновники, придворні, що мають доступ до державних таємниць;
- 2) звичайні агенти, переважно з бідних верств населення, які за невелику плату виконували таємні завдання;
- 3) примусові агенти, які під впливом влади змушені погоджуватися на виконання негласних доручень;
- 4) агенти-двійники – викриті шпигуни супротивника, що погодилися співпрацювати зі своїми викривачами. Як правило, їх використовували для дезінформації своїх перших вербувальників.

Кожна категорія агентів, на думку «короля-філософа», як себе називав Фрідріх II, вимагала особливих умов інструктажу і психологічної підготовки, що поєднувала заохочення і примус (загрози, розправи з ближніми).

У XIX ст. у Німеччині виділяються такі агентуристи, як Альфред Редль та Елізабет Шрагмюллер («фрейле Доктор») – начальники школи підготовки агентів.

Серед тих, хто співпрацював зі спецслужбами суперагентів, були такі відомі люди, як Даніель Дефо, П'єр Огюстен Бомарше, Д'Еон-де Бомон, Шульмейстер, Елізабет Ван Лью, Маргарита Гертруда Маклеод (Мата Харі), Натан Хейл, Уолт Дісней та ін.

Однією з умов їхньої тривалої та успішної діяльності стала сувора конспірація. У всі століття зміст агентурної роботи, особливо самі агенти, а іноді й агентуристи, були суворо засекречені.

Як свідчить багатовікова історія міжнародного досвіду розвідувальної діяльності, основи організації та тактики оперативно-розшукової діяльності з'явилися і сформувалися задовго до їхнього законодавчого закріплення.

2. Вихідні положення оперативно-розшукової діяльності, її соціальна роль і співвідношення із суміжними видами юридичної діяльності

Поняття оперативно-розшукової діяльності має три значення.

По-перше, оперативно-розшукова діяльність – вид юридичної державної діяльності уповноважених органів виконавчої влади з протидії злочинності та забезпечення національної безпеки; по-друге, це самостійна юридична наука (тобто теорія оперативно-розшукової діяльності), по-третє, окрема навчальна дисципліна, іншими словами, курс оперативно-розшукової діяльності.

При вживанні терміна «оперативно-розшукова діяльність» (далі – ОРД) йтиметься про безпосередню професійну практично-розшукову роботу, яка, як правило, здійснюється в негласній (таємній, конспіративній) формі.

Термін ОРД у юридичній літературі розглядають у вузькому значенні слова як діяльність із виявлення, припинення, розслідування злочинів, а також розшук осіб, які вчинили злочин і безвісти зниклих, і в широкому сенсі слова як діяльність, здійснювану з метою забезпечення безпеки людини, суспільства й держави (інша назва – розшукова державна діяльність, або державний розшук). Державний розшук включає традиційні види розшукової діяльності: розвідувальну, контррозвідувальну та кримінально-розшукову, що включає у свою чергу роботу оперативно-розшукового органу, слідчих і дізнавачів у кримінальному процесі, а також різні напрями розшукової роботи (наприклад, розшукова робота судових приставів, виконавців).

За своєю сутністю ОРД має розвідувально-пошуковий характер, тобто безпосередньо пов'язана з проникненням в задуми потенційних винних, у їхнє

середовище з метою отримання необхідних відомостей про підготовлювані злочини. Зазначимо, що існує недержавна (приватна) розшукова діяльність, або недержавний розшук, під яким розуміють один із видів законом передбаченої підприємницької діяльності (надання послуги), яка не є ОРД. Отже, необхідно чітко відмежовувати приватний розшук від державного розшуку. По-перше, приватна розшукова діяльність полягає в наданні на оплатній договірній основі послуг з метою захисту законних прав та інтересів визначених клієнтів; ОРД здійснюється на інших засадах і переслідує інші (публічні) цілі. По-друге, приватна розшукова діяльність здійснюється тільки за наявності ліцензії (дозволу) на недержавну (приватну) розшукову діяльність, яку мають повноваження видавати органи МВС.

По-третє, займаючись приватним розшуком, забороняється здійснювати будь-які оперативно-розшукові дії, віднесені законом до виключної компетенції органів, що здійснюють ОРД.

По-четверте, у ході приватної розшукової діяльності допускається усне опитування громадян та посадових осіб (за їхньою згодою), отримання інформації, вивчення предметів і документів (з письмової згоди їхніх власників).

Отже, ОРД – вид юридичної державної діяльності, що здійснюється гласно й негласно оперативними підрозділами органів виконавчої влади, вказаних у законі, у межах своїх повноважень шляхом проведення оперативно-розшукових заходів та інших законом передбачених дій з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини, власності, безпеки суспільства й держави від злочинних посягань.

3. Предмет і система теорії оперативно-розшукової діяльності

Коли до середини минулого століття в криміналістиці накопичилося досить багато практичних даних, які не вкладалися в рамки її предмета, стало зрозуміло, що потрібна нова наука, яка могла б їх систематизувати, пояснити на основі нової теорії, дала б можливість прогнозувати ситуації розвитку й

надавати рекомендації у сфері здійснення оперативно-розшукової діяльності. Теорія ОРД сформувалася як окрема самостійна галузь наукового знання шляхом відділення від криміналістики в результаті переосмислення предмета криміналістики й формування загальної теорії цієї науки. Фрагмент предмета криміналістики відокремився й перейшов у предмет нової науки – теорії оперативно-розшукової діяльності.

Криміналістика стала «материнською» наукою для теорії (науки) оперативно-розшукової діяльності. На основі сучасних поглядів на предмет оперативно-розшукової теорії пропонуємо таке її визначення.

Теорія оперативно-розшукової діяльності – юридична наука, що вивчає закономірності механізму злочинних діянь і протидії кримінального середовища, відображення їх у джерелах інформації, а також особливості діяльності суб'єктів ОРД, здійснюваної в ході вирішення поставлених перед ними законом завдань, і розробляє на цій основі й при використанні даних юридичних і інших наук правові організаційні, методичні й тактичні основи оптимального застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів у боротьбі зі злочинністю.

Теорія ОРД – розділ розшукової теорії (або науки про розшук). Теорія розшуку включає дві відносно самостійні загальні теорії: теорію державної розшукової діяльності й теорію недержавного розшуку. У загальній теорії державного розшуку у свою чергу виділяють такі приватні теорії:

1) оперативно-розшукова теорія, яка включає теорію ОРД органів внутрішніх справ (відомча наука органів внутрішніх справ, призначена для теоретичного обґрунтування практики ОРД в цих органах) та інші аналогічні «відомчі теорії або їхні „зачатки”»;

2) контррозвідувальна теорія (до неї входить приватна теорія – теорія контррозвідувальної діяльності правоохоронних органів);

3) розвідувальна теорія – недержавна розшукова теорія, що включає теорії: а) детективну (приватно-розшукову); б) розшукової роботи інших суб'єктів, які застосовують розшукові засоби й методи (адвокати, журналісти в журналістському розслідуванні та ін.).

Теорія ОРД – це наука, яка призначена для теоретичної розробки та обґрунтування правомірного й оптимального застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів впливу на злочинність. Вона являє собою комплекс наукових знань юридичного характеру про закономірності й різні аспекти ОРД в їхній єдності і взаємозв'язку, її історичну ретроспективу.

На сьогодні єдиної (загальної) оперативно-розшукової теорії для всіх суб'єктів, що здійснюють ОРД, не створено. Найбільш повно досліджено теоретичні питання ОРД щодо діяльності органів МВС України. Тому теорію (науку) ОРД розглядають як розділ розшукової теорії.

Зміст теорії ОРД, як і будь-якої іншої галузі наукового знання, потребує певного впорядкування за блоками, частинами або темами, тобто систематизації. Сучасна система теорії ОРД включає чотири частини (розділи):

- загальна теорія науки ОРД, куди входить система світоглядних принципів науки, теоретичних концепцій, категорій, понять, методів, що відображають предмет науки загалом. У загальній теорії ОРД науково обґрунтовано істинність рекомендацій, розкрито закономірності їхнього використання для досягнення цілей і завдань ОРД, визначено перспективи розвитку теорії ОРД. Структурними розділами загальної теорії науки ОРД є ряд приватних оперативно-розшукових теорій (навчань), наприклад, вчення про оперативно-розшукову інформацію, вчення про оперативно-розшукову версію, вчення про розшук і тактичні операції, теорія наукових методів ОРД, теорія документування;

- оперативно-розшукова тактика, що вивчає такі питання, як оперативно-розшукова ситуація, оперативна-розшукова версія, оперативно-розшукове прогнозування і планування, вироблення і прийняття стратегічних і тактичних рішень, положення про тактичні й оперативно-розшукові операції, загальні положення й організаційно-тактичні форми взаємодії суб'єктів ОРД з суб'єктами кримінального судочинства та ін.;

- оперативно-розшукова методика. Цей розділ включає ряд приватних методик, що становлять комплекс теоретично обґрунтованих рекомендацій з

організації та здійснення виявлення, розкриття, припинення й попередження окремих видів злочинів. Вони розробляються з урахуванням оперативно-розшукових ситуацій, найбільш типових для кожного виду злочинів, і залежно від змісту цих ситуацій дають рекомендації з отримання в ході ОРД фактичних даних, що підлягають виявленню, збереженню й вилученню для подальшого використання в кримінальному процесі;

- оперативна техніка. Розділ містить питання розробки й оптимального використання засобів і методів оперативної техніки. Це такі питання, як використання пошукової, звуко- і відеозаписувальної техніки, фотозйомки, а також техніки для вилучення й фіксації виявленої інформації.

Схематично зміст теорії ОРД можна представити так:

Важливе значення для оперативно-розшукової техніки мають інформаційно-пошукові системи, дані яких можуть бути використані при розшуку злочинців по гарячих слідах.

Очевидно, що система теорії (науки) ОРД повторює традиційну чотириланкову систему криміналістики (загальна теорія криміналістики, криміналістична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика), що не зовсім правильно. У зв'язку з цим слід зазначити, що існують інші точки

зору на систему теорії (науки) ОРД, що відображають специфіку цієї самостійної науки. Так, на думку професора О. Шумилова, вона складається з трьох основних частин: 1) загальної (універсальні оперативно-розшукові категорії, поняття, принципи, вчення, концепції та методологічні аспекти); 2) особливої (категоріально-понятійний апарат оперативно-розшукової діяльності); 3) спеціальної (організація ОРД, її стратегія і тактика, спеціальна техніка та ін.), що містить в основному положення закритого характеру.

4. Методологія наукових досліджень проблем оперативно-розшукової діяльності

У теорії оперативно-розшукової діяльності склалася наукова система понять, яка в основному може бути оцінена позитивно.

Понятійний апарат загальної теорії ОРД, що включає поняття ОРД, правової основи, принципів, сил, засобів, методів, форм ОРД, оперативно-розшукових заходів і ін., отримав розвиток у працях багатьох учених.

Центральне місце в системі оперативно-розшукових категорій належить методам практичної діяльності суб'єктів ОРД. Ці методи є складним і багатоплановим явищем, що має різноманітні риси і властивості. Виявлення цих властивостей, ознак і їх дослідження є предметом активного наукового пошуку.

Розгляд сутності методів ОРД безпосередньо пов'язаний з етимологічним аспектом поняття «метод». У загальноприйнятому розумінні метод означає спосіб, прийом практичного здійснення чого-небудь. Термін «метод» походить від гр. «Methodos», що означає «спосіб пізнання, дослідження явищ природи й суспільного життя: прийом, спосіб дії».

Методи ОРД, використовувані для досягнення цілей, вирішення оперативно-розшукових задач ОРД, являють собою складне явище. Для того щоб визначити сутність і з'ясувати особливості методів ОРД, слід передусім розрізняти методи, застосовувані в процесі розробки оперативно-розшукових прийомів і рекомендацій (методи наукового пізнання, що використовуються в

теорії ОРД), і методи, що розробляються й рекомендовані для використання в практиці ОРД. Перші є методами наукових досліджень проблем ОРД, другі – методами практичної діяльності суб'єктів ОРД.

Немає необхідності докладно доводити величезне значення наукових методів пізнання явищ суспільного життя. У філософській літературі загальновизнано, що наукові методи дають правильний напрям у роботі вченого, допомагають йому обрати найкоротший, найбільш плідний і ефективний шлях досягнення істинних знань. Якщо дослідник буде діяти навмання, користуючись тільки принципом «проб і помилок», то він навряд чи може розраховувати на серйозний успіх. Звичайно, науковий метод сам по собі, у відриві від інших чинників, що забезпечують успіх пізнання, не приведе нас до істини, але він дисциплінує хід пізнання, слугує ніби компасом ученому, дає йому можливість економити сили, більш раціональним шляхом досягати істини.

Разом з тим у спеціальній літературі окремі автори допускають змішання цих різних за своєю природою і призначенням методів. Таке змішання частково зумовлено широким науковим тлумаченням.

На нашу думку, методи наукових досліджень проблем ОРД – це інструменти творчих, теоретичних пошуків пізнання істини. Практичні методи ОРД відрізняються від наукових тим, що вони мають явно виражену розвідувально-пошукову спрямованість на вирішення практичних завдань боротьби зі злочинністю та належать до організаційно-методичних і тактичних категорій.

Як і будь-яка інша наука, теорія ОРД має не тільки свій предмет пізнання, але й свої наукові методи, які вона використовує для пізнання закономірностей, що утворюють її предмет. Беручи до уваги досвід використання наукових методів пізнання стосовно сфери ОРД, В. Лукашов запропонував таку систему методів наукових досліджень проблем ОРД:

- 1) діалектичний метод наукового пізнання – діалектичний матеріалізм, який служить основою застосування загальнонаукових методів дослідження;
- 2) загальнонаукові методи дослідження:

- а) метод логічної обробки матеріалів;
- б) історико-логічний метод;
- в) математичний і статистичний методи;
- г) соціологічні методи;
- д) психологічні та соціально-психологічні методи;
- е) системно-структурний метод;
- ж) метод моделювання;
- з) теоретико-експериментальний метод;
- і) програмно-цільовий метод».

Вони потрібні нам для того, щоб продемонструвати систему методів наукового пізнання, використовуваних ученими при дослідженні організаційно-управлінських, оперативно-тактичних і правових проблем ОРД. ОРД як різновид правоохоронної діяльності за своїм змістом, цілями, засобами відрізняється від наукового дослідження. Разом з тим і в ОРД, і в науковому дослідженні можуть застосовуватися однойменні методи пізнання, гносеологічна сутність яких залишається однаковою незалежно від сфери застосування.

Відзначимо у зв'язку з цим цікаві судження Р. Белкіна, який, розглядаючи співвідношення і зв'язок методів криміналістики й методів практичної діяльності з боротьби зі злочинністю, резонно зазначає: «Так, наприклад, спостереження і в тому, і в іншому випадку є планомірне, цілеспрямоване, навмисне сприйняття, сутність якого не зміниться незалежно від того, чи буде застосовувати цей метод слідчий або вчений-криміналіст.

Однак умови застосування цього методу пізнання, об'єкт спостереження, мета спостереження та ін. будуть в обох випадках різними, що не може не відбитися на прийомах спостереження, його ролі в процесі пізнання, достовірності результатів цього методу. Відмінності між науковим і судовим дослідженнями визначають і ту специфіку, яку набувають загальні методи пізнання при їх застосуванні в боротьбі зі злочинністю».

Здається, сказане повною мірою зберігає значення для аналізу співвідношення і зв'язку методів оперативно-розшукових теорій і методів практичної діяльності суб'єктів ОРД.

Характеризуючи співвідношення методів теорії ОРД і методів практичної діяльності суб'єктів ОРД, слід мати на увазі, що деякі загальнонаукові методи дослідження організаційно-управлінських, оперативно-тактичних і правових проблем ОРД буває неможливо застосувати в повсякденній практичній діяльності при вирішенні завдань ОРД. Як зазначалося вище, розглядаючи систему загальнонаукових методів дослідження теорії ОРД, В. Лукашов, зокрема, виділяє історико-логічний метод, «при використанні якого генетичний аналіз досліджуваних явищ і процесів у сфері ОРД відображає логіку їхнього розвитку, розкриває перед дослідником їхній зміст у вигляді послідовного в часі поглиблення наших знань».

Звісно ж, що за всієї важливості практичного вивчення історії ОРД цей метод наукового пізнання може виявитися взагалі непридатним, наприклад, при проведенні оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ), що проводяться по конкретній справі оперативного обліку. Водночас деякі методи практичної діяльності суб'єктів ОРД, наприклад агентурний метод, на нашу думку, не можуть бути використані як методи наукових досліджень ученого.

Вивчення спеціальної літератури показує, що в ході формування наукових уявлень у теорії ОРД склалася ціла система поглядів щодо методів практичної діяльності (далі – методи ОРД), їхніх різновидів та ін.

Так, з точки зору А. Чечетіна, до методів ОРД належать розвідувальне опитування, оперативне спостереження, оперативний огляд, оперативне розпізнання, агентурний метод, оперативна комбінація, експериментальний метод, метод аналітичної розвідки, метод контролю мереж електрозв'язку. Не вдаючись до детального аналізу наведених суджень, відзначимо лише певне змішання автором окремих методів ОРД з деякими оперативно-розшуковими заходами.

На жаль, у теорії ОРД не склалася ще повна картина про співвідношення методів ОРД та оперативно-розшукових заходів.

Певною мірою це пояснюється тим, що в зазначених законах окремі методи ОРД, що раніше традиційно розглядалися в спеціальній літературі (розвідувальне опитування, приховане спостереження, оперативний огляд), були віднесені законодавцем до самостійних ОРЗ.

На нашу думку, кожен метод ОРД (спосіб, прийом) повинен володіти «самостійністю» з погляду його застосування. У зв'язку з цим неприпустимо, на наш погляд, називати методом ОРД розвідувальне опитування, оперативне спостереження, враховуючи, що опитування, спостереження законодавець закріпив як самостійні ОРЗ. Методи ОРД повинні доповнювати структуру ОРД, але не підміняти собою ОРЗ.

Аналіз сучасних підходів до поняття ОРЗ дозволяє запропонувати таке визначення: ОРЗ – це передбачені законом і підзаконними нормативними актами органи, які здійснюють ОРД, розвідувально-пошукові дії, що проводяться уповноваженим суб'єктом переважно негласними засобами й методами за наявності певних підстав і відповідно до встановленого порядку, спрямовані на отримання, фіксацію і перевірку відомостей, предметів і документів як джерел таких даних, які є значущими для виявлення, попередження, припинення й розкриття злочинів, а також для вирішення інших оперативно-розшукових завдань.

Зазначимо основні ознаки (рисни), які, на нашу думку, характеризують методи ОРД:

1) методи ОРД використовуються для практичного вирішення оперативно-розшукових завдань, зокрема виступають як інструмент, що сприяє отриманню оперативно значимої інформації;

2) методи ОРД використовуються посадовими особами органів, уповноважених на здійснення ОРД, а також особами, які конфіденційно сприяють органам, що здійснюють ОРД, як засоби реалізації наданої їм компетенції;

3) методи ОРД завжди реалізуються в конкретних організаційно-тактичних формах ОРД. Основні організаційно-тактичні форми (комплекси) ОРД, у ході яких застосовуються методи ОРД, включають: виявлення осіб і

фактів, які мають оперативний інтерес, оперативно-розшукову профілактику злочинів, оперативну розробку, оперативно-розшукове забезпечення розслідування злочинів та ін.

Найважливішою правовою формою застосування методів ОРД є ОРЗ. Аналогічної позиції дотримується Д. Рівман, який, формулюючи визначення ОРЗ, вказує, що це «комплекс (система) організаційно впорядкованих, цілеспрямованих, призначених для вирішення конкретних оперативних завдань з боротьби зі злочинністю нормативно регламентованих гласних і негласних дій, що реалізуються з використанням спеціальних методів і засобів». Поза прояви зазначених організаційно-тактичних форм методи ОРД зовні виявлятися не можуть;

4) один і той самий метод ОРД може використовуватися при проведенні різних ОРЗ.

Наприклад, агентурний метод, суть якого полягає в розвідувально-пошукових прийомах та способах, заснованих на легендованій поведінці уповноважених суб'єктів і довірчих стосунках з об'єктом оперативної зацікавленості, використовуваних для отримання від нього оперативно значущої інформації, може застосовуватися, наприклад, при проведенні таких ОРЗ, як оперативне впровадження, наведення, опитування;

5) перелік ОРЗ обмежений законодавцем; перелік методів ОРД з удосконаленням практики, розвитком теорії ОРД постійно уточняється; одні методи втрачають значення, інші беруться на озброєння. Слід зазначити, що в окремих працях при дослідженні сутності окремих ОРЗ іноді допускається підміна ОРЗ методами ОРД.

Далі в цій же роботі формулюються поняття окремих ОРЗ. При цьому останні визначають через поняття метод: опитування – емпіричний метод, який адаптований різними видами правоохоронної діяльності, зокрема ОРД; наведення довідок – це ОРЗ, засноване на емпіричному методі, що забезпечує з'ясування відомостей, що характеризують осіб та інші об'єкти матеріального світу; перевірна закупка – один із методів збору зразків для порівняльного дослідження, що застосовуються оперативними підрозділами.

На нашу думку, при такому трактуванні відбувається підміна поняття ОРЗ методами ОРД, яка навряд чи сприяє правильному розумінню сутності першого і другого. Крім цього, додамо, що наведені визначення ОРЗ формулюються без урахування нормативних приписів про ОРД. Як зазначалося вище, законодавець чітко розділяє зазначені поняття.

Ми готові погодитися з думкою А. Чететіна, що, використовуючи поняття «метод» у правових нормах, законодавець тим самим дає йому юридичне право на життя як самостійний інститут оперативно-розшукової діяльності поряд з оперативно-розшуковими заходами.

Такої ж точки зору дотримуються й інші автори. Відповідаючи на питання, чи потрібно взагалі використовувати таку категорію, як «методи ОРД», В. Аتماжитов і В. Бобров зазначають, що в процесі здійснення ОРД виконуються певні дії, які не можуть бути віднесені до ОРЗ. І не стільки через їхню відсутність у законі, скільки тому, що за своїм змістом вони відрізняються від ОРЗ.

До таких дій автори віднесли: ведення переговорів зі злочинцями, використання в оперативно-розшуковій практиці гіпнозу й екстраординарних психофізіологічних можливостей людини, розробку й використання психологічного портрета передбачуваного злочинця. Підбиваючи підсумок сказаного, вчені роблять висновок про те, що необхідно сформулювати й науково обґрунтувати вихідні положення, що визначають сутність методів як самостійного інституту ОРД, їхні відмінності від ОРЗ тощо.

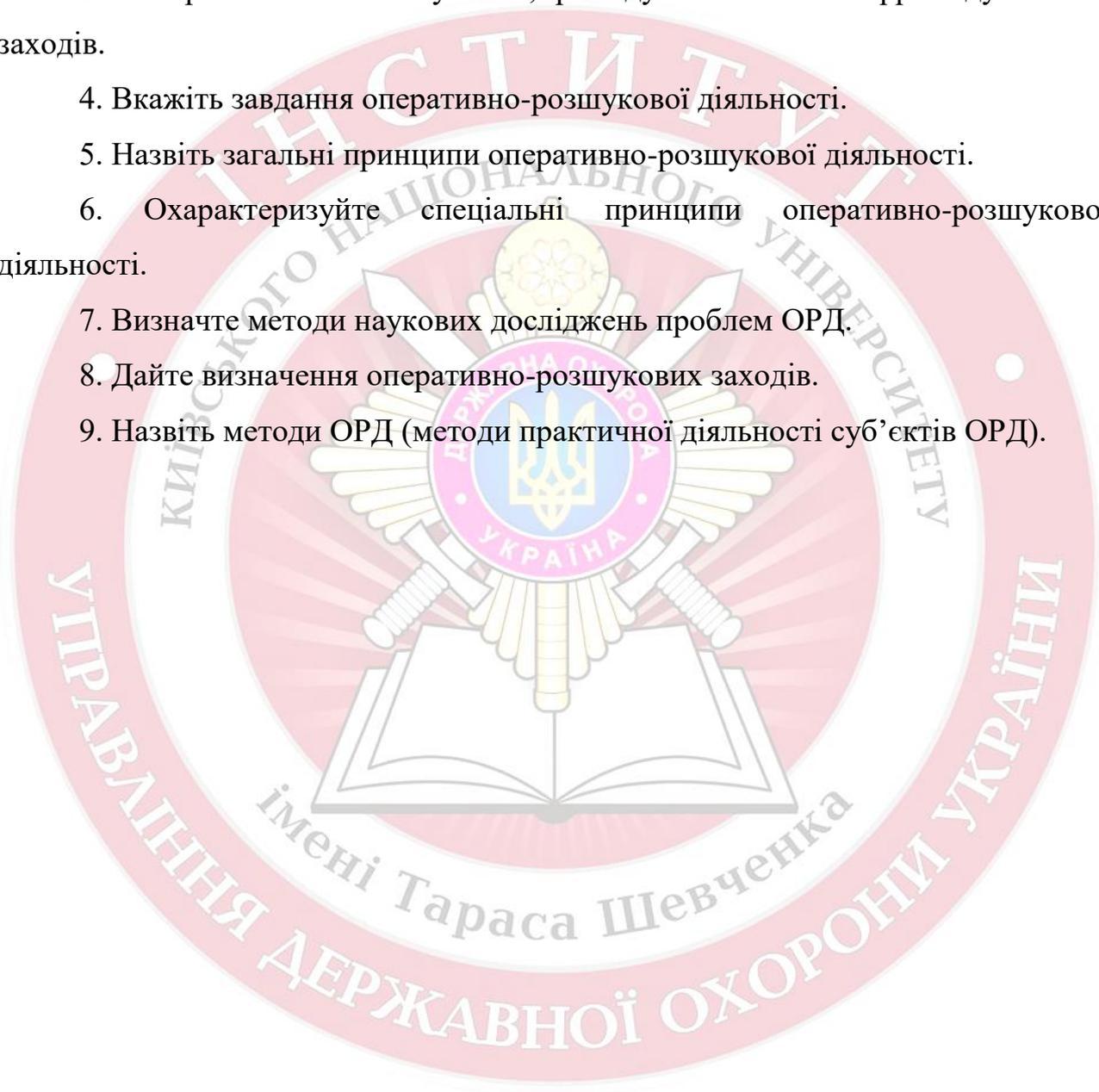
На нашу думку, до переліку методів ОРД можна включити такі: аналітична розвідка, метод оперативно-економічного аналізу, оперативне розпізнання.

З урахуванням названих характерних ознак можна запропонувати таке визначення методів ОРД: під методами ОРД (методами практичної діяльності суб'єктів ОРД) слід розуміти комплекси тактично однорідних, науково обґрунтованих оперативно-розшукових прийомів і способів, що обираються й використовуються з урахуванням оперативно-розшукової ситуації і конкретних фактичних обставин з метою вирішення оперативно-розшукових завдань.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Назвіть історичні етапи розвитку оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності.
2. Дайте визначення оперативно-розшукової діяльності.
3. Розкрийте зміст пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів.
4. Вкажіть завдання оперативно-розшукової діяльності.
5. Назвіть загальні принципи оперативно-розшукової діяльності.
6. Охарактеризуйте спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності.
7. Визначте методи наукових досліджень проблем ОРД.
8. Дайте визначення оперативно-розшукових заходів.
9. Назвіть методи ОРД (методи практичної діяльності суб'єктів ОРД).

ТЕСТУВАННЯ

1. Яке з визначень не характеризує поняття оперативно-розшукової діяльності?

1) вид юридичної державної діяльності уповноважених органів з протидії злочинності та забезпечення національної безпеки;

2) самостійна юридична наука;

3) навчальна дисципліна;

4) галузь права.

2. Яка складова частина відсутня в теорії ОРД?

1) загальна теорія науки ОРД;

2) оперативно-розшукова тактика;

3) оперативно-розшукова методика;

4) оперативна діяльність.

3. Під захистом прав людини і громадянина в оперативно-розшуковій діяльності розуміють:

1) нейтральну поведінку оперативників у разі порушення законних інтересів громадян;

2) утримання оперативників від здійснення заборонених правовими нормами дій;

3) активні заходи оперативників щодо запобігання порушенню прав людини;

4) недопущення з боку оперативників необхідного обмеження конституційних прав громадян.

4. Обмежувати конституційні права людини і громадянина в оперативно-розшуковій діяльності:

1) допустимо на умовах, викладених в указах Президента України;

2) неприпустимо ні за яких умов;

3) допустимо на умовах, викладених у нормативних правових актах оперативно-розшукових органів;

4) допустимо лише за рішенням слідчого судді з метою виявлення, попередження чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства.

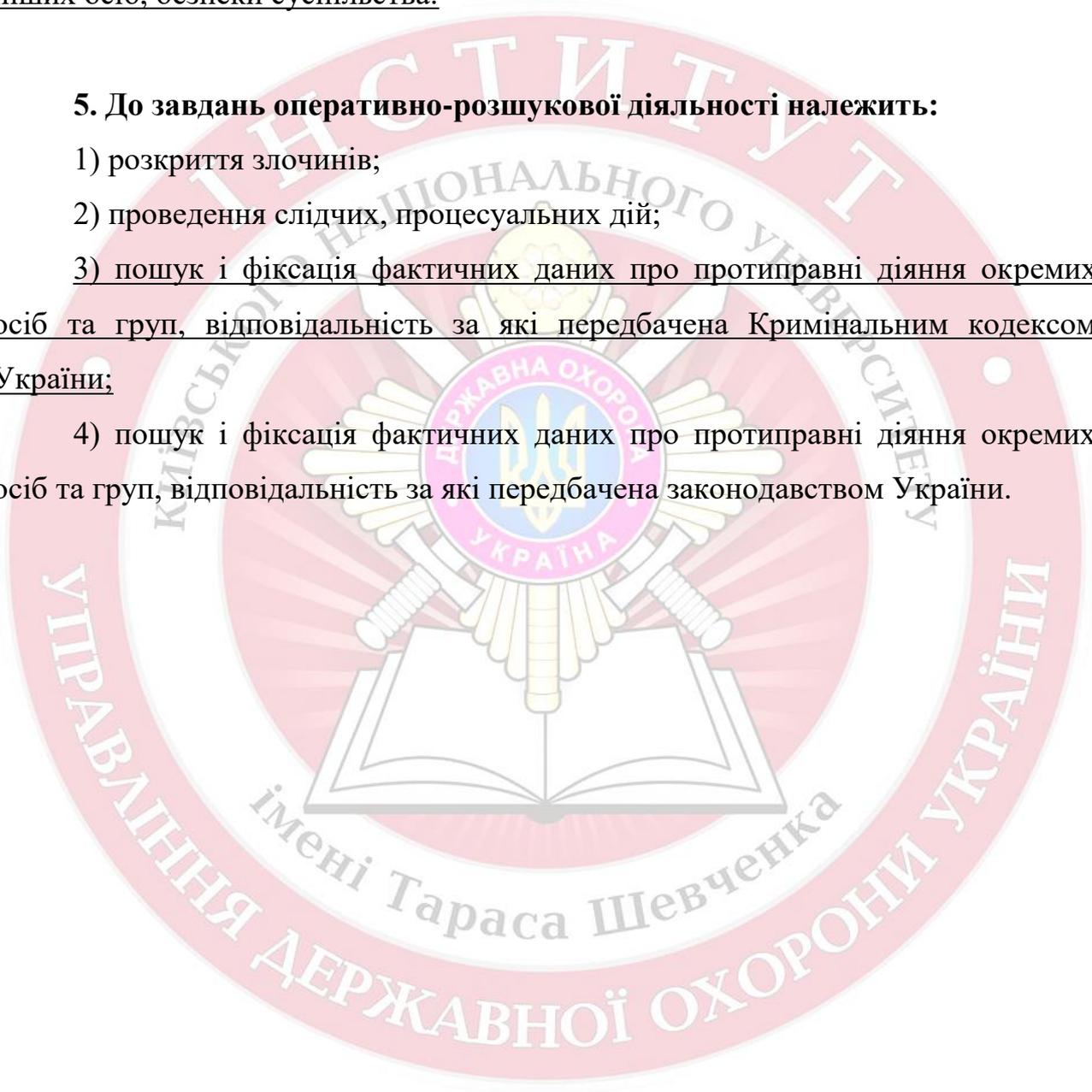
5. До завдань оперативно-розшукової діяльності належить:

1) розкриття злочинів;

2) проведення слідчих, процесуальних дій;

3) пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України;

4) пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена законодавством України.

Розділ 2

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПЛАН

- 1. Поняття та завдання оперативно-розшукової діяльності.*
- 2. Предмет і система теорії оперативно-розшукової діяльності.*
- 3. Цілі, завдання та функції оперативно-розшукової діяльності.*
- 4. Принципи оперативно-розшукової діяльності.*

1. Поняття та завдання оперативно-розшукової діяльності

Оперативно-розшукова діяльність – вид діяльності, що проводиться публічно і таємно підрозділами державних органів, уповноваженими законом, у межах встановлених повноважень шляхом здійснення оперативно-розшукових заходів з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини і громадянина, власності, забезпечення безпеки громадянського суспільства й держави від злочинних посягань, здійсненні заходів державної охорони. Таким чином, згідно з чинним законодавством оперативно-розшукова діяльність є самостійним видом державної діяльності.

Разом з тим, з історії розвитку форм цієї діяльності відомо, що вона, незмінно зберігаючи свою сутність, отримувала різні альтернативні найменування, наприклад, розглядалася як розшукова діяльність, кримінально-розшукова, іноді як оперативно-розшуковий процес.

На основі наведених лексичних конструкцій, словосполучень та термінів можна встановити прямий зв'язок цього виду діяльності з кримінально-процесуальною діяльністю. При цьому, в теоретико-правовому плані важливо встановити, чи є оперативно-розшукова діяльність самостійним видом діяльності і спеціальним засобом боротьби зі злочинністю або ж вона є частиною кримінального процесу? У науці з цього питання сформувалися дві позиції.

Так, В. Даєв, керуючись «широким» розумінням кримінального судочинства, включав у його зміст будь-яку діяльність, реалізовану у зв'язку зі злочином, і в рамках такого підходу розглядав оперативно-розшукову діяльність як складову частину кримінального процесу. І. Петрухін визначає оперативно-розшукову діяльність як самостійну форму розслідування злочинів, а в перспективі пропонує зробити оперативно-розшукову діяльність основним, фактично єдиним способом розслідування злочинів у країні. Подібне включення у кримінальний процес непроцесуальної діяльності в тих чи тих формах (оперативно-розшукової, адміністративної тощо) трапляється в сучасних роботах інших учених-процесуалістів.

Представники протилежної точки зору вважають, що оперативно-розшукова діяльність має самостійний характер і тільки причетна (має допоміжне опосередковане відношення) до кримінального процесу, оскільки дії з реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності можуть відбуватися до відкриття кримінального провадження. Крім того, оперативно-розшукова діяльність може здійснюватися і не у зв'язку з вирішенням завдань кримінального процесу.

При цьому, прихильники другого підходу абсолютно не заперечують фактичну спільність основної спрямованості цих видів діяльності. Більш того, вони підкреслюють, що оперативно-розшукова діяльність досить тісно пов'язана з розслідуванням злочинів із криміналістичною методикою розслідування, а отже, – безпосередньо з кримінально-процесуальною діяльністю.

Наприклад, В. Робозеров відзначав, що оперативно-розшукова діяльність не протиставляється кримінальному судочинству, а є якісно іншою функцією правозастосовних органів, використання ж її результатів є складовою частиною процесу доказування.

В. Рохлін зазначав, що оперативно-розшукова діяльність – це діяльність, яка здійснюється в передбачених законом формах і містить елементи процесуальної діяльності. Поділяючи другу з аналізованих позицій, зі свого боку зазначимо, що й завдання оперативно-розшукової діяльності за своїм

змістом носять більш широкий характер, ніж завдання процесуальні, хоча, безумовно, найважливіші з цих завдань кореспондують елементам призначення кримінального судочинства.

У рамках наукової теорії оперативно-розшукової діяльності обґрунтовуються її сутність і зміст. Традиційно оперативно-розшукова діяльність розглядається як гласна й негласна розвідувально-пошукова робота спеціально уповноважених законом державних органів у сфері боротьби зі злочинністю. На сьогодні оперативно-розшукова діяльність не обмежується вирішенням завдань виключно у сфері боротьби зі злочинністю, а здійснюється в різних формах і в різних напрямках, маючи своїм основним призначенням виявлення, попередження, припинення й розкриття злочинів, встановлення осіб, які їх готували, здійснюють або вчинили, але також розшук осіб, зокрема зниклих безвісти, добування інформації про загрози державної, військової, економічної або екологічної небезпеки країни, здійсненні заходів державної охорони, вирішення інших завдань державного управління. З огляду на зміст засобів і методів оперативно-розшукової діяльності слід вказати на істотну специфіку діяльності оперативно-розшукових органів, яка обумовлена головним чином двома основними чинниками. З одного боку, реалізація повноважень цих органів може здійснюватися шляхом дій – гласних і негласних. Причому зазвичай планування й реалізація цих дій носять переважно конспіративний характер.

2. Предмет і система теорії оперативно-розшукової діяльності

Коли до середини минулого століття в криміналістиці накопичилося досить багато практичних даних, які не вкладалися в рамки її предмета, стало зрозуміло, що потрібна нова наука, яка могла б їх систематизувати й пояснити на основі нової теорії, дала б можливість прогнозувати ситуації розвитку й надавати рекомендації в області здійснення оперативно-розшукової діяльності. Теорія оперативно-розшукової діяльності склалася як окрема самостійна галузь наукового знання шляхом відділення від криміналістики в результаті

переосмислення визначення предмета криміналістики й формування загальної теорії цієї науки. Фрагмент предмета криміналістики відокремився й перейшов у предмет нової науки – теорії оперативно-розшукової діяльності. Криміналістика стала «материнською» наукою для теорії (науки) оперативно-розшукової діяльності. Виходячи із сучасних поглядів на поняття предмета оперативно-розшукової теорії, пропонується таке її визначення.

Теорія оперативно-розшукової діяльності – юридична наука, що вивчає закономірності механізму злочинних діянь і протидії кримінального середовища, відображення їх у джерелах інформації, а також особливості діяльності суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, здійснюваної в ході вирішення поставлених перед ними законом завдань, і розробляє на цій основі й при використанні даних юридичних і інших наук правові організаційні, методичні та тактичні основи оптимального застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів у боротьбі зі злочинністю.

Теорія оперативно-розшукової діяльності – розділ розшукової теорії (або науки про розшук). Теорія розшуку включає дві відносно самостійні загальні теорії – теорію державної розшукової діяльності й теорію недержавного розшуку. У загальній теорії державного розшуку у свою чергу виділяють такі часткові теорії:

Теорія оперативно-розшукової діяльності – це наука, призначена для теоретичної розробки та обґрунтування правомірного й оптимального застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів у впливі на злочинність. Вона являє собою комплекс наукових знань юридичного характеру про закономірності й різні аспекти оперативно-розшукової діяльності в їхній єдності і взаємозв'язку, її історичну ретроспективу, перспективи розвитку й місце в системі наук, а також про аналоги за кордоном.

На сьогодні єдиної (загальної) оперативно-розшукової теорії для всіх суб'єктів, що здійснюють оперативно-розшукової діяльності, не створено. Найбільш повно досліджено теоретичні питання оперативно-розшукової діяльності. Тому теорію (науку) оперативно-розшукової діяльності розглядають як розділ розшукової теорії (науки), що формується, і одночасно як основу перетворення сукупності норм про оперативно-розшукову діяльність у нову самостійну галузь права, умовно названу оперативно-розшукове право.

Зміст теорії оперативно-розшукової діяльності, як і будь-якої іншої галузі наукового знання, потребує певного впорядкування за блоками, частинами або

темами, тобто систематизації. Сучасна система теорії оперативно-розшукової діяльності включає чотири частини (розділу):

– загальна теорія науки оперативно-розшукової діяльності, куди входить система світоглядних принципів науки, теоретичних концепцій, категорій, понять, методів, визначає предмет науки загалом. У загальній теорії оперативно-розшукової діяльності науково обґрунтовується істинність своїх (оперативно-розшукової теорії) рекомендацій, розкриваються закономірності їхнього використання для досягнення цілей і завдань оперативно-розшукової діяльності, визначаються перспективи розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності. Структурними розділами загальної теорії науки оперативно-розшукової діяльності є ряд часткових оперативно-розшукових теорій (навчань), наприклад вчення про оперативно-розшукову інформацію, вчення про оперативні дії, вчення про оперативно-розшукові дії і тактичні операції, теорія наукових методів оперативно-розшукової діяльності, вчення про мову й систематику оперативно-розшукової діяльності, теорія оперативного забезпечення, теорія документування;

– оперативно-розшукова тактика: оперативно-розшукове прогнозування і планування, вироблення і прийняття стратегічних і тактичних рішень, положення про тактичні й оперативно-розшукові операції, загальні положення й організаційно-тактичні форми взаємодії суб'єктів оперативно-розшукової діяльності із суб'єктами кримінального судочинства та ін.;

– оперативна-розшукова методика – комплекс теоретично обґрунтованих рекомендацій з організації та виявлення, розкриття, припинення й попередження окремих видів злочинів. Вони розробляються з урахуванням оперативно-розшукових ситуацій, найбільш типових для кожного виду покарань, і залежно від змісту цих ситуацій даються рекомендації з отримання в ході оперативно-розшукової діяльності фактичних даних, що підлягають виявленню, збереженню й вилученню для подальшого використання в кримінальному процесі;

– оперативна техніка – розділ, який містить питання розробки й оптимального використання засобів і методів оперативної техніки. Це такі

питання, як використання пошукової, звуко- й відеозаписувальної техніки, фотозйомки, а також техніки для вилучення й фіксації виявленої інформації. Важливе значення для оперативно-розшукової техніки мають інформаційно-пошукові системи, дані яких можуть бути використані при розшуку злочинців безпосередньо після скоєння кримінального правопорушення.

З цього можливо зробити умовний висновок про те, що система теорії (науки) оперативно-розшукової діяльності повторює традиційну чотириланкову систему криміналістики (загальна теорія криміналістики, криміналістична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика), що не зовсім правильно. У зв'язку з цим слід зазначити, що існують й інші точки зору на систему теорії (науки) оперативно-розшукової діяльності, що відображають специфіку цієї самостійної науки. Так, на думку професора О. Шумилова, вона складається з трьох основних частин: 1) загальної (універсальні оперативно-розшукові категорії, поняття, принципи, вчення, концепції та методологічні аспекти); 2) особливої (категоріально-понятійний апарат оперативно-розшукової діяльності); 3) спеціальної (організація оперативно-розшукової діяльності, її стратегія і тактика, спеціальна техніка та ін.), що містить в основному положення закритого характеру.

3. Цілі, завдання та функції оперативно-розшукової діяльності

Завдання оперативно-розшукової діяльності визначені у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: а) захист людини (громадянина) від злочинних посягань (на її життя і здоров'я, права і свободи); б) захист власності від злочинних посягань; в) забезпечення безпеки суспільства й держави (в аспекті захисту від осіб, які вчиняють злочини).

Спрямовуючи оперативно-розшукову діяльність на досягнення соціально корисних цілей, законодавець особливо виділив інтереси людини і громадянина (життя, здоров'я, права і свободи), поставивши їх на перше місце в переліку об'єктів захисту. Відповідно до положень Конституції України (далі – Конституція) людина, її права і свободи є найвищою цінністю. Визнання,

дотримання й захист прав і свобод людини і громадянина – обов’язок держави. Захист життя людини від злочинних посягань за допомогою оперативно-розшукових засобів і методів наповнює конституційне положення про те, що кожен має право на життя, реальним змістом. Поряд із цим визнані й гарантовані в розділі 2 Конституції права і свободи людини і громадянина безпосередньо поставлені державою під охорону від злочинних посягань. Зокрема, таким «охоронним» засобом є здійснення оперативно-розшукової діяльності в необхідних і допустимих законом випадках.

Завдання оперативно-розшукової діяльності – це доручення держави, визначені в оперативно-розшуковому законодавстві, виконання яких реалізаує цілей оперативно-розшукової діяльності.

Завданнями оперативно-розшукової діяльності є:

- одержання інформації про дії (бездіяльність) або події, що створюють загрозу державній, військовій, економічній або екологічній безпеці країни;
- попередження скоєння злочинів;
- виявлення, розкриття, припинення злочинів;
- розшук осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства й суду, ухиляються від кримінального покарання:
- розшук безвісти зниклих;
- виявлення майна, що підлягає конфіскації.

Види оперативно-розшукової діяльності:

1. Кримінально-розшукова діяльність (робота). Це система оперативно-розшукових засобів, дій і рішень, які відповідно застосовують, здійснюють і приймають уповноважені на те законодавцем посадові особи з метою захисту людини, суспільства й держави від злочинних посягань за умови наявності об’єктивних труднощів або неможливості досягнення цієї мети за допомогою інших законних заходів.

Завдання виявлення майна, що підлягає конфіскації, була поставлена перед оперативно-розшуковими органами відносно кримінального судочинства, розкриття злочинів оперативно-розшуковим шляхом має допоміжний характер,

проте роль оперативно-розшукових засобів у забезпеченні швидкого розкриття злочинів велика.

2. Адміністративна оперативно-перевірочна робота. Це забезпечення адміністративно-правових режимів за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів і методів, збір даних про осіб, необхідних для прийняття юридично значущого рішення відповідно.

Функції оперативно-розшукової діяльності – це передбачені законом окремі напрями оперативно-розшукової діяльності. Можна виділити такі функції:

- захист об'єктів;
- попередження вчинення злочинів;
- виявлення злочинів (тобто виявлення ознак злочину за слідами злочинного діяння до порушення кримінальної справи при проведенні оперативно-розшукових та розшукових заходів);
- розшук особи, яка вчинила злочин;
- сприяння кримінальному судочинству (зокрема), своєчасне забезпечення слідчих оперативною інформацією щодо розслідуваних справ, постійний оперативний супровід до винесення вироку суду, розшук викраденого майна й майна для забезпечення вироку в частині цивільного позову, інших майнових стягнень);
- сприяння виконанню кримінального покарання;
- забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона.

4. Принципи оперативно-розшукової діяльності

Принцип – це основа, початок суспільного явища, зокрема галузі права або виду діяльності. Принципи оперативно-розшукової діяльності – це керівні ідеї, основні начала, вироблені розшуковою практикою, виражені в нормах законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у сфері оперативно-розшукової діяльності і відображають політичні, економічні та соціальні

закономірності розвитку сучасного суспільства; моральні і правові уявлення України щодо сутності, мети, завдань і процедур здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Значення принципів оперативно-розшукової діяльності полягає в тому, що саме в них знаходить своє вираження сутність цього виду державної юридичної діяльності. Причому визначення цих принципів має не тільки теоретико-пізнавальне, а й прикладне значення. Базуючись на принципах, повинні заповнюватися прогалини правового регулювання оперативно-розшукової діяльності. Важливо підкреслити, що правотворчість у сфері оперативно-розшукової діяльності не завжди встигає за новими суспільними відносинами, які потребують правового регулювання. У такому випадку принципи оперативно-розшукової діяльності і виконують роль регулятора тих відносин, які ще не зазнали юридичного унормування.

Система принципів оперативно-розшукової діяльності у загальному розумінні – це цілісна сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних об'єктів (елементів). Єдиного погляду на систему принципів оперативно-розшукової діяльності в теорії не вироблено. Тут багато що залежить від того, які критерії покладені в основу формування системи. Виділяють щонайменше три таких критерії. По-перше, широту поширення певного принципу. По-друге, безпосередню вказівку законодавця в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» на ті чи ті принципи оперативно-розшукової діяльності. По-третє, зміст і характер принципів.

За ступенем конкретизації розрізняють принципи оперативно-розшукової діяльності, вироблені оперативно-розшуковою практикою і зафіксовані законодавцем. Причому останні поділяють на принципи, безпосередньо зазначені в ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», і на опосередковані, тобто ті, що впливають із змісту норм оперативно-розшукового законодавства.

За широтою поширення розрізняють принципи оперативно-розшукової діяльності, характерні для всієї юридичної діяльності (законність, гуманізм, дотримання прав людини і громадянина, рівність перед законом, позавідомчий

контроль), діяльності з боротьби зі злочинністю (оперативність, всебічність, повнота й об'єктивність провадження справи; її здійснення тільки уповноваженими на те суб'єктами; поєднання гласних і негласних методів і засобів), тільки розшукової діяльності, включаючи оперативно-розшукову (конспіративність, залучення конфідентів, співмірність оперативно-розшукового реагування).

Відзначимо й те, що в ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» безпосередньо названі такі принципи оперативно-розшукової діяльності: верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини. Однак у науці загальновідомим є твердження, що принципи існують незалежно від способу відображення їх у законодавчих актах. Аналізуючи текст Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», доходимо висновку, що в цьому випадку законодавець обрав так званий змішаний варіант. Це означає, що тільки частина принципів оперативно-розшукової діяльності вказана ним безпосередньо в ст. 4. Інші принципи, вироблені оперативно-розшуковою практикою, випливають зі змісту норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», інших законодавчих і деяких підзаконних нормативних правових актів у сфері регулювання оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, систему принципів оперативно-розшукової діяльності на основі другого критерію утворюють такі принципи:

1) визначені у ст. 4 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність». Це загальні (верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини) і міжгалузеві (конспірація, поєднання гласних і негласних методів і засобів);

2) наявність яких в оперативно-розшуковій діяльності випливає зі змісту правових норм, частково викладених у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та інших законодавчих і відомчих нормативних правових актах. До них входять два загальноправових (гуманізм; рівність прав людини і громадянина перед законом), три міжгалузевих (конспірація, поєднання гласних і негласних методів і засобів; здійснення оперативно-розшукової діяльності тільки уповноваженими на те законом суб'єктами) і три

галузевих (оперативність, або наступальність; всебічність, повнота й об'єктивність дослідження обставин; використання конфідентів).

Оскільки оперативно-розшукова діяльність належить до різновидів юридичної діяльності, вона не змогла б функціонувати без певних норм. У цьому випадку нормами виступають принципи оперативно-розшукової діяльності. У перекладі з латинської дослівно «принцип» (principium) означає основу чогось.

Принципи повинні вписуватися в реальні умови й виступати в ролі основи для організації і керівництва скрізь, зокрема – у сферах практичної роботи. Під поняттям «принцип» мається на увазі внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначають норми поведінки. В оперативно-розшуковій роботі під внутрішнім переконанням розуміють об'єктивні й суттєві закономірності, зумовлені суспільними відносинами в цій сфері.

Принципи оперативно-розшукової діяльності не можуть бути відокремлені від навколишньої дійсності, яка наповнює їх конкретним організаційним і тактичним змістом, вони являють собою сполучну ланку будь-якої системи. Одночасно з цим вони вносять цілісність у пояснення знання й окреслюють у ньому основні справедливі закономірності будь-якої діяльності. Візуальна невідповідність принципам неодмінно призводить до змін її суті, а велика кількість розбіжностей – до перетворення на інший вид діяльності. Принципи оперативно-розшукової діяльності були викладені теорією на базі підсумку дослідження практичної діяльності оперативних відділень і вивчення цих закономірностей.

Ці принципи зафіксовані в положеннях Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і відомчих підзаконних юридичних документах, які не повинні порушуватися оперативними службовцями. Вони теж вважаються відображенням вузьких закономірностей у сфері боротьби з криміналом, що ведеться за допомогою оперативно-розшукових сил, способів і засобів.

Принципи оперативно-розшукової діяльності – це закріплені в правозастосовних та інших юридичних документах і вироблені оперативно-розшуковою діяльністю основоположні начала, а також моральні уявлення

людей щодо основи, сенсу й завдань організації і тактики використання оперативно-розшукових сил, способів і методів.

За своїм змістом принципи оперативно-розшукової діяльності носять моральний, вимогливий характер і включають необхідні приписи, виконання яких здійснюється всім арсеналом оперативно-розшукових способів.

Спочатку науковий поділ принципів отримав найбільше поширення в спеціальній літературі 1970-х років. Незважаючи на те, що в ній є різне пояснення поняття, сенсу й положення принципів, фахівці одноголосно визнають їхнє існування у сфері оперативно-розшукової діяльності і визначають їхню конкретну специфіку.

Усі принципи відображають різні закономірності соціального життя, включають в себе групи однорідних якостей і ознак, комплекс яких, відрізняючись автономністю, набуває образу того чи іншого початкового положення оперативно-розшукової діяльності. У свою чергу кожен принцип оперативно-розшукової діяльності неодмінно повинен впливати на структуру її основоположних начал. У своїй цілісності система покликана в загальному вигляді виражати сутність, суспільну і правову природу оперативно-розшукової діяльності.

Залежно від характеру і змісту виділяються правові, організаційні та морально-етичні принципи.

Правові принципи поділяються на 2 (дві) категорії:

- конституційні (верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини);
- галузеві, які працюють тільки в межах однієї сфери права – оперативно-розшукова діяльність. Вони впливають із правомірності цього роду діяльності, у зв'язку з чим мають обмежений характер і застосовуються тільки в оперативно-розшуковій діяльності.

Галузевими принципами вважаються:

- маскування;
- сукупність гласних і негласних методів.

Залежно від текстуального закріплення принципи групуються на:

– на норми-положення, що знаходять закріплення в статтях законодавчої бази й підзаконних юридичних документах;

– принципи-норми, створені теорією оперативно-розшукової діяльності як організаційно-управлінська база роботи оперативних відділень.

Усі положення оперативно-розшукової діяльності рівні, серед них немає першорядних і додаткових, і всередині їхньої структури не може бути протиставлення принципів один одному.

Разом з тим, оперативно-розшукова діяльність як форма практичної роботи оперативних відділень є вузькоспрямованою системою зі своїм певним механізмом й організацією роботи, які відповідають прийнятим у державі вимогам. На підставі цього виділяють організаційні принципи. Організаційні принципи – це центральні ідеї, правила й розпорядження, визначені оперативно-розшуковою концепцією і практикою.

Ця категорія принципів відображає центральні начала, важливі думки, що визначають найбільш головні риси та різноманітну діяльність оперативно-розшукових органів, а також початкові моменти їхнього утворення та діяльності.

Головними принципами теорії оперативно-розшукової діяльності вважають:

- справедливість;
- точність;
- сполучення теорії з практикою.

Принципи практики оперативно-розшукової діяльності – це головні положення, які повинні порушуватися оперативними службовцями в їхній щоденній професійній роботі. Значна частина з них була викладена в 1960-х рр. професором А. Лекарем і набула подальшого поширення в роботах інших фахівців (І. Клімов, В. Лукашов, Г. Синилов, К. Сурков та ін.).

Серед принципів практики оперативно-розшукової діяльності виділяють:

1) загальні принципи (науковість, регламентованість, зв'язок із суспільством);

2) принципи регулювання оперативними структурами (доступний централізм, колективність, єдиноначальність та ін.);

3) принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності (справедливість, передбачення оперативної ситуації, миттєва готовність, наступальність, залучення конфідентів та ін.).

Окрім зазначених, слід вказати на морально-етичні принципи. Морально-етичні принципи вважаються базою, на якій ґрунтується правове управління оперативно-розшуковою діяльністю для її успішного виконання в рамках моралі. Якщо проаналізувати зміст оперативно-розшукової діяльності з позиції моралі, то ми обов'язково зіткнемося з моральним оцінками цієї діяльності й думками про етичну дозволеність або неприпустимість тих чи тих конкретних методів вирішення індивідуальних завдань оперативно-розшукової діяльності. Оскільки в ході виконання, виникають такі моральні взаємини, то в досліджуваній структурі, відповідно, визначається група морально-етичних положень.

Найважливішою підставою для всієї класифікації положень оперативно-розшукової діяльності можуть виступати ті закономірності, які вони відображають.

Виходячи з цього, положення оперативно-розшукової діяльності повинні відображати у своєму комплексі:

- суспільний і юридичний напрями;
- допомагати вивченню її сутності;
- гарантувати поліпшення її правового управління;
- знаходити закріплення й відображення в чинних правових документах;
- підкреслювати специфічний і незалежний напрям цієї діяльності;
- відображати її місце і співвідношення з іншими формами правоохоронної діяльності;
- забезпечити дотримання прав і свобод особистості при здійсненні оперативно-розшукової діяльності;
- служити основою при виявленні головних течій поліпшення теорії і практики оперативно-розшукової діяльності.

Крім цього, за відсутності юридичного контролювання послідовності вирішення певних оперативно-тактичних завдань положення можуть бути

свого роду регулятором вибору методів і меж їхнього правильного виконання, винесення обґрунтованих і законних рішень.

Органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, і їхні уповноважені представники вибудовують свою роботу на базі розглянутої структури принципів і несуть відповідальність у випадку їх недотримання.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Поняття оперативно-розшукової діяльності.
2. Значення пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів.
3. Завдання оперативно-розшукової діяльності.
4. Загальні принципи оперативно-розшукової діяльності.
5. Спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності.

ТЕСТУВАННЯ

1. Метою оперативно-розшукової діяльності є:

- 1) боротьба зі злочинністю;
- 2) захист від злочинних посягань;
- 3) припинення правопорушень;
- 4) боротьба з правопорушеннями.

2. Завдання оперативно-розшукової діяльності визначаються:

- 1) самостійно оперативниками;
- 2) тільки в оперативно-розшуковому законодавстві;
- 3) у закритих нормативних актах оперативно-розшукових органів;
- 4) виключно в оперативно-розшуковому законі.

3. Які з принципів оперативно-розшукової діяльності є конституційними?

- 1) законність, повага й дотримання прав і свобод людини при проведенні ОРД;
- 2) верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини;
- 3) маскуванню;
- 4) сукупність гласних і негласних методів.

4. Які з принципів оперативно-розшукової діяльності НЕ є міжгалузевими?

- 1) конспірація;
- 2) поєднання гласних і негласних методів і засобів;
- 3) здійснення ОРД тільки уповноваженими на те законом суб'єктами;
- 4) маскуванню.

5. Які з принципів оперативно-розшукової діяльності є галузевими?

- 1) оперативність, або наступальність; всебічність, повнота й об'єктивність дослідження обставин; застосування конфідентів;
- 2) конспірація;
- 3) поєднання гласних і негласних методів і засобів;
- 4) здійснення ОРД тільки уповноваженими на те законом суб'єктами.

Розділ 3

ПРАВОВА ОСНОВА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПЛАН

- 1. Загальна характеристика правових джерел регулювання суспільних відносин у сфері оперативно-розшукової діяльності.*
- 2. Оперативно-розшукове законодавство України – правова основа оперативно-розшукової діяльності.*
- 3. Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.*
- 4. Правова основа міжнародного співробітництва в оперативно-розшуковій діяльності.*

1. Загальна характеристика правових джерел регулювання суспільних відносин у сфері оперативно-розшукової діяльності

У будь-якій науці поняття є однією з основних пізнавальних форм інтелектуальної діяльності людини. З його допомогою різні предмети, властивості, відносини відбиваються в людській свідомості через їхні істотні ознаки. Закріплені в словах і словосполученнях, поняття і зберігають знання, і виступають головним матеріалом для побудови висновків.

З цього випливає, що визначення понять – це логічний прийом, що дозволяє відрізнити, відшукувати, будувати будь-який об'єкт, формулювати нове значення або уточнювати значення відомого в науці поняття.

Так, термін «регулювання» позначає впорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність. Термін «законодавчий» є похідним від слова «законодавство», під ним розуміється весь комплекс нормативних правових актів, що видаються правотворчими органами, найважливішим з яких є закон.

Поряд з цим деякі юридичні джерела включають до його структури й підзаконні нормативні правові акти, виправдовуючи такий підхід з історичного погляду: у радянський період брак законів спонукав прирівнювати до них підзаконні нормативні правові акти, наділяючи їх юридичною силою, властивою закону.

Однак на сьогодні у країнах ЄС така постановка проблеми не узгоджується з реаліями сьогодення. Наприклад, зараз тільки в системі українського законодавства діє понад 60 законодавчих актів, які прямо або опосередковано регулюють питання оперативно-розшукової діяльності, і говорити про будь-які їхні недоліки не доводиться.

У зв'язку з цим вбачається за необхідне окреслити коло нормативних правових актів, що входять у поняття «законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності», і розмежувати його від правової основи цієї діяльності.

Правова основа оперативно-розшукової діяльності – це сукупність законодавчих та інших нормативних правових актів, на яких базується оперативно-розшукова діяльність. У зв'язку з цим цікавою видається позиція О. Шумилова, який, загалом погоджуючись із таким визначенням, пише про некоректність самого формулювання «правова основа оперативно-розшукової діяльності». Свою точку зору він пояснює тим, що «основа» становить головне, початок суті, тобто в цьому випадку мова повинна йти про якості, властиві оперативно-розшуковій діяльності, і правові норми за своєю суттю не можуть виступати вихідною точкою для визначення основи оперативно-розшукової діяльності, тому що право завжди вторинне. «Основа» у свою чергу єдина й може виступати тільки сама собою. Відстоюючи свою позицію, він вказує, що зміст ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» відображає перелік нормативних правових актів, що регламентують цю діяльність, і доцільніше було б назву статті привести у відповідність до її змісту, наприклад, «Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності», «Законодавство у сфері оперативно-розшукової діяльності», «Правові підстави оперативно-розшукової діяльності».

Іншої позиції дотримується Ю. Кваша, аргументуючи це тим, що з філософського погляду «основа» являє собою щось визначальне, сутність предмета, його початок, а одне зі значень слова «основа» в мові – підвалини чого-небудь, фундамент».

Якщо виходити з цього, то точка зору О. Шумилова видається більш обґрунтованою, і нам слід було б з нею погодитися, тому стаття – це структурна одиниця нормативного акту, і її найменування є носієм правової інформації про її внутрішній зміст, і навпаки.

Таким чином, назва статті «Правова основа оперативно-розшукової діяльності», що використовується законодавцем, має досить загальний характер і не передає її сенсу, оскільки не містить достатньо точної інформації. У зв'язку з цим необхідна її конкретизація. Наприклад, у білоруському законі аналогічна стаття носить назву «Законодавство про оперативно-розшукову діяльність». Однак, враховуючи, що в змісті статті поряд із законодавчими вказуються й підзаконні акти, то, відповідно, її назва повинна бути або «Правові акти, що регламентують оперативно-розшукову діяльність», або, як це було зроблено в законі Вірменської Республіки, «Правові акти, що регулюють оперативно-розшукову діяльність».

Разом з тим, вивчення системи правових актів у сфері оперативно-розшукової діяльності показало, що в цій статті вони визначені відповідно до їхньої ієрархічної структури. Основним критерієм такої класифікації є юридична сила акту й особливості його змісту.

Так, відповідно до ст. 4 Модельного закону правову основу оперативно-розшукової діяльності складають Конституція, національні закони, інші нормативні правові акти, що регулюють оперативно-розшукову діяльність, і міжнародні договори, учасником яких є держава.

Подібне формулювання використано і в інших законах про оперативно-розшукову діяльність країн Євразійського економічного союзу (Вірменія, Киргизстан, Казахстан, Білорусь, Росія), за винятком українського закону, у якому акти міжнародно-правового характеру не вказані, хоча відповідно до ст. 9 Конституції вони є. У свою чергу вірменський законодавець вважав за

краще, крім вищеназваних джерел, вказати й інші закони, зокрема Митний кодекс і статусні закони суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Однак, враховуючи, що цими актами правове регулювання не обмежується, включив у текст статті словосполучення «інші правові акти».

Слід зазначити, що проблема систематизації нормативних правових актів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, традиційно привертала увагу вчених-юристів, фахівців у цій галузі, що й зумовило існування найрізноманітніших варіантів їхньої класифікації.

Так, наприклад, Є. Дубоносов, визначаючи рівні правового регулювання оперативно-розшукової діяльності і керуючись конституційними положеннями, вищим рівнем називає міжнародний, потім ідуть конституційний, законодавчий та підзаконний. Крім того, до неосновних джерел оперативно-розшукової діяльності, але таких, що мають істотне значення для її правового регулювання, учений відніс акти Конституційного суду. Закон держави, що має найвищу юридичну силу, і всі нормативні правові акти, зокрема міжнародно-правові, приймаються відповідно до неї.

Крім того, як це впливає з коментаря до Конституції України, норма, що визнає пріоритет актів міжнародно-правового характеру над національними законами, передусім має важливе практичне значення для суб'єктів міжнародного права, тому що виключає видання спеціального нормативного правового акту й забезпечує виконання міжнародного договору, а головне – виступає гарантом забезпечення сумлінного виконання державою своїх міжнародно-правових обов'язків.

Розширену систему правового регулювання оперативно-розшукової діяльності пропонує А. Маркушин, який виділяє п'ять її рівнів: Конституція України, загальновизнані принципи й норми міжнародного права, загальнодержавні закони, нормативні акти Президента та Уряду України, нормативні правові акти органів виконавчої влади, наділених передбаченими законом повноваженнями щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності.

У цьому випадку підзаконний рівень правового регулювання оперативно-розшукової діяльності поділений відповідно до ієрархічної

співпідпорядкованості, однак автор не врахував, що до оперативно-розшукової діяльності в таку категорію відомчих актів входять лише ті, які регламентують організацію і тактику проведення оперативно-розшукових заходів.

Крім того, звертає на себе увагу те, що в цій системі не згадуються міжнародні договори, які відповідно до конституційних приписів і норм Закону «Про міжнародні договори» визнають, що правовими джерелами можуть виступати такі загальновизнані принципи й норми міжнародного права, які закріплені в писаних міжнародних документах, – пакт, конвенція, договір і ін.

Тим часом розроблено класифікації нестандартного типу. Наприклад, О. Шумилов (а згодом і деякі інші науковці), спираючись на положення ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», визначає такі рівні правової основи оперативно-розшукової діяльності: базовий (конституційний), середній (еволюційний). А акти міжнародно-правового характеру, зокрема рішення Конституційного Суду, віднесені ним до числа додаткових правових джерел оперативно-розшукової діяльності. Наше дослідження переконливо свідчить, що запропоновані варіанти рівнів правової основи оперативно-розшукової діяльності не повною мірою відображають сучасне науково-практичне уявлення про них. Головним чином це стосується місця й ролі актів міжнародно-правового характеру й рішень Конституційного Суду.

Деякі дослідники помилково відносять їх до другорядних джерел оперативно-розшукової діяльності, незважаючи на те, що правовий статус міжнародно-правового акта вирішено на конституційному рівні, а правова природа актів, прийнятих Конституційним Судом, дозволяє відносити їх до особливих джерел права, без яких неможливий ефективний конституційний контроль держави.

Але разом з тим існують класифікації, які, на наш погляд, найбільш ясно й повно передають структуру рівнів правової основи оперативно-розшукової діяльності.

Так, О. Вагін виділяє чотири таких рівні: конституційний (Конституція України й рішення Конституційного Суду України), міжнародно-правовий, законодавчий і підзаконний.

Слід погодитися, що, на відміну від вищенаведених, така класифікація цілком узгоджується із законодавчими нормами. Зокрема, у процесі правового регулювання оперативно-розшукової діяльності вирішене питання ієрархії актів міжнародно-правового характеру й рішень Конституційного Суду, яка, як сказано вище, базується на конституційному рівні. А тому видається цілком обґрунтованим використовувати її як вихідну точку при визначенні системи нормативних правових актів, що регламентують оперативно-розшукову діяльність в країнах ЄС.

До цього слід додати, що наведені варіанти класифікацій наочно демонструють, що поняття «законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності» і «правова основа оперативно-розшукової діяльності» нерівнозначні. Їхня основна відмінність – це обсяг охоплених ними правових актів. Тобто якщо систему законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності утворюють Конституція, міжнародно-правові акти й закони, то правову основу оперативно-розшукової діяльності, крім названих, утворюють і підзаконні акти.

У зв'язку з цим О. Шумилов зазначає, що законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності в Україні – це державно-владний нормативний вплив на різні групи суспільних відносин у специфічному виді соціально корисної юридичної діяльності представників держави, що здійснюється на базовому (конституційному) і середньому (еволюційному) рівнях правового регулювання.

Ми поділяємо думку цього вченого і вважаємо, що під законодавчим регулюванням оперативно-розшукової діяльності слід розуміти юридичну діяльність держави щодо впорядкування та нормативно-владного впливу на оперативно-розшукові відносини, що виникають, через систему взаємопов'язаних, взаємодіючих актів, які регламентують оперативно-розшукову діяльність.

Таким чином, система законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності в країнах ЄС повинна мати такий вигляд: 1) Конституція і рішення конституційних судових органів країни; 2) міжнародно-правові

договори, ратифіковані державою; 3) Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»; 4) інші законодавчі акти, які слід розділити на три підгрупи: а) акти, що встановлюють загальні положення здійснення оперативно-розшукової діяльності; б) акти, що регламентують діяльність окремих суб'єктів оперативно-розшукової діяльності; в) акти, які регулюють відносини, що виникають при вирішенні часткових завдань оперативно-розшукової діяльності.

Отже, центральним і головним нормативно-правовим актом у системі джерел законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності країн ЄС виступає Конституція – основний закон держави і, як справедливо стверджує В. Толстик, жодне джерело права, зокрема міжнародно-правове, не може мати ієрархічного пріоритету перед її нормами.

При цьому, специфіка положень Конституції полягає в абсолютному правовому регулюванні всіх сфер життя суспільства й держави. Однак варто зазначити, що в цих сферах вона регулює лише основоположні, базові начала. Так, у законодавчому регулюванні оперативно-розшукової діяльності конституційні норми юридично фіксують правове поле, його межі, у рамках яких повинні здійснювати свою діяльність оперативні підрозділи органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

У зв'язку з цим виділимо найбільш важливі, на наш погляд, конституційні норми, які безпосередньо впливають на формулювання нормативних приписів оперативно-розшукових законів країн ЄС, які, визначаючи ієрархію цінностей основ конституційного ладу, проголошують права і свободи людини найвищою цінністю, первинною за своєю значущістю. У зв'язку з цим Конституція України передбачає 47 статей (17 – 64), що визначають основні права і свободи людини і громадянина, Конституція Республіки Білорусь – 42 статті (21 – 63), Конституція Республіки Казахстан – 29 статей (10 – 39), Конституція Республіки Вірменія – 43 статті (14 – 48), Конституція Киргизької Республіки – 33 статті (16 – 49).

Поряд з цим, деякі положення Конституцій країн ЄС безпосередньо регламентують умови проведення оперативно-розшукових заходів, що обмежують конституційні права громадян.

Так, деякі статті забороняють поширення інформації про приватне життя громадян без їхньої згоди й зобов'язують державні органи надавати кожному можливість ознайомлення з документами й матеріалами, що порушують їхні права та свободи, якщо інше не передбачено законом. Конституційними нормами країн ЄАЕС закріплено окрему статтю, яка гарантує в разі порушення прав і свобод судовий захист, що полягає в обов'язку держави забезпечити компетентний, неупереджений, швидкий і доступний розгляд у справах про порушення конституційних прав і свобод громадян.

Також, слід звернути увагу на ст. 55 Конституції України, де особливо обумовлено, що основні права і свободи людини можуть бути обмежені законом тільки тією мірою, яка необхідна для захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення обороноздатності та безпеки держави. Аналогічну норму містять і Конституції країн ЄС.

Таким чином, ці важливі конституційні норми лягли в основу оперативно-розшукових законів країн ЄАЕС шляхом проголошення їх як кінцевої мети оперативно-розшукової діяльності, принципи її здійснення, умови проведення окремих оперативно-розшукових заходів при формуванні правової основи правового механізму, що забезпечує дотримання й повагу прав і свобод людини при проведенні оперативно-розшукової діяльності.

Як слушно зазначав О. Вагін, саме тому здійснення цієї діяльності та її правове регулювання набуває конституційно-правового аспекту.

Особливу увагу в системі джерел законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності в країнах ЄС приділено судовому прецеденту, який являє собою рішення суду, що стало нормою, правовим зразком при розгляді всіх подальших подібних справ у майбутньому й носить загальнообов'язковий характер. Слід зазначити, що правотворча роль судового права в країнах ЄС отримала свій розвиток у результаті еволюції права, тобто

конвергенції двох правових систем. Це було викликано недосконалістю деяких законодавчих норм, які часом відстають від суспільних правовідносин, що динамічно розвиваються, і суди в цьому випадку сприяють їхньому вдосконаленню, або судовому тлумаченню.

Здійснюючи конституційний контроль, національні законодавства цих країн наділяють ці судові органи повноваженнями приймати рішення, загальнообов'язкові не тільки для правотворчих, а й для правозастосовних органів. Зокрема, прийняті ними рішення є остаточними й оскарженню не підлягають. Крім того, вони діють безпосередньо й не вимагають підтвердження інших органів і посадових осіб.

За допомогою своїх правових позицій зазначені органи конституційного контролю активно сприяють конституціоналізації нормотворчого процесу, орієнтують законодавця на послідовну й цілеспрямовану реалізацію в законодавстві конституційних норм і цінностей. Але, незважаючи на їхню важливість, у законах про оперативно-розшукову діяльність країн ЄС як правового джерела оперативно-розшукової діяльності вони не вказані, унаслідок чого їхнє визнання такими стало предметом дискусій у науковому середовищі.

Так, значущість рішень Конституційного Суду України для системи законодавчих актів, що регулюють оперативно-розшукову діяльність, відзначають автори багатьох коментарів до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Водночас про їхню юридичну природу детально писав В. Зорькін, який відзначав, що юридична сила підсумкових рішень Конституційного Суду перевищує юридичну силу закону, а відповідно, дорівнює силі самої Конституції, яку вже не можна застосовувати у відриві від підсумкових рішень Конституційного Суду й тим більше всупереч цим рішенням.

З протилежною точкою зору виступив О. Шумилов, який вважає, що подібного роду рішення не підпадають під визначення джерела правового регулювання оперативно-розшукової діяльності. Однак разом з тим учений вважає їх важливими, оскільки вони виступають зразком розуміння правових

норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і підтверджують їхню конституційність, він дійшов висновку, що винесені при цьому рішення містять правові позиції, які дають загальнообов'язкове для всіх правоотримувачів тлумачення норм оперативно-розшукового закону й виступають регулятором правовідносин у сфері оперативно-розшукової діяльності, а тому виступають складовим елементом правової основи цієї діяльності.

Незважаючи на деякі розбіжності в думках, більшість дослідників сходиться у визнанні принципової важливості рішень Конституційного Суду в правовому регулюванні оперативно-розшукової діяльності і можливості їхнього віднесення до прямих чи опосередкованих правових джерел оперативно-розшукової діяльності.

Однак на сьогодні не в усіх країнах ЄАЕС подібного роду судовий прецедент активно використовується як правове джерело оперативно-розшукової діяльності. Причина тому – їхня відсутність або незначна кількість. Наприклад, у Вірменії та Казахстані подібного роду судові акти стосуються недосконалості або тлумачення оперативно-розшукових заходів.

На думку А. Чечетіна, така негативна тенденція свідчить про збільшення правових конфліктів у процесі застосування норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», але, з іншого боку, узагальнення та аналіз накопиченої судової практики в розгляді таких скарг дозволяє формулювати науково обґрунтовані висновки.

Таким чином, значущість рішень Конституційного Суду (Ради, Палати) для законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності виявляється в суттєвому впливі на зміст і юридичне значення норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Звідси випливає, що правові позиції, що містяться в них, мають вищу юридичну силу судового тлумачення, а ступінь їхньої обов'язковості зумовлює їхнє особливе місце й роль у системі правових джерел оперативно-розшукової діяльності.

Наступним за своєю юридичною силою джерелом є міжнародно-правовий договір, що має статус особливого правового комплексу, тобто співіснування двох реальностей – права як сукупності юридичних норм

держави і права як сукупності норм міждержавного та іншого міжнародного права.

Крім того, у деяких країнах ЄАЕС на конституційному рівні підкреслено їхній пріоритет над національними законами.

Інше законодавче формулювання містить Конституція Киргизької Республіки (ст. 6), яка не визнає їхнього верховенства, але водночас не виключає зі складової частини внутрішнього законодавства країни. При цьому порядок й умови їхнього застосування визначаються законом.

Уперше поняття міжнародного договору було подано в ст. 2 п. 1а Віденської Конвенції від 23 травня 1969 р. «Про право міжнародних договорів», де воно визначається як «міжнародна угода, яка укладена державами в письмовій формі й регулюється міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, у двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування».

У сучасному міжнародному праві такі договори прийнято класифікувати залежно від рівня й положення суб'єктів договірних зобов'язань. Зокрема, вони можуть укладатися від імені держави (міждержавні договори); від імені уряду (міжурядові договори); від імені органів виконавчої влади (міжвідомчі договори, угоди); за допомогою створення державами міжнародних організацій, уповноважених приймати рекомендаційні законодавчі акти (модельні закони).

Слід звернути увагу, що міжнародні норми оперативного-розшукового характеру, на обов'язковість виконання яких було виражено згоду держави, можуть перебувати і в договорах, присвячених протидії злочинності, і в документах більш загального характеру, присвячених дотриманню прав і свобод людини. До останніх можна віднести:

– Загальну Декларацію прав людини, прийняту резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р., яка в ст. 12 проголосила право людини на захист від свавільного втручання в її особисте й сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції;

– Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., який у ст. 17 проголосив право людини на захист від незаконного втручання в її особисте життя;

– Європейську Конвенцію про захист прав людини й основних свобод від 4 листопада 1950 р., яка забороняє втручання державних органів у здійснення права громадян на повагу до особистого й сімейного життя, недоторканність житла й кореспонденції, за винятком випадків, коли це передбачено законом і необхідно в інтересах державної безпеки й запобігання злочинам (ст. 8).

Серед міжнародних актів, що регулюють питання протидії злочинності, слід виділити:

– Конвенцію ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р., якою регламентовано порядок здійснення контрольованої поставки (ст. 11) та досягнуто домовленості щодо недопущення використання поштових відправлень для незаконного обігу наркотичних і психотропних речовин (ст. 19);

– Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. і Конвенцію ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р.

Разом з тим, значний внесок у розвиток правового регулювання оперативно-розшукової діяльності вносять міжнародно-правові акти, прийняті в рамках співробітництва держав-учасниць СНД, більшу частину яких складають країни ЄАЕС. Це обумовлено ст. 4 Статуту СНД, згідно з якою боротьба зі злочинністю віднесена до сфери спільної діяльності цих держав.

Це співробітництво особливо актуально і для країн ЄАЕС, тому що поряд із сучасними інтеграційними процесами активізується діяльність кримінальних організованих структур, що створює певну загрозу проведеним економічним перетворенням.

Складовими елементами міжнародно-правової системи є договори, угоди, конвенції, концепції та ін. Правовою основою їхнього прийняття послужила Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах.

Згодом було прийнято Концепцію взаємодії держав-учасниць СНД в боротьбі зі злочинністю від 2 квітня 1999 р., яка передбачала проведення спільних слідчих і оперативно-розшукових дій на території держав-учасниць СНГ.

Радою глав держав СНД було також укладено Договір про міждержавний розшук осіб від 10 грудня 2010 р., у якому регламентовано порядок здійснення міждержавного розшуку злочинців, осіб, зниклих безвісти, встановлення особи людини за непізнаним трупом, осіб, які втратили зв'язок із родичами, і осіб, не здатних повідомити про себе установчі дані.

Особливу групу міжнародно-правових актів для країн ЄС складають модельні закони у сфері оперативно-розшукової діяльності, які є рекомендаційними актами, основна мета яких – зближення й уніфікація законодавств країн СНД у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Однак до сьогодні питання їхнього віднесення до джерел права залишається відкритим. Думки вчених з цього приводу розділилися: одні вважають, що модельні акти є частиною правової норми, оскільки виступають майбутніми правовими нормами. Інші стверджують протилежне.

Разом з тим слід зазначити, що модельні закони, не будучи формальним джерелом права, виступають правовим зразком для законодавців країн ЄС при формулюванні їхніх національних правових норм, і саме їхнє використання дає нам підставу відносити їх до специфічних джерел права, на які орієнтується законодавець.

Перелік таких актів не обмежується вищеназваними. Поряд з ними діють й інші багатосторонні та двосторонні договори міжнародно-правового характеру.

Далі в порядку спадання юридичної сили йде Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який є комплексним нормативно-правовим актом, що регулює суспільні відносини у сфері оперативно-розшукової діяльності. Він виступає ядром, формує оперативно-розшукові законодавства країн ЄАЕС, тому що містить загальні правила здійснення ОРД для всіх його суб'єктів.

Виходячи з аналізу положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», можна з упевненістю сказати, що він має низку специфічних рис щодо інших нормативно-правових актів. По-перше, тільки цьому закону властиво регулювати застосування гласних і негласних заходів протидії злочинності; по-друге, тільки він безпосередньо визначає перелік оперативно-розшукових заходів, підстави й умови їхнього проведення; по-третє, тільки цей закон визначає перелік суб'єктів оперативно-розшукової діяльності і в загальній формі закріплює їхні повноваження; по-четверте, тільки він передбачає формування й використання штатних негласних співробітників, створює правові передумови для встановлення відносин конфіденційної співпраці з громадянами.

Крім того, цей закон регламентує питання змістовної частини оперативно-розшукової діяльності (поняття, завдання, принципи, правова основа), систему гарантій дотримання прав і свобод громадян при проведенні оперативно-розшукових заходів і правовий механізм їхнього захисту, заходи щодо інформаційного забезпечення та документування оперативно-розшукової діяльності, використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві, фінансового забезпечення, контролю й нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю.

Визначаючи правову основу оперативно-розшукової діяльності, законодавці країн ЄАЕС вказали, що поряд із вищеназваними законодавчими актами оперативно-розшукову діяльність регламентують й інші нормативні правові акти, які ми умовно поділили на три підгрупи.

До першої підгрупи віднесено акти, що встановлюють загальні положення здійснення оперативно-розшукової діяльності, тобто акти, нормативні приписи яких мають універсальний характер і поширюються на всіх.

Як відомо, кримінальний закон – це нормативно-правовий акт, норми якого встановлюють принципи, підстава та умови кримінальної відповідальності, визначають злочинність суспільно небезпечних діянь, види покарання та інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення

злочинів. У зв'язку з цим його деякі юридичні аспекти зумовлюють правове поле боротьби зі злочинністю, органічно впливаючи на оперативно-розшукову діяльність і відіграючи важливу роль у її правовому регулюванні.

Про співвідношення норм кримінального та оперативно-розшукового законодавства писав К. Сурков, який у кінцевому підсумку розділив їх на такі групи: а) ті, що стимулюють розвідувальну активність суб'єктів оперативно-розшукової діяльності; б) ті, що стимулюють посткримінальну поведінку об'єктів оперативно-розшукової діяльності; в) ті, що забезпечують дотримання прав і свобод громадян при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

Якщо взяти за основу такий підхід, серед кримінально-правових норм, які стимулюють розвідувальну активність суб'єктів оперативно-розшукових заходів, можна виділити ст. 14 КК України «Поняття злочину», яка, визначаючи ознаки небезпечних для особистості, суспільства й держави діянь, визнаних злочинами, спрямовує оперативно-розшукову діяльність на їхню нейтралізацію, а своєчасне виявлення цих ознак є підставою для проведення оперативно-розшукових заходів.

Правова реалізація названих норм у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» відбувається в умовах надзвичайних ситуацій, коли посадовою особою органу, яка здійснює оперативно-розшукову діяльність, або особою, що надає йому сприяння, припускається вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, скоєній при правомірному виконанні зазначеними особами службового або громадського обов'язку.

На відміну від інших КК країн ЄАЕС, КК Республіки Білорусь до обставин, що виключають злочинність діяння, відносить перебування серед співучасників злочину за спеціальним завданням (ст. 38).

Аналогічна норма міститься в КК Республіки Казахстан (ст. 35) і в новому КК Киргизької Республіки (ст. 55).

Слід зазначити, що наявність такої норми безпосередньо обумовлена потребами оперативно-розшукової діяльності, тому що ефективна негласна діяльність осіб, впроваджених у злочинне середовище, залежить передусім від їхнього кримінально-правового захисту, який на належному рівні легалізує їхні

дії на період виконання спеціального завдання, а тому правова норма, що розглядається, повинна бути внесена і в інші КК країн ЄС.

Слід зазначити, що киргизький законодавець не розглядає діяльне каяття як обставину, що звільняє від кримінальної відповідальності, а враховує його при призначенні покарання й відносить до обставин, які пом'якшують відповідальність. На додаток до норми про діяльне каяття білоруський законодавець передбачає ще одну спеціальну норму про звільнення від кримінальної відповідальності за участь у злочинній організації або банді в тому випадку, якщо особа добровільно заявила про існування таких і сприяла їхньому викриттю.

Таким чином, ми доходимо висновку, що окремі кримінально-правові й оперативно-розшукові норми тісно взаємопов'язані, забезпечуючи тим самим успішне законодавче регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Особливе місце в законодавчому регулюванні оперативно-розшукової діяльності займає Кримінально-процесуальний кодекс. Доречно згадати, що до прийняття спеціалізованих законів про правоохоронні органи, законів про оперативно-розшукову діяльність у країнах ЄАЕС кримінальне процесуальне законодавство було єдиним у системі нормативно-правових актів, що надавало оперативно-розшуковій діяльності законного характеру шляхом згадки її у своїх нормах.

К. Сурков відзначав, що кримінальний процес виступає жорстким фільтром інформації, добутої оперативно-розшуковим шляхом суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, а слідчому відведена роль арбітра при її оцінці. А. Базарбаєв відзначав, що співвідношення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу має форму залежності результатів оперативно-розшукової діяльності від кримінальних процесуальних процедур, покликаних вирішити питання про доступ оперативно-розшукової інформації до кримінальної процесуальної сфери.

Однаковою мірою це зазначено і в самому кримінальному процесуальному законодавстві країн ЄАЕС. Наприклад, у КПК Білорусі (ст. 1),

Вірменії (ст. 1) сказано, що встановлений цим Кодексом порядок кримінального судочинства є обов'язковим для всіх, включаючи й органи дізнання. Про пріоритет кримінальних процесуальних норм перед іншими законами йдеться в КПК Казахстану й Киргизстану, у яких зазначається, що суб'єкти оперативно-розшукової діяльності наділяються статусом органу дізнання й повноваженнями здійснювати оперативно-розшукові заходи при попередженні та розкритті злочинів.

У КПК України закріплено положення про повноваження прокурора доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (п. 5 ч. 2 ст. 36). Таке саме повноваження слідчого закріплено в п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України. Дізнавач також наділений повноваженням доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40-1 КПК України).

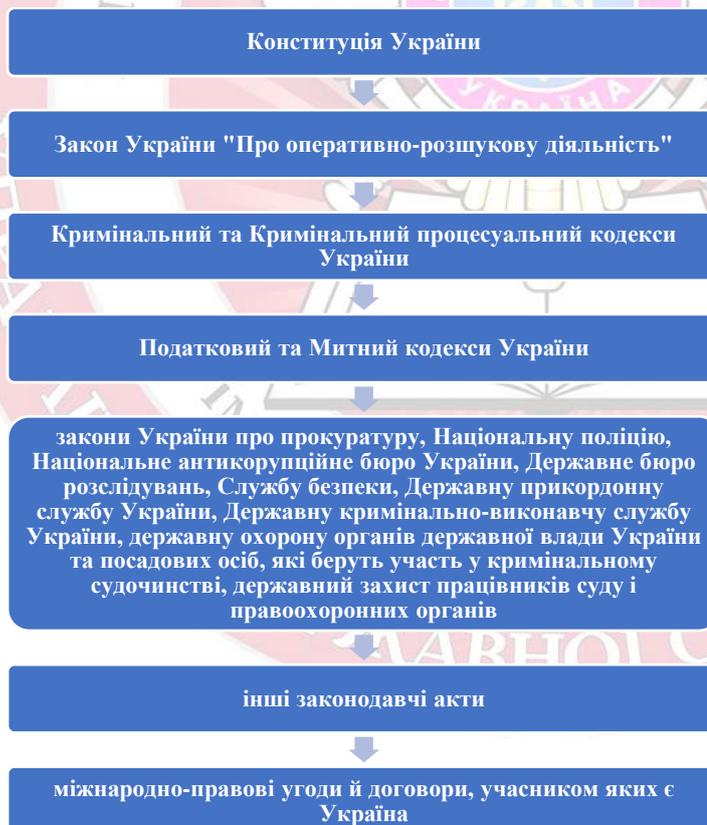
Проведений аналіз джерел законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності країн ЄАЕС показує, що, незважаючи на їхню значну різноманітність, вони перебувають у строгій ієрархічній співвідпорядкованості й загалом свідчать про єдиний підхід у регламентації питань оперативно-розшукової діяльності, але разом з тим є й деякі відмінності. Наприклад, правовий захист суб'єктів ОРД в Україні й Республіці Казахстан дозволений на рівні КК, куди внесено відповідні норми про виключення кримінальної відповідальності при розвідувальному проникненні в злочинне середовище.

Так, відповідно до ст. 43 КК України вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їхньої злочинної діяльності, не є злочином. Така особа підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно й поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно й пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням

інших тяжких або особливо тяжких наслідків. При цьому вона не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у вигляді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин.

Учасник організованого злочинного угруповання також може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування чи судового провадження сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним та юридичним особам і державі.

Схематично систему джерел правового регулювання оперативно-розшукової діяльності можна представити так:

Правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, Закон «Про оперативно-розшукову діяльність»,

Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Податковий та Митний кодекси України, закони України про прокуратуру, Національну поліцію, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, статус суддів, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди й договори, учасником яких є Україна.

2. Оперативно-розшукове законодавство України – правова основа оперативно-розшукової діяльності

У теорії права під правовим регулюванням розуміється специфічна діяльність держави, її органів і посадових осіб щодо впорядкування суспільних відносин шляхом встановлення правових норм і прийняття в необхідних випадках індивідуальних рішень (відповідно до цих норм) із юридично значущих питань, які виникають у рамках таких відносин. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності також носить функційний характер.

Таким чином, правове регулювання оперативно-розшукової діяльності – це нормативно-владний вплив держави на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування. Такий вплив відбувається шляхом створення правових норм із юридично значущих питань, що виникають у рамках оперативно-розшукових відносин.

Межі правового регулювання оперативно-розшукової діяльності. Важливе значення для правильного розуміння призначення і змісту оперативно-розшукової діяльності має з'ясування питання про межі її правового регулювання. Від його тлумачення багато в чому залежить дієвість розшукової роботи і, отже, реальність заходів щодо попередження та припинення злочинів,

скоєних окремими особами, а також гарантування захисту прав і свобод громадянина, який потрапив у поле зору правоохоронних органів і спецслужб.

Однак слід пам'ятати, що визначення меж правового регулювання оперативно-розшукової діяльності ускладнює та обставина, що в теорії права ще не склався єдиний підхід до розуміння меж загального правового регулювання. Визначаючи межі правового регулювання ОРД, будемо розуміти під межами загального правового регулювання зумовлені певними чинниками межі владного державного втручання в суспільні відносини за допомогою норм права. Таким чином, межі правового регулювання суспільних відносин в оперативно-розшукової діяльності – це обумовлені об'єктивними й суб'єктивними факторами межі державно-владного втручання в суспільні відносини, що виникають у зв'язку з наявністю достатнього ступеня ймовірності вчинення злочину або з його вчиненням та його гласним або конспіративним попередженням, виявленням і припиненням за допомогою застосування спеціальних сил, засобів і методів, а також здійснення оперативно-розшукових заходів і оперативно-тактичних дій за правилами норм оперативно-розшукової й деяких інших галузей права України.

При вивченні меж правового регулювання оперативно-розшукової діяльності слід спиратися на загальні закономірності, вироблені теорією права.

Так, осмислення меж загального правового регулювання передбачає аналіз подвійного роду взаємопов'язаних обставин: по-перше, тих чинників, від яких так чи так залежать межі цієї діяльності, по-друге, ступінь можливості права змінювати, вдосконалювати або навіть формувати ті чи ті суспільні відносини.

Чинники, що зумовлюють межі правового регулювання оперативно-розшукової діяльності. Перший чинник, від якого залежать межі правового регулювання цієї діяльності, закладений у самому предметі цієї діяльності, тобто в суспільних відносинах, які підлягають регулюванню і впорядкуванню. У теорії права визначено, що можливо врегулювати всі види суспільних відносин в онтологічному зрізі й що потенційно межі регулювання зростають зі зміною в різних сферах життя співвідношення об'єктивного й вольового на

користь останнього. Отже, вся оперативно-розшукова діяльність може бути піддана правовому регулюванню. Причому вибір того чи того варіанту регулювання багато в чому залежить від волі законодавця. Цей висновок надзвичайно важливий для практики оперативно-розшукової діяльності спецслужб і правоохоронних органів України. Адже він закріплює установку на те, що в оперативно-розшуковій діяльності необхідно керуватися передусім нормами права, а не принципом політичної доцільності.

Згідно з положеннями ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, цей Закон, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Податковий та Митний кодекси України, закони України про прокуратуру, Національну поліцію, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, статус суддів, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди й договори, учасником яких є Україна.

Правова основа оперативно-розшукової діяльності має багаторівневу структуру та умовно складається щонайменше із чотирьох рівнів, а саме: Конституція України; закони України; інші нормативно-правові акти; міжнародно-правові угоди й договори.

Базовий (конституційний) рівень в Україні представлений Конституцією України.

Середній (законодавчий) рівень. На цьому рівні правове регулювання охоплює суспільні відносини, що підлягають моделюванню тільки в законах (варіантом служить відсилання до додаткових нормативно-правових актів). Як правило, на середньому рівні розробляються закони й кодекси. На сьогодні суспільні відносини у сфері оперативно-розшукової діяльності регулюють понад 20 законодавчих актів, і передусім Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Два названих рівні правового регулювання суспільних відносин в ОРД утворюють єдину систему її законодавчого регулювання. Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності в Україні – це державно-владний нормативно-організуючий вплив на оперативно-розшукові відносини у специфічному вигляді соціально корисної юридичної діяльності, що здійснюється на базовому (конституційному) і середньому (законодавчому) рівнях правового регулювання.

Третій рівень визначає нормативно-правові акти, що не мають сили закону. Як правило, це відомчі накази, інструкції тощо.

Четвертий рівень становлять міжнародно-правові угоди й договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та які відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України (наприклад, Європейська Конвенція про боротьбу з тероризмом, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності тощо).

3. Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності

Застосування в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності негласних оперативно-розшукових заходів в сучасному суспільстві викликає неоднозначну реакцію. Деякі правозахисні організації та інші інституції громадянського суспільства обґрунтовують необхідність заборони або мінімізації повноважень оперативних підрозділів на проведення негласних оперативно-розшукових заходів з метою недопущення порушень і обмежень прав і свобод людини і громадянина. З іншого боку, необхідність застосування негласних оперативно-розшукових заходів доведена часом – завдання оперативно-розшукової діяльності об'єктивно не можуть бути вирішені виключно гласними оперативно-розшуковими заходами.

У цій сфері суспільних відносин головним завданням законодавця, на наш погляд, є розробка, впровадження в практику й бездоганне дотримання правових норм, що забезпечують, з одного боку, виконання функцій держави

щодо забезпечення національної та громадської безпеки, захисту прав фізичних та юридичних осіб від протиправних посягань, а з іншого боку, виключають необґрунтоване порушення або обмеження конституційних прав і свобод людини.

Однією з ключових гарантій дотримання законодавцем прав і свобод людини і громадянина при проведенні оперативно-розшукової діяльності є діяльність Конституційного Суду України і право особи, чиї права і свободи порушуються законом, застосованим у конкретній справі, на безпосереднє звернення до Конституційного Суду України. З ініціативи зацікавлених осіб (підозрюваних, обвинувачених, підсудних) питання про відповідність норм Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» Конституції України регулярно є предметом перевірки Конституційного Суду України. Предметом розгляду Конституційного Суду України стало питання застосування таких норм Конституції України: ч. 1 ст. 28, ч. 1 ст. 30, ч. 2,3 ст. 34 (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України, справа № 1-31/2011 від 20 жовтня 2011 р.).

Тенденцією законодавчої практики у сфері оперативно-розшукової діяльності в останні роки стало активне впровадження в оперативно-розшукове законодавство правових норм, що гарантують дотримання прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, зокрема при проведенні оперативно-розшукових заходів, що здійснюються на підставі судового рішення (ухвали слідчого судді).

Основним нормативно-правовим актом, що регулює правовідносини у сфері оперативно-розшукової діяльності, є Закон «Про оперативно-розшукову діяльність». Відповідно до положень ст. 9 Закону: «У кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. Постанова про заведення такої справи підлягає затвердженню начальником органу Національної поліції або начальником відокремленого підрозділу територіального органу Національної поліції, органу Служби безпеки України, оперативного підрозділу органу Державного бюро

розслідувань, Державної прикордонної служби України, охорони вищих посадових осіб, Служби зовнішньої розвідки України, оперативного підрозділу органів доходів і зборів, органу, установи виконання покарань чи слідчого ізолятора, розвідувального органу Міністерства оборони України, розвідувального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, підрозділу Національного антикорупційного бюро України або його уповноваженим заступником.

Контроль за оперативно-розшуковою діяльністю здійснюється Національною поліцією, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Службою безпеки України, Державним бюро розслідувань, Службою зовнішньої розвідки України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, Управлінням державної охорони України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, розвідувальним органом Міністерства оборони України, Національним антикорупційним бюро України.

На особу, яка підозрюється в підготовці до вчинення злочину, переховується від органів досудового розслідування, суду або ухиляється від відбування кримінального покарання, безвісти зникла, ведеться тільки одна оперативно-розшукова справа. Без заведення оперативно-розшукової справи проведення оперативно-розшукових заходів, крім випадку, передбаченого частиною четвертою цієї статті, забороняється. Про заведення оперативно-розшукової справи вноситься постанова, яка затверджується начальником або уповноваженим заступником начальника органу Національної поліції або начальником відокремленого підрозділу територіального органу Національної поліції, підрозділу Національного антикорупційного бюро України, органу Служби безпеки України, Директором Державного бюро розслідувань або його уповноваженим заступником, керівником територіального органу або його уповноваженим заступником, Державної прикордонної служби України,

Управління державної охорони України, розвідувального органу Міністерства оборони України, Служби зовнішньої розвідки України, оперативного підрозділу органів доходів і зборів, органу або установи виконання покарань чи слідчого ізолятора. У постанові зазначаються місце та час її складання, посада особи, яка виносить постанову, її прізвище, підстава та мета заведення оперативно-розшукової справи. Про заведення оперативно-розшукової справи протягом доби письмово повідомляється прокурор.

При перевірці осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках, у зв'язку з призначенням на посади в розвідувальних органах України або залученням до конфіденційного співробітництва з такими органами, доступом осіб до розвідувальної таємниці, а також осіб, яким надається дозвіл на перебування без супроводу в контрольованих та стерильних зонах, зонах обмеженого доступу, що охороняються, та критичних частинах таких зон аеропортів, оперативно-розшукова справа не заводиться. Така перевірка повинна тривати не більш як два місяці.

Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням слідчого судді з метою виявлення, попередження чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства.

При наявності достатніх підстав дозвіл на проведення оперативно-розшукової діяльності дає керівник відповідного оперативного підрозділу, який несе відповідальність за законність здійснюваних заходів відповідно до чинного законодавства.

При застосуванні оперативно-розшукових заходів працівники оперативних підрозділів зобов'язані враховувати їх відповідність ступеню суспільної небезпеки кримінально протиправних посягань та загрози інтересам суспільства і держави.

У випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Національна поліція, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, Управління державної охорони України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, розвідувальний орган Міністерства оборони України, розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, Служба зовнішньої розвідки України, Національне антикорупційне бюро України зобов'язані невідкладно поновити порушені права й відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки в повному обсязі.

Громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії.

Забороняється передавати і розголошувати відомості про заходи безпеки та осіб, взятих під захист, або такі, що можуть зашкодити слідству чи інтересам людини, безпеці України. Забороняється оприлюднювати або надавати зібрані відомості, а також інформацію щодо проведення або не проведення стосовно певної особи оперативно-розшукової діяльності до прийняття рішення за результатами такої діяльності. Питання оприлюднення або надання такої інформації після прийняття рішення регулюється законом.

Підрозділи, що використовують автоматизовані інформаційні системи в оперативно-розшуковій діяльності, повинні забезпечити можливість видавати дані про особу на запит органів досудового розслідування, прокуратури, суду.

В місцях зберігання інформації повинна бути гарантована її достовірність та надійність охорони.

Одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберігання не підлягають і повинні бути знищені. Відомості, одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності, щодо підготовки до терористичних актів чи їх вчинення окремими особами та групами, зберігаються до 5 років.

Не підлягають передачі і розголошенню результати оперативно-розшукової діяльності, які відповідно до законодавства України становлять державну таємницю, а також відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини. За передачу і розголошення цих відомостей працівники оперативних підрозділів, а також особи, яким ці відомості були довірені при здійсненні оперативно-розшукової діяльності чи стали відомі по службі або роботі, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини.

Оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини, проводяться з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх виявлення та припинення, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісти зникли, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припинення розвідувально-підривної діяльності проти України.

Спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця може проводитися з метою встановлення даних про особу та про її зв'язки у разі, коли є факти, які підтверджують, що нею готується тяжкий або особливо тяжкий злочин, для отримання відомостей, які вказують на ознаки такого злочину, для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб, а також з метою

отримання розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави.

Для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу».

Систему органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, складають: Національна поліція (підрозділи кримінальної та спеціальної поліції); Державне бюро розслідувань (оперативні, оперативно-технічні підрозділи, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки); Служба безпеки України (контррозвідка, військова контррозвідка, захист національної державності, спеціальні підрозділи з боротьби з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічні, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів); Служба зовнішньої розвідки України (агентурна розвідка, оперативно-технічні підрозділи, власної безпеки); Державна прикордонна служба України; Національне антикорупційне бюро України (детективи, оперативно-технічний, внутрішній контроль).

Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється.

Схематично суб'єктний склад здійснення оперативно-розшукової діяльності можна представити так:

При визначенні переліку суб'єктів, що контролюють або здійснюють нагляд у сфері оперативно-розшукової діяльності, доцільно враховувати положення Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією правоохоронними органами держави». Так, згідно зі ст. 6 зазначеного Закону «система цивільного контролю над воєнною організацією і правоохоронними органами держави складається з таких видів контрольної-наглядової діяльності: парламентського контролю; контролю, здійснюваного Президентом України; контролю з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; контролю з боку судових органів та нагляду з боку органів прокуратури; громадського контролю».

Виходячи з вищевикладеного, слід зауважити, що правоохоронна діяльність – це державна правомірна діяльність, що полягає у захисті прав і свобод людини та громадянина, забезпеченні правопорядку й законності,

захисту прав і законних інтересів державних та недержавних організацій, боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями. У свою чергу оперативно-розшукова діяльність – це особливий вид державної діяльності, яка здійснюється гласно й негласно оперативними підрозділами спеціальних державних органів, наділених такими повноваженнями законодавчими актами. Протидія злочинності потребує передусім сучасного та досконалого нормативно-правового забезпечення.

4.Правова основа міжнародного співробітництва в оперативно-розшуковій діяльності

Інтернаціоналізація злочинності, розширення міжнародних кримінальних зв'язків, зростання масштабів міжнародної злочинності дозволяють зробити висновок про те, що в боротьбі з такого роду злочинними проявами важливого значення набуває міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності, яке є одним із напрямів міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ загалом.

Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності здійснюється в рамках міжнародних договорів (договірна форма), за відсутності договорів (бездоговірна форма), у вигляді участі в діяльності міжнародних організацій (інституційна форма) і представництва на дипломатичному рівні на постійній основі (представницька форма).

У рамках договірної форми органи внутрішніх справ здійснюють співробітництво з компетентними органами іноземних держав через ті органи, які визначені в договорах як суб'єкти. Це МВС, інші правоохоронні органи – у рамках здійснення міждержавного розшуку, оперативно-пошукові підрозділи – у рамках договору про Спеціальний супровід оперативно-розшукової діяльності 1998 року, територіальні органи внутрішніх справ – при здійсненні міждержавного розшуку осіб.

Відсутність міжнародного договору не виключає можливість співпраці в боротьбі зі злочинністю. У рамках позадоговірної форми взаємодія з компетентними органами іноземних держав здійснюється через МЗС.

Інституційна форма міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю полягає в участі в діяльності міжнародних організацій: Інтерполу, Європолу, Шанхайської організації співдружності тощо.

Представницька форма полягає у взаємному обміні представниками МВС і відповідних компетентних органів іноземних держав на дипломатичному рівні.

Правову основу міжнародного співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності утворюють два основні блоки: міжнародне та внутрішньодержавне законодавство.

Основний зміст міжнародного блоку утворюють міжнародні договори про співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності, укладені на рівні МВС (відомчий рівень). Виняток становлять окремі міжнародні договори міждержавного й міждержавного рівня, наприклад, Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності, у якій розглядається можливість співпраці сторін у сфері оперативно-розшукової діяльності, або Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, що регламентує порядок проведення міжнародної контрольованої поставки, яка згідно з положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» розглядається як одне з оперативно-розшукових заходів. Слід зазначити, що міжнародна правова допомога у сфері оперативно-розшукової діяльності здійснюється в порядку й за правилами, встановленими внутрішньодержавним законодавством запитуваної сторони. Це одна з особливостей міжнародного співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності, так, як, наприклад, у сфері кримінального судочинства допускається надання міжнародної правової допомоги за законодавством запитуючої держави.

Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності як один зі складників співпраці держав у боротьбі зі злочинністю ґрунтується на основних (загальних) і спеціальних принципах.

Основні принципи: принцип суверенної рівності держав, принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, принцип співробітництва держав, принцип рівноправності й самовизначення народів, принцип поваги до прав людини і її основних свобод та ін. Вони закріплені в Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співпраці між державами відповідно до Статуту ООН (1970 р.), Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.) і розкриваються в рамках дисципліни «Міжнародне право».

Спеціальні принципи міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, на відміну від основних, характеризуються більш вузькою сферою дії, яка визначається предметом відносин. Між загальними і спеціальними принципами міжнародного права існують відносини підпорядкованості. Спеціальні принципи не можуть суперечити основним.

Спеціальні принципи, що стосуються міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, поширюються й на співпрацю у сфері оперативно-розшукової діяльності. Вони можуть міститися в преамбулах міжнародних конвенцій, укладених за окремими напрямками боротьби зі злочинністю, або впливають з їхнього змісту.

До спеціальних слід віднести:

1. Принцип невідворотності відповідальності за вчинений злочин. Це не тільки принцип, але й одна з цілей цього напрямку міжнародного співробітництва. Зміст цього принципу полягає в тому, що кожна особа, яка вчинила злочин, має понести покарання. Дія цього принципу забезпечується, крім того, правилом міжнародних відносин «або видай особу, яка вчинила злочин, або покарай її сам».

2. Принцип ненадання допомоги у справах політичного, расового, військового й релігійного характеру. Зазначені мотиви скоєння злочинів у міжнародних договорах часто є підставою для відмови в міжнародній правовій

допомозі. Разом з тим, у зв'язку з поширенням міжнародного тероризму, який найчастіше має під собою політичний мотив, перед світовою спільнотою постала проблема деполітизації цього виду злочинів. Одна з перших дій у вирішенні цієї проблеми зазначена у ст. 1 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом ETS № 090 (Страсбург, 27 січня 1977 р.).

3. Принцип правового захисту своїх громадян за кордоном. Перебуваючи за кордоном, громадяни будь-якої держави не втрачають зв'язок зі своєю батьківщиною, залишаються її громадянами, відповідно перебувають під її юрисдикцією. Але одночасно вони перебувають і під юрисдикцією держави перебування, зобов'язані поважати й дотримуватися законів цієї країни.

4. Принцип невидачі власних громадян і політичних емігрантів. Конституцією заборонена видача громадян в інші держави, а також видача осіб, яким надано політичний притулок. Аналогічні правові норми є і в законодавствах іноземних держав.

5. Принцип подвійної інкримінації (криміналізації). Суть цього принципу в тому, що сприяння та правова допомога між державами дійсні лише за умови тих діянь, які розглядаються як злочин законодавством держав, які співпрацюють. Забезпечення цього принципу полягає в тому, що основний перелік злочинів у більшості держав аналогічний. Виняток становлять злочини, зумовлені особливостями релігії, культури, історії розвитку держави й іншими внутрішньодержавними чинниками. Однак з метою забезпечення можливості співпраці в боротьбі з окремими видами злочинів державами підписано низку конвенцій і договорів, які на міжнародному рівні криміналізують ці види злочинів (фальшивомонетництво, незаконний оборот наркотиків, захоплення повітряних суден та ін.). Відповідно, держава, підписавши такого роду договір, як виконання одного із зобов'язань, вносить зміни до власного кримінального законодавства, криміналізує певне діяння на національному рівні, створюючи таким чином умови для співпраці в боротьбі з ним.

6. Принцип невтручання в юрисдикцію іншої держави. Цей принцип безпосередньо пов'язаний із загальним принципом невтручання у внутрішні справи іншої держави й має карне та кримінальне процесуальне вираження.

Жодна держава не може зобов'язати, нав'язати іншій державі зобов'язання ввести в національне законодавство будь-яке діяння як злочин.

7. Принцип рівності у кримінальному судочинстві власних та іноземних громадян. Цей принцип закріплено в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 р.), а також є конституційною нормою. На жаль, цей принцип не виражений окремою нормою в КК України.

8. Принцип здійснення взаємодії через центральні державні органи. У міжнародних відносинах, зокрема у сфері боротьби зі злочинністю, діє правило, що держави встановлюють зв'язки та регулюють відносини, які становлять взаємний інтерес, через компетентні органи. Це передусім Міністерство закордонних справ. У принципі це є гарантією єдиної державної політики у сфері міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю та засобом забезпечення міжнародних зобов'язань.

У загальному вигляді міжнародна співпраця у сфері оперативно-розшукової діяльності здійснюється на взаємній основі в таких формах:

- участь у розробці міжнародних нормативних правових актів у сфері оперативно-розшукової діяльності;
- участь у розробці планів, програм та інших документів у частині проведення оперативно-розшукових заходів міжнародного характеру;
- обмін оперативно-розшуковою інформацією;
- присутність співробітників оперативних підрозділів при проведенні оперативно-розшукових заходів на території іноземних держав;
- узгоджене або спільне проведення оперативно-розшукових заходів на території двох і більше держав одночасно;
- проведення спільних операцій.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Визначення правової основи оперативно-розшукової діяльності.
2. Рівні правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності.
3. Законодавчий рівень правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності.
4. Відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти у сфері оперативно-розшукової діяльності.

5. Міжнародно-правові акти як правова основа оперативно-розшукової діяльності.

6. Гарантії забезпечення законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

ТЕСТУВАННЯ

1. Правова основа оперативно-розшукової діяльності – це сукупність:

1) основних законодавчих та інших нормативних правових актів у сфері оперативно-розшукової діяльності;

2) усіх правових джерел у сфері оперативно-розшукової діяльності;

3) тільки законодавчих актів у сфері оперативно-розшукової діяльності;

4) усіх законодавчих та інших нормативних правових актів у сфері оперативно-розшукової діяльності.

2. Оперативно-розшукове законодавство – це:

1) підгалузь адміністративного законодавства;

2) самостійна галузь законодавства;

3) міжгалузевий нормативно-правовий інститут;

4) комплексна галузь законодавства.

3. Перелік прав підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, нормативно визначено у статті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»:

1) восьми;

2) п'яти;

3) сьомі;

4) шості.

4. Система правових джерел оперативно-розшукової діяльності складається з блоків:

1) окремих областей, загальнонаціонального та міжнародно-правового;

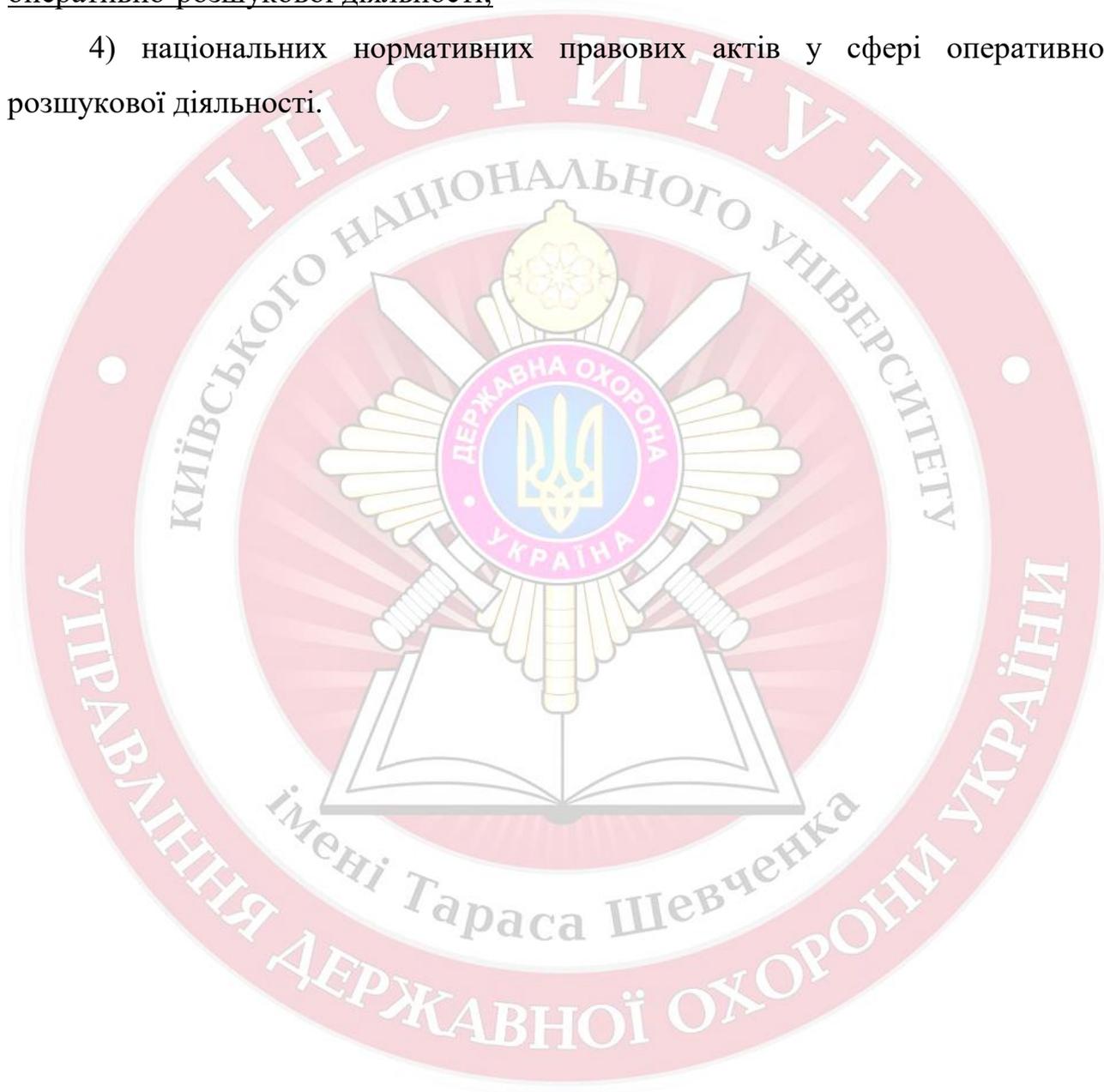
2) національного й міжнародно-правового;

3) окремих областей і загальнонаціонального;

4) тільки національного.

5. Під нормативно-правовим актом як правовим джерелом оперативно-розшукової діяльності розуміють сукупність:

- 1) нормативних правових актів оперативно-розшукових органів;
- 2) законодавчих актів у сфері оперативно-розшукової діяльності;
- 3) законодавчих актів й актів органів державної влади у сфері оперативно-розшукової діяльності;
- 4) національних нормативних правових актів у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Розділ 4

СУБ'ЄКТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХНІЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС

ПЛАН:

- 1. Поняття, види й загальні риси оперативних підрозділів.*
- 2. Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їхній соціальний та правовий захист.*

1. Поняття, види й загальні риси оперативних підрозділів

У демократичній, правовій державі, якою є Україна, гарантована вільна реалізація громадянами України та іншими особами прав, свобод та законних інтересів. Їх тимчасове обмеження є своєрідним компромісом між інтересами суспільства та окремої особи, який обумовлюється необхідністю їхнього захисту від протиправних посягань. Зважаючи на специфіку оперативно-розшукової діяльності та наявність реальної загрози порушенню прав та свобод людини внаслідок неконтрольованого застосування спеціальних сил та засобів, законодавством України передбачений виключний перелік суб'єктів, які уповноважені на її здійснення.

Суб'єкт оперативно-розшукової діяльності можна визначити як спеціально уповноважений орган або підрозділ, що відповідно до визначеного законодавцем функційного призначення реалізовує комплексні повноваження щодо застосування спеціальних сил та засобів оперативно-розшукової діяльності з пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави.

Виключний перелік оперативних підрозділів визначений ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Цей перелік є вичерпним. Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється.

Управління державної охорони України є державним правоохоронним органом спеціального призначення. У системі забезпечення національної безпеки УДО України посідає особливе місце. Головні завдання спеціальної служби спрямовані на забезпечення безпеки Президента України, вищих посадових осіб держави, а також на охорону адміністративних будівель та об'єктів органів державної влади України (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші).

У сфері відповідальності УДО України – охорона глав іноземних держав, парламентів та урядів і членів їхніх сімей, керівників міжнародних організацій, які прибувають в Україну чи перебувають на її території.

До складу підрозділу оперативного забезпечення охорони Управління державної охорони України входять підрозділи:

- агентурно-оперативної діяльності;
- інформаційно-аналітичного забезпечення;
- оперативно-технічний;
- контролю оперативної обстановки;
- оперативного обліку.

Діяльність підрозділу оперативного забезпечення охорони контролюється й координується Начальником Управління державної охорони України відповідно до розподілу функційних обов'язків. Оперативний підрозділ (далі – ОП) у своїй діяльності користується Конституцією та законами України, указами Президента України й постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства, нормативно-правовими актами Управління державної охорони України. Штатний розпис

ОП затверджує керівник Управління державної охорони України. ОП здійснює свою діяльність за лінійним, об'єктовим та оперативно-територіальним принципами, на підставі поєднання єдиноначальності у вирішенні питань, пов'язаних з оперативно-службовою діяльністю, перспективного та поточного планування, з урахуванням наукових рекомендацій та передового досвіду, особистої відповідальності кожного працівника за стан справ на дорученій ділянці роботи та виконання конкретних завдань.

Діяльність оперативного підрозділу ґрунтується на принципах законності, гуманізму, поваги до особи, конспірації, поєднання гласних і негласних засад в оперативно-розшуковій діяльності, проведення оперативно-розшукових заходів та дотримання режиму секретності.

До основних функцій оперативного підрозділу Управління державної охорони України можна віднести:

- визначення правових, організаційних та практичних заходів з метою підвищення ефективності оперативно-службової діяльності на підставі узагальнення практики застосування законодавства України, насамперед того, що регламентує оперативно-розшукову діяльність, нормативно-правових актів Управління державної охорони України, комплексного аналізу і прогнозування стану оперативної обстановки в місцях постійного та тимчасового перебування осіб, що охороняються;
- здійснення організаційно-методичного забезпечення діяльності з попередження, виявлення злочинів, насамперед тяжких та особливо тяжких;
- розроблення та вжиття заходів, спрямованих на вдосконалення форм і методів оперативно-розшукової діяльності інших службових завдань;
- організація взаємодії з підрозділами центрального органу управління поліцією, територіальними органами поліції, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, установами, громадськими організаціями, а також правоохоронними органами зарубіжних країн і міжнародними організаціями у вирішенні питань боротьби зі злочинністю;
- безпосередня робота з джерелами оперативної інформації та за оперативно-розшуковими справами. Аналіз ефективності використання

негласного апарату, проведення оперативних розробок, вивчення процесів, які відбуваються в злочинному середовищі, та вироблення на цій основі пропозицій керівництву Управління державної охорони України з покращення оперативно-розшукової діяльності за зазначеними напрямками;

– вивчення та аналіз стану злочинності, чинників, що її обумовлюють, прогнозування розвитку оперативної обстановки. Розроблення та внесення пропозицій керівництву Управління державної охорони України щодо визначення пріоритетних напрямів діяльності підрозділів та ефективних засобів і методів виконання покладених на них завдань;

– здійснення поточного та перспективного планування оперативно-службової діяльності оперативного підрозділу, узагальнення позитивного досвіду у сфері протидії злочинності, розроблення методичних рекомендацій і посібників, їхнє упровадження в практичну діяльність оперативного підрозділу;

– організація агентурно-оперативної роботи відповідно до вимог законодавства України та нормативно-правових актів Управління державної охорони України, ужиття заходів, спрямованих на покращення якісного складу агентурної мережі, зміцнення оперативних позицій, контроль за раціональним використанням коштів, призначених для цієї роботи, а також активне комплексне використання в ході провадження оперативно-розшукових справ джерел оперативної інформації, можливостей оперативної служби та оперативно-технічних заходів;

– розроблення заходів з удосконалення розшукової роботи, підготовка управлінських рішень з проблем, які потребують комплексного підходу для їхнього вирішення, взаємодія зі структурними підрозділами, правоохоронними органами іноземних держав;

– на підставі комплексного аналізу оперативної обстановки та наявної оперативної інформації підготовка управлінських рішень щодо вжиття відповідних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на документування можливої протиправної діяльності;

– здійснення контролю за організацією та ефективністю діяльності підрозділів карного розшуку із запобігання, виявлення, припинення та

розкриття злочинів, пов'язаних із протиправною діяльністю учасників організованих груп, злочинних організацій, бандитських формувань, злочинних проявів у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та радіоактивних матеріалів;

– ужиття заходів, спрямованих на усунення негативного впливу етнічної злочинності, радикальних і неформальних молодіжних об'єднань та рухів на оперативну обстановку в державі, підготовка управлінських рішень щодо своєчасного реагування на загострення цієї проблеми та недопущення порушень громадського порядку їхніми учасниками;

– разом із підрозділом інформаційно-аналітичного забезпечення – організація створення та поповнення автоматизованих інформаційних систем оперативно-розшукового і профілактичного призначення. Забезпечення функціонування, своєчасного поповнення та належного використання оперативно-розшукових обліків;

– розроблення, методичне забезпечення і проведення заходів, передбачених спеціальними операціями, у разі виникнення надзвичайних подій, що належать до компетенції оперативного підрозділу;

– здійснення згідно з вимогами законодавчих та нормативно-правових актів Управління державної охорони України виготовлення, обліку й видачі засобів забезпечення оперативно-розшукової діяльності (несправжніх (імітаційних) засобів), які зашифровують особу чи відомчу належність працівників і транспортних засобів оперативних підрозділів Управління державної охорони України.

Завданнями підрозділу внутрішньої безпеки Управління державної охорони України є виявлення, попередження та припинення кримінальних правопорушень та корупційних діянь, що готуються або вчинені працівниками органів та підрозділів Управління державної охорони України, а також захист посадових осіб Управління державної охорони України від перешкоджання їм у виконанні службових обов'язків. До основних функцій підрозділу внутрішньої безпеки Управління державної охорони України можна віднести:

- виявлення осіб, які намагаються втягнути працівників органів та підрозділів у злочинну чи корупційну діяльність, здійснення профілактичних заходів щодо них, а за наявності достатніх законних підстав документування вказаних протиправних дій;
- координацію та проведення заходів щодо протидії фактам поширення завідомо неправдивих відомостей, які дискредитують посадових осіб, а також систему органів Управління державної охорони України;
- здійснення в межах компетенції заходів щодо аналізу та проведення необхідних перевірок з питань дотримання органами та підрозділами: режиму збереження інформації з обмеженим доступом; порядку організації роботи щодо доступу на режимні об'єкти;
- вимоги щодо запобігання прийняттю на службу осіб, які мають злочинні або корисливі наміри;
- проведення в межах компетенції перевірок кандидатів на посади номенклатури, інші керівні посади, повторний прийом на службу, переміщення із структурних підрозділів. Результати таких заходів доповідаються лише безпосередньому керівництву;
- відповідно до законодавства України збирання, накопичення, систематизацію та аналіз інформації щодо негативних явищ і тенденцій у підрозділах, а також ужиття заходів щодо попередження їхнього розвитку;
- координацію дій та участь у заходах щодо виявлення, попередження, припинення та документування протиправних посягань на життя і здоров'я працівників, учинення яких пов'язано з виконанням ними службових обов'язків;
- здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення, попередження, припинення та документування кримінальних та корупційних правопорушень, що готуються працівниками, а також на виявлення кримінальних та корупційних правопорушень, що вчинені працівниками підрозділів;

- здійснення оперативного забезпечення підрозділів з метою своєчасного отримання даних про факти кримінальних та корупційних правопорушень, що готуються або вчинені працівниками, а також даних, необхідних для виконання інших завдань за напрямками роботи підрозділу внутрішньої безпеки;

- здійснення в межах компетенції організаційних і практичних заходів щодо реалізації вимог антикорупційного законодавства;

- проведення профілактичної та роз'яснювальної роботи в підрозділах з питань запобігання та протидії кримінальним та корупційним правопорушенням серед працівників, а також щодо виконання інших завдань, покладених на підрозділ внутрішньої безпеки.

Служба безпеки України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку. До складу СБ України входять не лише оперативні підрозділи. У системі її органів перебувають й органи досудового розслідування (відповідно до встановленої компетенції), кадрового, матеріально-технічного забезпечення тощо.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» її основними завданнями є:

- участь відповідно до встановленої компетенції у захисті державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб у межах визначеної законодавством компетенції, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб;

- забезпечення охорони державної таємниці;

- попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру й безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Служба зовнішньої розвідки України є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-

технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Службу зовнішньої розвідки України», ст. 4 Закону України «Про розвідувальні органи України» основними завданнями Служби зовнішньої розвідки є:

- добування, аналітичне опрацювання та надання визначеним законодавством України керівникам вищих органів державної влади розвідувальної інформації;
- сприяння спеціальними заходами здійсненню державної політики України в економічній, політичній, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцненню обороноздатності, економічного й науково-технічного розвитку країни;
- участь у забезпеченні безпечного функціонування установ України за кордоном, безпеки співробітників цих установ та членів їхніх сімей у країні перебування, а також відряджених за кордон громадян України, які обізнані з відомостями, що становлять державну таємницю;
- участь у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотичних засобів, незаконною торгівлею зброєю і технологією її виготовлення, незаконною міграцією;
- вжиття заходів з протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України.

Головне управління розвідки Міністерства оборони України здійснює розвідувальну діяльність у війсьній, воєнно-політичній, воєнно-технічній, воєнно-економічній, інформаційній, екологічній сферах.

Державний кордон є невід'ємним елементом суверенітету України. Його ефективна охорона передбачає оперативно-розшукове забезпечення такої діяльності.

Основними завданнями оперативних підрозділів Державної прикордонної служби України є:

– забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;

– пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави.

До складу оперативних підрозділів Державної фіскальної служби входять оперативні підрозділи податкової поліції та підрозділи, які ведуть боротьбу з контрабандою. Основними завданнями означених підрозділів є:

✓ забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізація єдиної державної податкової, державної митної політики, а також боротьба з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, здійснення в межах своїх повноважень контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів та інших платежів;

✓ забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

✓ забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьба з правопорушеннями при застосуванні законодавства з питань сплати єдиного внеску.

Державна кримінально-виконавча служба України створена на базі Державного департаменту України з питань виконання покарань. Основним завданням цього органу є реалізація рішень слідчого судді, суду щодо призначення кримінального покарання. У своїй структурі має оперативні підрозділи, що функціонують у центральному та регіональних апаратах, а також в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. Основними завданнями оперативних підрозділів ДКВС України є:

- попередження, своєчасне виявлення та припинення правопорушень у відповідних установах, а також злочинів, що вчинені поза їхніми межами;
- виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню правопорушень, порушень режиму в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах;
- виявлення та попередження намірів осіб, які утримуються в установах, щодо захоплення заручників, нападу на працівників установи, а також осіб, які відвідують ці установи;
- виявлення та попередження намірів щодо втечі з установи виконання покарань або слідчого ізолятора, а в разі їхнього вчинення – збір інформації щодо можливого місця перебування втікачів та їхнього затримання;
- встановлення каналів надходження до установ ДПіТС України предметів та речовин, заборонених до обігу або заборонених правилами внутрішнього режиму;
- виявлення та припинення дій осіб, які утримуються в установах, щодо перешкоджання досудовому розслідуванню, протиправного впливу на працівників суду та правоохоронних органів, інших учасників кримінального судочинства, а також членів їхніх сімей та близьких родичів.

Державне бюро розслідувань є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, віднесених до його компетенції.

До основних завдань Державного бюро розслідувань віднесено:

- виявлення, розкриття, припинення й розслідування злочинів, пов'язаних із діяльністю організованих груп та злочинних організацій;
- виявлення, розкриття й розслідування випадків катування та інших злочинів, пов'язаних із жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням, вчинених працівниками правоохоронних органів;
- виявлення, розкриття й розслідування особливо тяжких насильницьких злочинів, за які Кримінальним кодексом України передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі;

- розкриття й розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, суддями та прокурорами (крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України);

- розкриття й розслідування злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України).

Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці. До структури управлінь Національного бюро можуть входити підрозділи детективів, що здійснюють оперативно-розшукові та слідчі дії, інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні підрозділи, підрозділи, що здійснюють виявлення майна, яке може бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації, підрозділи швидкого реагування, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та забезпечення безпеки працівників, представництва інтересів в іноземних юрисдикційних органах, експертні, фінансові, кадрові та інші підрозділи.

2. Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їхній соціальний та правовий захист

Виконавцем оперативно-розшукової діяльності є гласний або негласний працівник оперативного підрозділу, на якого відповідно до специфіки службової діяльності покладено безпосереднє виконання оперативно-розшукової функції. При цьому важливо пам'ятати, що суб'єктом оперативно-розшукової діяльності виступає оперативний підрозділ, якому законодавством надано відповідні права та на якого покладено певні обов'язки. У свою чергу оперативно-розшукова діяльність як різновид спеціальної юридичної діяльності реалізовується уповноваженими державною особою, які є безпосередніми виконавцями цієї діяльності.

У світлі вищезгаданої різниці у відомчій належності суб'єктів оперативно-розшукової діяльності певна специфіка притаманна й працівникам зазначених підрозділів, проте вони мають низку спільних характеристик.

Необхідно відзначити, що виконавці оперативно-розшукової діяльності:

- є посадовими особами оперативного підрозділу;
- штатними гласними або негласними працівниками оперативного підрозділу;
- відповідно до посадових інструкцій та функційних обов'язків їхня робота передбачає реалізацію спеціальних форм та застосування спеціальних методів та засобів оперативно-розшукової діяльності;
- залежно від змісту інформації, з якою вони мають працювати, їм надається відповідна форма допуску до державної таємниці;
- у своїй діяльності спираються на нормативно-правові акти, що становлять правову основу діяльності правоохоронного органу та оперативного підрозділу, у штатах якого перебуває відповідна особа;
- підлягають контролю та нагляду під час виконання покладених на них обов'язків та реалізації наданих прав.

Процедура надання права на реалізацію оперативно-розшукових функцій залежить від відомчої належності оперативного підрозділу. Штатним працівником такого підрозділу є особа, яка призначена на посаду в оперативному підрозділі відповідно до наказу уповноваженого керівника.

Не всі працівники оперативних підрозділів мають право на проведення ОРД. У штатах цих підрозділів перебувають також особи, які здійснюють функції забезпечення діяльності підрозділу (водії, працівники режимно-секретних підрозділів тощо). У свою чергу особи, які уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності, складають заліки на знання вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», КПК України, інших нормативно-правових актів з питань здійснення такої діяльності, забезпечення режиму секретності та за їхніми результатами отримують відповідний допуск, який оформляється висновком про допуск до оперативно-розшукової діяльності. Такі заліки приймаються комісією, до складу якої входять керівник відповідного оперативного підрозділу, відповідальний працівник режимно-секретного органу та кадрового забезпечення. Після здачі заліків безпосередній керівник готує висновок, який підписується начальником або його уповноваженим заступником та долучається до особової справи оперативного працівника.

У ході проведення оперативно-розшукової діяльності для виконання окремих завдань можуть залучатися працівники інших підрозділів правоохоронних органів, спеціалісти, представники державних, громадських організацій і окремі особи (за їхньою згодою).

Здійснення оперативно-розшукової діяльності передбачає взаємодію з громадськістю та населенням. Їхня участь у проведенні оперативно-розшукових заходів є обмеженою, що знаходить своє відображення в низці аспектів:

- залучені особи не мають права на прийняття рішень в оперативно-розшуковій діяльності;
- зазначені особи позбавлені права комплексного застосування сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності;
- такі особи залучаються до реалізації обмеженого кола завдань оперативних підрозділів;
- перед залученою особою не розкриваються в повному обсязі спеціальні форми та методи оперативно-розшукової діяльності, водночас відповідно до ст. 27 Закону України «Про державну таємницю» порядок

надання доступу до державної таємниці особам, залученим до конфіденційного співробітництва з оперативними підрозділами правоохоронних та інших спеціально уповноважених органів, які проводять оперативно-розшукову, розвідувальну або контррозвідувальну діяльність, визначається керівниками зазначених органів за погодженням зі Службою безпеки України;

– зазначені особи залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності добровільно.

До виконання завдань оперативно-розшукової діяльності залучаються дієздатні особи. За бажанням особи факт її співпраці з оперативним підрозділом може не розголошуватися (здійснюватися конфіденційно).

Оперативно-розшукова діяльність, безумовно, є важливим інструментом захисту прав та свобод людини. Проте ідеї правової держави обумовлюють право кожної людини на приватне життя, а також існування інших елементів системи гарантій прав людини, що реалізуються не лише представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, а й недержавними організаціями або приватними особами. Завдяки цьому створюється багаторівнева структура, яка не запобігає концентрації контрольних повноважень у одного суб'єкта, що у свою чергу є запорукою ефективності. Саме тому законодавством встановлена заборона на залучення до виконання оперативно-розшукових завдань осіб, діяльність яких пов'язана зі збереженням професійної таємниці, а саме: адвокатів; нотаріусів; медичних працівників; священнослужителів; журналістів. Водночас вищеназвана заборона не має абсолютного характеру. Вона набуває чинності за тієї умови, якщо співробітництво з оперативним підрозділом буде пов'язане з розкриттям професійної таємниці.

Відповідно до основних напрямів діяльності оперативних підрозділів залучення осіб до оперативно-розшукових завдань здійснюється з метою:

- попередження злочинів, їхньої профілактики, виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів;
- виявлення та запобігання злочинам;
- встановлення даних, що мають значення у кримінальному провадженні;

- розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду та ухиляються від відбування кримінального покарання;
- розшуку осіб, зниклих безвісти;
- добування інформації щодо подій або діяльності осіб, яка становить загрозу державній, військовій, економічній або екологічній безпеці України.

Сприяння оперативним підрозділам надають не лише фізичні особи. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності зобов'язані сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності.

Правовий та соціальний захист надається всім громадянам України, а також іншим особам, які перебувають на її території. До загальних гарантій правового захисту необхідно віднести захист життя і здоров'я від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України), право на охорону здоров'я та медичну допомогу (відповідно до ст. 49 Конституції України) та ін. Працівники оперативних підрозділів підпадають під гарантії захисту, передбачені й іншими нормативно-правовими актами, проте окремої уваги заслуговує їхній захист у контексті їхнього спеціального правового статусу.

Кримінальним кодексом України встановлено відповідальність за опір працівникові правоохоронного органу (ст. 342), втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343), погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347), посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348), захоплення працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349). Необхідно відзначити, що в цьому кодексі вказані подібні за об'єктивною стороною злочини, проте відповідно до волі законодавця, враховуючи суспільні інтереси, наявність такої додаткової ознаки, як належність потерпілого до правоохоронного органу, передбачає більш суворе покарання в санкціях вищенаведених норм кримінального права.

З іншого боку, працівники оперативних підрозділів під час своєї діяльності не підлягають кримінальній відповідальності за вчинення дій, що формально посягають на суспільні відносини, котрі охороняються державою, проте зазначене «посягання» визнається законодавцем правомірним. Відповідно до загальних правил обставинами, що виключають злочинність діяння, є: необхідна оборона (ст. 36 КК України), уявна оборона (ст. 37), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38), крайня необхідність (ст. 39), фізичний або психологічний примус (ст. 40), виконання наказу або розпорядження (ст. 41), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42).

З урахуванням специфіки діяльності оперативних підрозділів законодавцем передбачено додаткову обставину, що виключає злочинність діяння, – виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Відповідно до ст. 43 КК України вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка виконує таке спеціальне завдання, передбачає притягнення її до кримінальної відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно й поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно й пов'язаного із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому, або настанням інших тяжких чи особливо тяжких наслідків. При цьому така особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у вигляді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, не більший ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин.

Обґрунтованість запровадження такої норми викликана тим, що особа, яка виконує вищезгадане спеціальне завдання, виконуючи обов'язки із захисту державних та суспільних інтересів, перебуває в середовищі осіб, які готують або вчиняють злочини й визнають відмову від участі у вчиненні таких дій як підставу для підозри та позбавлення «винної» особи життя або заподіяння шкоди її здоров'ю чи застосування інших «покарань».

Відповідно до норм адміністративного права адміністративним правопорушенням визнається злісна непокора законному розпорядженню або вимогам працівника поліції (ст.185 КупАП), військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України (ст.185-10 КупАП), публічні заклики до невиконання розпоряджень або вимог працівника поліції (відповідно – ст. 185-7).

З іншого боку, працівникам оперативних підрозділів надається право на застосування (відповідно до встановлених підстав та порядку, меж застосування) заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Безумовно, зазначені засоби впливу застосовуються у виключних випадках, обґрунтованість відповідного рішення працівника оперативного підрозділу підлягає перевірці.

У разі виникнення загрози життю, здоров'ю та майну працівника оперативного підрозділу, а також членів його сім'ї чи близьких родичів (якщо така загроза виникла у зв'язку з виконанням професійних обов'язків) може прийматися рішення про застосування до зазначених осіб заходів безпеки відповідно до приписів Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Особливостями соціального забезпечення працівників оперативних підрозділів є те, що для їхньої служби характерні значні фізичні, психологічні й емоційні перевантаження. Це і стресові ситуації, і реальна небезпека служби, оскільки вона часом пов'язана з фізичним і психічним опором з боку правопорушників, який нерідко переходить у відкрите зазіхання на життя і здоров'я зазначених осіб. Це і несення служби в нічний час, у вихідні і святкові дні, і загалом – ненормований робочий час. Це й режимні вимоги до виконання службових обов'язків тощо.

Під соціальним забезпеченням працівників оперативних підрозділів розуміється діяльність держави щодо встановлення та реалізації гарантій соціально-економічних і соціально-культурних прав, що спрямована на забезпечення процесу формування та розвитку професійних якостей та

задоволення матеріальних та моральних потреб відповідно до того соціально-правового статусу, який вони мають у суспільстві.

Державному захисту підлягають особи, які:

- сприяли виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінального правопорушення;
- залучалися до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності у минулому;
- виконують оперативно-розшукові завдання на постійній основі;
- виконують оперативно-розшукові завдання на короткотривалій або разовій основі.

Якщо виконання обов'язків, які виникають під час залучення до виконання оперативно-розшукових завдань, призвело до виникнення загрози такій особі або членам її сім'ї чи близьким родичам, їхньому майну, то оперативний підрозділ або орган досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя можуть застосувати заходи, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Зазначені особи підпадають під дію вищевказаних норм кримінального законодавства щодо обставин, що виключають злочинність діяння (ст.ст. 36 – 42 КК України). Також до них можуть застосовуватися й положення ст. 43 КК України в частині виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що на осіб, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, поширюються гарантії, встановлені для працівників оперативних підрозділів.

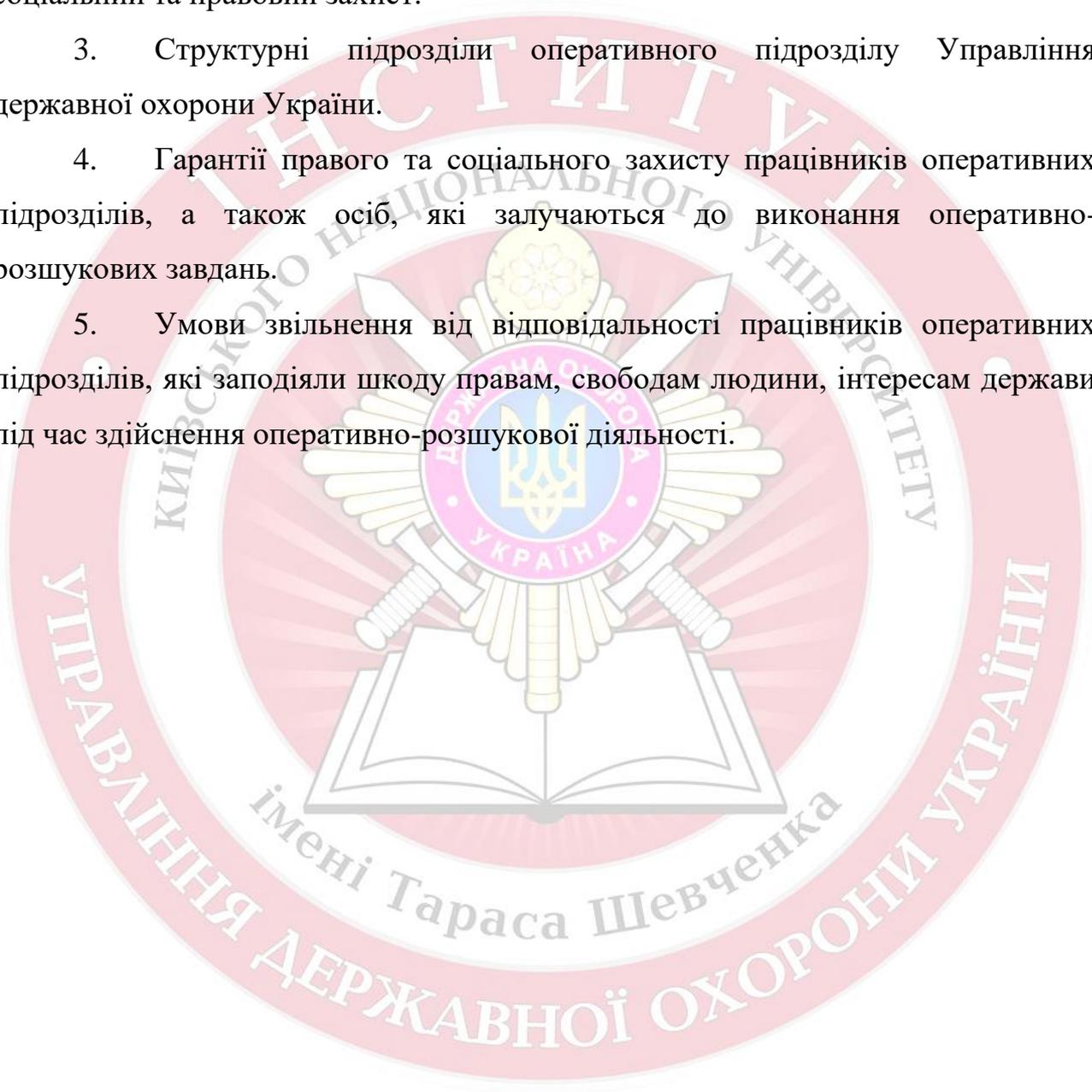
Суб'єкт оперативно-розшукової діяльності можна визначити як спеціально уповноважений орган або підрозділ, що відповідно до визначеного законодавцем функційного призначення реалізовує комплексні повноваження щодо застосування спеціальних сил та засобів оперативно-розшукової діяльності з пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб

іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поняття, ознаки та система суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.
2. Виконавці та учасники оперативно-розшукової діяльності, їхній соціальний та правовий захист.
3. Структурні підрозділи оперативного підрозділу Управління державної охорони України.
4. Гарантії правого та соціального захисту працівників оперативних підрозділів, а також осіб, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань.
5. Умови звільнення від відповідальності працівників оперативних підрозділів, які заподіяли шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

ТЕСТУВАННЯ

1. Сукупність суб'єктів оперативно-розшукової діяльності становлять:

- 1) всі безпосередні учасники оперативно-розшукової діяльності;
- 2) учасники оперативно-розшукової діяльності та суб'єкти зовнішнього впливу;
- 3) тільки оперативно-розшукові органи та оперативники;
- 4) оперативно-розшукові органи, оперативники й особи, які надають сприяння.

2. Під учасником оперативно-розшукової діяльності розуміють:

- 1) будь-якого суб'єкта в оперативно-розшуковій діяльності;
- 2) суб'єкта, наділеного відповідною компетенцією;
- 3) тільки оперативників;
- 4) захисників.

3. Під компетенцією суб'єктів оперативно-розшукової діяльності розуміють сукупність їхніх:

- 1) обов'язків і прав;
- 2) обов'язків, прав і юридичної відповідальності;
- 3) повноважень;
- 4) обов'язків та юридичної відповідальності.

4. Під оперативно-розшуковим органом розуміють:

- 1) систему правоохоронних органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
- 2) конкретний правоохоронний орган або спецслужбу;
- 3) систему конкретних правоохоронних органів або спецслужб;

4) систему оперативних підрозділів та посадових осіб правоохоронного органу або спецслужби.

5. Серед загальних обов'язків особи, залученої до участі в оперативно-розшуковій діяльності, передбачено обов'язок:

1) інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства й держави, а також про порушення законодавства, пов'язані зі службовою діяльністю посадових осіб;

2) надавати завідомо неправдиву інформацію;

3) не приймати самостійних рішень без консультації оперативника;

4) не змінювати місця проживання й роботи без згоди оперативника.

Розділ 5

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПІДРОЗДІЛІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

ПЛАН:

1. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.
2. Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

1. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність

Стаття 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлює права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність:

- 1) опитувати осіб за їхньою згодою, використовувати їхню добровільну допомогу;
- 2) проводити контрольовану поставку та контрольовану й оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. Проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки здійснюється згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Служби безпеки України, погодженими з Офісом Генерального прокурора та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України;
- 3) порушувати в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та осіб, які займаються

підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь у їх проведенні;

4) ознайомлюватися з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, вивчати їх за рахунок коштів, що виділяються на утримання підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виготовляти копії з таких документів на вимогу керівників підприємств, установ та організацій виключно на території таких підприємств, установ та організацій, а з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні кримінального правопорушення, джерело та розміри їхніх доходів із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, у яких вони витребувані, та забезпеченням їх збереження й повернення в установленому порядку. Вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських документів забороняється, крім випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України;

5) проводити операції із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, припинення кримінальних правопорушень, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб;

6) відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їхніх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність осіб, щодо яких провадиться перевірка;

7) негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, зокрема шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи згідно з положеннями статті 267 Кримінального процесуального кодексу України;

7-1) з метою виявлення та фіксації діянь, передбачених статтями 305, 307, 309, 311, 318, 321, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 Кримінального кодексу України, проводити операції з контрольованого вчинення відповідних

діянь. Порядок отримання дозволу, строк його дії та порядок проведення операції з контрольованого вчинення корупційного діяння визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України;

8) виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями статті 272 Кримінального процесуального кодексу України;

9) здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263 – 265 Кримінального процесуального кодексу України;

10) накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку згідно з положеннями статей 261, 262 Кримінального процесуального кодексу України;

11) здійснювати спостереження за особою, реччю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця згідно з положеннями статей 269, 270 Кримінального процесуального кодексу України;

12) здійснювати установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу згідно з положеннями статті 268 Кримінального процесуального кодексу України;

13) мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників;

14) використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями статті 275 Кримінального процесуального кодексу України;

15) отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про кримінальні правопорушення, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства й держави;

16) використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб – житло, інші приміщення, транспортні засоби й майно, які їм належать;

17) створювати та використовувати заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби згідно з положеннями статті 273 Кримінального процесуального кодексу України;

18) створювати й застосовувати автоматизовані інформаційні системи;

19) застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах і в порядку, встановлених законами про Національну поліцію, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, Митним кодексом України;

20) звертатися в межах своїх повноважень із запитом до правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна.

Зважаючи на специфіку покладених на оперативний підрозділ Управління державної охорони України обов'язків, законодавець надав їм спеціальний інструментарій, який полягає у можливості застосування спеціальних форм та методів ОРД, реалізації певних прав.

Оперативному підрозділу Управління державної охорони України для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених Законом підстав надається право:

– опитувати осіб за їхньою згодою, використовувати їхню добровільну допомогу. Опитування – метод збору інформації про осіб, об'єкти або факти, що становлять оперативний інтерес, який полягає у безпосередньому спілкуванні працівника оперативного підрозділу з особою, яка володіє або може володіти такими відомостями;

– проводити контрольовану поставку та контрольовану оперативну закупку товарів, предметів та речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. Проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупок здійснюється згідно з

положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Управління державної охорони України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову й митну політику, Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України.

Контрольована поставка передбачає організацію і здійснення оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням територією) товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, зокрема безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття й документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

Оперативна закупка передбачає імітацію придбання або отримання, зокрема безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття й документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

Оперативний експеримент, полягає у створенні оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину.

Імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи з використанням імітаційних засобів, які створюють у інших уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення.

Рішення про проведення заходів з контролю за вчиненням злочину приймається виключно прокурором. Зважаючи на характер зазначених дій, особлива увага приділяється недопущенню провокації злочину під час їх проведення. Розмежування законних дій та провокації злочину передбачає вивчення практики національних судів, а також відповідних актів Європейського суду з прав людини, зокрема справ «Худобін проти України», «Ваньян проти України» та «Тейшейра де Кастро (TeixeiradeCastro) проти Португалії»;

– порушувати в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь у їх проведенні;

– ознайомлюватися з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, вивчати їх; за рахунок коштів, що виділяються на утримання підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виготовляти копії з таких документів на вимогу керівників підприємств, установ та організацій – виключно на території таких підприємств, установ та організацій, а з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України; витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело та розміри їхніх доходів із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, у яких вони витребувані, та забезпеченням їх збереження й повернення в установленому порядку. Вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських документів забороняється, крім випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України;

– проводити операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб;

– відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їхніх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність осіб, щодо яких провадиться перевірка.

Право на недоторканність житла гарантовано Конституцією України. Проте через необхідність забезпечення вільної реалізації прав людини в суспільстві, захисту особи від можливих протиправних посягань та своєчасного виявлення й припинення правопорушень законодавець надав оперативним підрозділам право відвідувати жилі або інші приміщення, інше володіння особи. У контексті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відповідно до роз'яснень, наданих у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду від 04.06.2010 № 8), під житлом треба розуміти такі приміщення:

1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які, хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є частиною будинку;

2) будь-яке житлове приміщення незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду й використовується для постійного або тимчасового проживання (будинки, квартири в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо);

3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо).

Виконання такого завдання здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу й не потребує дозволу слідчого судді;

– здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, вилучення інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263 – 265 Кримінального процесуального кодексу України;

– накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку згідно з положеннями статей 261, 262 Кримінального процесуального кодексу України. Накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України) полягає в забороні установам зв'язку та фінансовим установам вручення кореспонденції адресату без відповідної вказівки слідчого, прокурора. Огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України) полягає в негласному відкритті й огляді затриманої кореспонденції, на яку накладено арешт, її виїмки або зняття копії чи отриманні зразків, нанесенні на виявлені речі й документи спеціальних позначок, обладнанні їх технічними засобами контролю, заміні речей і речовин, що становлять загрозу для інших чи заборонені у вільному обігу, на їхні безпечні аналоги;

– здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця згідно з положеннями статей 269, 270 Кримінального процесуального кодексу України;

– здійснювати встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу згідно з положеннями статті 268 Кримінального процесуального кодексу України. При цьому встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) полягає в застосуванні технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, зокрема мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження;

– мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників. При цьому забороняється встановлення негласного співробітництва з військовослужбовцями та службовцями кадрового складу розвідувальних

органів України, а також залучати до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності осіб, діяльність яких пов'язана зі збереженням професійної таємниці, а саме: адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру;

– використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями статті 275 Кримінального процесуального кодексу України;

– отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства й держави;

– використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб – житло, інші приміщення, транспортні засоби й майно, які їм належать;

– створювати та використовувати заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби згідно з положеннями статті 273 Кримінального процесуального кодексу України;

– створювати й застосовувати автоматизовані інформаційні системи;

– застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах і в порядку, встановлених законами про Національну поліцію, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, Митним кодексом України. Заходи фізичного впливу визначаються як дії працівника оперативного підрозділу, що виявляються у застосуванні м'язової сили та механічного впливу на будь-який орган, частину тіла або весь організм правопорушника без допомоги спеціальних засобів активної оборони та зброї. У свою чергу під час застосування засобів фізичного впливу можуть застосовуватися прийоми рукопашного бою, тобто удари, захвати та інші спеціальні прийоми.

2. Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані:

1) у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснювати профілактику правопорушень;

2) виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді суду й запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів;

3) виконувати в межах своєї компетенції запити правоохоронних органів інших держав або міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна;

4) інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства й держави, а також про порушення законодавства, пов'язані зі службовою діяльністю посадових осіб;

5) здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, зокрема відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого й повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень;

6) забезпечити із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів цих осіб;

7) брати участь у здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт.

У разі виявлення ознак кримінального правопорушення оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України.

У разі якщо ознаки кримінального правопорушення виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак кримінального правопорушення, закінчує проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування.

Оперативні підрозділи Державного бюро розслідувань, Національної поліції, Служби безпеки України, органів доходів і зборів, Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної прикордонної служби України проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, дізнавача, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові доручення щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, надані слідчим, дізнавачем, прокурором у межах компетенції та в установленому порядку, є обов'язковими до виконання оперативним підрозділом.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.
2. Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.
3. Оперативно-розшукові заходи, що обмежують конституційні права громадян.
4. Оперативно-розшукові заходи, які проводяться виключно за рішенням прокурора.

ТЕСТУВАННЯ

1. Оперативно-розшуковий захід можна визначити як акт поведінки оперативника, спрямований на:

- 1) отримання інформації;
- 2) припинення злочину;
- 3) ліквідацію наслідків правопорушення;
- 4) профілактику скоєння злочину.

2. Перелік обов'язків підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, нормативно визначено в статті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»:

- 1) шостій;
- 2) п'ятій;
- 3) сьомій;
- 4) восьмій.

3. У чому полягає відмінність між контрольованою та оперативною закупкою?

1) у предметі такої закупки: предметом оперативної закупки є товар, який перебуває у вільному обігу, предметом контрольованої закупки є товар, обіг якого обмежений чи заборонений законодавством;

2) у предметі такої закупки: предметом контрольованої закупки є товар, який перебуває у вільному обігу, предметом оперативної закупки є товар, обіг якого обмежений чи заборонений законодавством;

3) у способі фіксування ходу та результату НС(Р)Д;

4) немає відмінності між контрольованою та оперативною закупкою.

4. Що є предметом контрольованої поставки?

1) товари, предмети та речовини, переміщення яких здійснюється протиправно;

- 2) будь-які товари та предмети;
- 3) товари, предмети та речовини, переміщення яких здійснюється на законній підставі;
- 4) законодавство не визначає, що є предметом контрольованої поставки.

5. Хто приймає рішення про проведення контролю за вчиненням злочину?

- 1) прокурор;
- 2) слідчий;
- 3) керівник органу досудового розслідування;
- 4) слідчий суддя.

Розділ 6

ПІДСТАВИ ТА СТРОКИ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПЛАН

- 1. Підстави проведення оперативно-розшукової діяльності.*
- 2. Строки ведення оперативно-розшукових справ.*

1. Підстави проведення оперативно-розшукової діяльності

У забезпеченні законності здійснення оперативно-розшукових заходів ключову роль відіграють підстави та умови їх проведення.

Підстави та умови проведення оперативно-розшукових заходів є найважливішим гарантом забезпечення конституційних прав громадян, залучених до сфери оперативно-розшукової діяльності, оскільки тільки за наявності підстав і дотримання умов можливо зробити висновок про легітимність проведення оперативно-розшукових заходів.

Встановлений порядок проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема в частині підстав і умов, за яких можливо здійснення оперативно-розшукових заходів, являє собою не тільки юридичні можливості обмежувати конституційне право, а й засоби охорони такого права, іншими словами – межі розсуду з боку державних органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Соціальна цінність правил про підстави та умови оперативно-розшукових заходів полягає в тому, що вони дозволяють перевірити законність прийняття рішення про конкретний оперативно-розшуковий захід. Крім того, правила про порядок певною мірою покликані гарантувати мінімально необхідне втручання у сферу приватного життя особи.

Існує чимало наукових праць, у яких висвітлено міркування про підстави проведення оперативно-розшукових заходів, про розуміння їхньої сутності, що свідчить про інтерес до цієї теми з боку наукового співтовариства, оскільки

думки вчених про те, що слід розуміти під підставами проведення оперативно-розшукових заходів, часто різні, а термін «підстави проведення оперативно-розшукових заходів» є одним із ключових понять в оперативно-розшуковій діяльності.

Так, О. Савінський вважає, що під підставами для проведення оперативно-розшукових заходів розуміються юридичні обставини, з наявністю яких законодавець пов'язує можливість їх здійснення. Ці обставини виступають у двох якостях:

– по-перше, як наявні у оперативного органу фактичні дані про протиправну діяльність або про загрозу безпеці, що обґрунтовують необхідність проведення оперативно-розшукових заходів;

– по-друге, як документальні джерела такого роду фактичних даних, що виконують по суті роль приводів проведення оперативно-розшукових заходів.

Однак, запропоноване О. Савінським визначення є дещо дискусійним, оскільки юридичні обставини – це деякі факти об'єктивної реальності, що мають юридичне значення, а також дії суб'єктів права. Тому навряд чи можливо використовувати термін «юридичні обставини» для визначення підстав проведення оперативно-розшукових заходів, тому що зазначений термін позбавлений конкретики.

На нашу думку, автор необґрунтовано розділяє такі обставини на наявні у оперативного органу фактичні дані про протиправну діяльність або про загрозу безпеці.

Оперативно-розшукові заходи і документальні джерела такого роду фактичних даних виконують по суті роль приводів проведення оперативно-розшукових заходів.

Така класифікація не вважається обґрунтованою, це пов'язане з тим, що:

1. Фактичні дані не можуть існувати без джерела, тому вони повинні розглядатися в єдності.

2. Фактичні дані не є підставою, підстава – це те, про що вони свідчать, тобто події минулого й сьогодення.

Саме виключний характер визначив необхідність закріплення підстав здійснення оперативно-розшукової діяльності. У ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено виключний перелік таких підстав:

1) наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів про:

- кримінальні правопорушення, що готуються;
- осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення;
- осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
- осіб, що пропали безвісти;
- розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;
- реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їхньою службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їхніх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їхніх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності;

2) запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці й до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках, а також осіб, яким надано дозвіл на перебування без супроводу в контрольованих та стерильних зонах, зонах обмеженого доступу, що охороняються, та критичних частинах таких зон аеропортів;

2-1) необхідність перевірки осіб у зв'язку з призначенням на посади в розвідувальних органах України або залученням до конфіденційного співробітництва з такими органами, доступом осіб до розвідувальної таємниці;

3) випадки, передбачені статтею 17 Закону України «Про розвідку»;

4) наявність узагальнених матеріалів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, отриманих в установленому законом порядку.

Зазначені підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах слідчого судді, суду, матеріалах правоохоронних органів, у запитах і повідомленнях правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій, а також запитах повноважних державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці, до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

Мета оперативної розробки – це:

забезпечення захисту особи, її прав і свобод, власності, прав і законних інтересів підприємств, установ та організацій від злочинних посягань

встановлення злочинних намірів і дій розроблюваних осіб

виявлення й збереження доказів

недопущення вчинення нових злочинів розроблюваними особами; виявлення та усунення обставин, що сприяли вчиненню злочину

виявлення злочинців, які переховуються від органів розслідування, слідчого судді та суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб

Таким чином, закон допускає можливість проведення оперативно-розшукових заходів за наявності інформації про обставини, що дозволяють припустити існування ознак протиправного діяння.

У зв'язку з цим важко погодитися з думкою, що проведення оперативно-розшукових заходів можливо тільки за наявності у оперативного органу

достатніх і перевірених фактичних даних про протиправну діяльність, що відбулася. К. Горяїнов, В. Овчинский і Г. Синилов вважають, що поняття «підстава» включає в себе і приводи до проведення оперативно-розшукових заходів, під якими слід розуміти обставини, що спонукають до початку відповідних дій, і власне підстави проведення оперативно-розшукових заходів, якими вважають фактичні дані, відомості про факти, що вимагають перевірки для підтвердження або спростування й реалізації у вигляді проведення оперативно-розшукових заходів, або слідчих дій, або тих і тих у сукупності.

О. Шумилов запропонував виділяти фактичні й формальні підстави (приводи) для проведення оперативно-розшукових заходів. Він вважає, що у кожного оперативно-розшукового заходу повинні бути свої об'єктивні безпосередні причини у вигляді конкретної інформації про будь-які кримінальні події, які спонукають до дії і вимагають оперативно-розшукового впливу. Крім фактичних підстав для проведення оперативно-розшукових заходів, потрібні і юридичні або формальні підстави у вигляді юридичних документів, що містять таку інформацію.

Є. Лапін зазначає, що в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» одним і тим самим терміном названо «підстави для здійснення оперативно-розшукової діяльності» і відповідні формально певні «приводи до здійснення оперативно-розшукових заходів».

Під підставою для проведення оперативно-розшукових заходів розуміють відомості про факти (інформація), достатні для припущення про підготовку або здійснення злочину за наявністю окремих ознак, що вказують на такі дії, або на осіб, що їх готують, чинять або вчинили, причому таке припущення може мати характер версії, заснованої на фактичних даних. На жаль, у цій роботі автор не відповідає на питання, що є приводом до проведення оперативно-розшукових заходів.

Незважаючи на відмінності пропонованих визначень, наведена вище група авторів схильна поділяти підстави для проведення оперативно-розшукових заходів на «фактичні» і «формальні» (юридичні) підстави, які

виступають у ролі приводів проведення оперативно-розшукових заходів. З таким поділом підстав погоджуються й інші вчені.

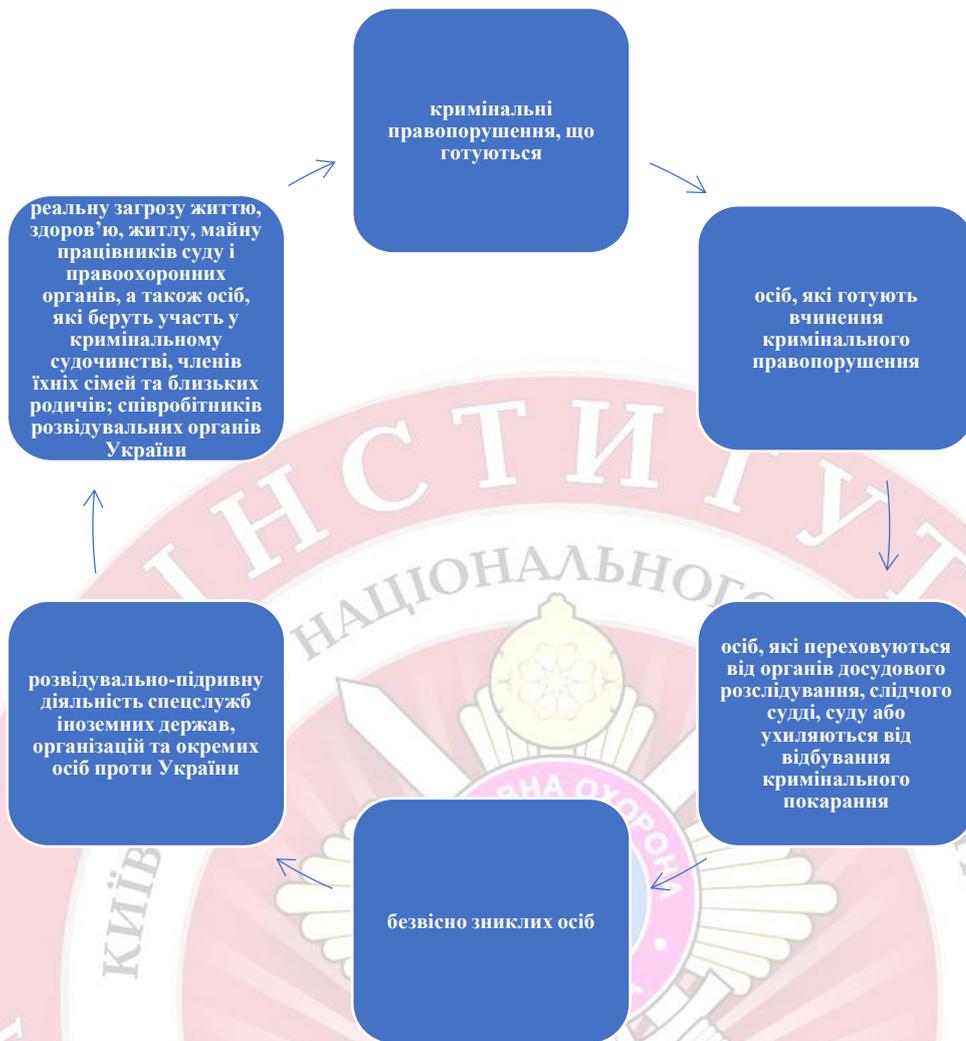
Дійсно, такий підхід до визначення підстав для проведення оперативно-розшукових заходів є найбільш прийнятним і обґрунтованим, тому що він достатньою мірою відображає сутність підстав проведення оперативно-розшукових заходів.

Разом з тим, існує дещо інший підхід до визначення фактичних і юридичних підстав для проведення оперативно-розшукових заходів. У ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено виключний перелік підстав здійснення оперативно-розшукової діяльності. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» виділяють два види підстав здійснення оперативно-розшукової діяльності, а саме: підстави, спрямовані на боротьбу зі злочинністю, і ті, що мають дозвільний характер.

До першої категорії належить:

наявність достатньої інформації, отриманої у встановленому законодавством порядку, яку потрібно перевірити за допомогою оперативно-розшукових заходів та методів. Слід зазначити, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» під інформацією розуміються будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» чітко вказує на характер інформації, що може виступати як підстави для здійснення ОРД. Такою є інформація про:

До другої категорії підстав належать:

запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці й до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

Державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою;

потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства й держави. Одне з основних завдань розвідки – відповісти на питання, поставлені їй військовим і політичним керівництвом країни. При цьому здебільшого розвідка має в своєму розпорядженні лише окремі

фрагменти інформації, які можуть бути для цього використані. Аналітикам необхідно зробити необхідні висновки з цієї інформації.

Аналітики розвідки допомагають лідеру країни прийняти рішення, а потім розвідслужба з'ясовує реакцію на нього опонентів. Розвідслужби можуть також оцінювати і критикувати успішність політики лідера. У зв'язку з цим слід зазначити, що певні типи лідерів із роздратуванням сприймають негативну для них інформацію і пропозицію альтернативних рішень.

Розвідувальні органи України здійснюють розвідувальну діяльність у таких сферах:

- Служба зовнішньої розвідки України – у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній;

- розвідувальний орган Міністерства оборони України – у військовій, військово-політичній, військово-технічній, військово-економічній, інформаційній та екологічній;

- розвідувальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону – у сферах прикордонної та імміграційної політики, а також в інших сферах, що стосуються питань захисту державного кордону України та її суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні;

- Розвідувальний орган Міністерства оборони України може залучати органи військового управління розвідки та військові частини розвідки Збройних Сил України в порядку, визначеному Президентом України, до заходів добування розвідувальної інформації з метою підготовки держави до оборони та забезпечення готовності Збройних Сил України до оборони держави. У цих випадках на військовослужбовців та працівників зазначених органів і військових частин не поширюються положення законів України «Про розвідувальні органи» та «Про оперативно-розшукову діяльність», якими регулюються питання визначення правового статусу, надання повноважень та гарантування соціального захисту.

Окрім вказаних вище органів, які мають право здійснювати розвідувальну діяльність, можуть отримувати розвідувальну інформацію й інші суб'єкти

оперативно-розшукової діяльності, але після отримання такої інформації ці суб'єкти повинні передати таку інформацію органам, до сфери діяльності яких входить перевірка розвідувальної інформації.

За відсутності передбачених підстав забороняється прийняття рішення про здійснення оперативно-розшукових заходів. Ці причини можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, ЗМІ, письмових інструкціях та постановках слідчих, прокурорів, рішенні слідчого судді, матеріалах судів, правоохоронних органів, запитах та повідомленнях правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій, запитах уповноважених державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці, до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

2. Строки ведення оперативно-розшукових справ

Під строками в оперативно-розшуковій діяльності розуміють часові межі, протягом яких можуть і повинні діяти рішення і (або) вчинятися ті чи ті дії.

Більшість оперативно-розшукових строків призначена для правового регулювання своєчасності дій і рішень оперативників (оперативних підрозділів). Частина строків визначає часові рамки діяльності інших суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Ці терміни встановлені для подання скарг на дії і рішення, що стосуються законних прав та інтересів учасників оперативно-розшукової діяльності й ін. Однак призначення всіх оперативно-розшукових строків – забезпечити, по-перше, оперативність і ефективність дій суб'єктів оперативно-розшукової діяльності і, по-друге, дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Класифікація строків в оперативно-розшуковій діяльності. Відомі різні критерії класифікації оперативно-розшукових строків. Так, ці терміни розрізняють залежно від:

- безпосереднього відображення в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» або їх визначення іншим способом;
- суб'єкта, який їх визначає;
- віднесення до оперативно-розшукових заходів або інших дій і рішень;
- стадії оперативно-розшукового процесу;
- способу обчислення.

Перш ніж розглянути всі вказані різновиди строків, необхідно відзначити, що всі терміни в оперативно-розшуковій діяльності умовно можна поділити на дві категорії.

Першу з них становлять строки, частково передбачені в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» і розраховані на всі випадки виникнення однорідних правовідносин, включаючи оперативно-розшукові. Другу – строки, що встановлюються оперативниками, які проводять оперативно-розшукову діяльність, а також іншими посадовими особами (наприклад, суддею) в рамках конкретних правовідносин.

Як уже було зазначено, розрізняють строки, які прямо передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Згідно зі ст. 9-1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» ведення оперативно-розшукових справ здійснюється:

щодо невідомих осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення, а також осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, - до їх встановлення або розшуку, але не більше строків давності притягнення до кримінальної відповідальності чи строків давності виконання обвинувального вироку;

щодо осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у тому числі у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, заворушеннями всередині держави або у зв'язку з надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру або іншими подіями, що можуть спричинити масову загибель людей, - до встановлення їхнього місця перебування, місця поховання чи місцезнаходження останків;

щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення кримінального правопорушення, - до встановлення та фіксації фактичних даних про протиправні діяння, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, але не більше шести місяців;

щодо осіб, стосовно яких є дані про їхню участь або причетність до терористичної діяльності, терористичної групи чи терористичної організації, а так само до матеріального, організаційного чи іншого сприяння створенню терористичної групи чи терористичної організації, - до 5 років.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Визначте підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.
2. У яких матеріалах можуть міститися дані щодо підстав проведення оперативно-розшукової діяльності.
3. З якого моменту обчислюються строки ведення оперативно-розшукових справ.
4. Визначте строки ведення оперативно-розшукових справ, заведених відносно осіб, які готують вчинення злочину.

5. Вкажіть порядок припинення обчислення та продовження строків ведення оперативно-розшукових справ.
6. Назвіть підстави для закриття оперативно-розшукових справ.

ТЕСТУВАННЯ

1. Ведення оперативно-розшукових справ НЕ здійснюється:

- 1) щодо невстановлених осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення;
- 2) щодо осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у тому числі у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями;
- 3) щодо осіб, зниклих безвісти;
- 4) щодо осіб, стосовно яких є дані про їхню участь або причетність до терористичної діяльності.

2. Який строк ведення оперативно-розшукових справ щодо невстановлених осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення, а також осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання?

- 1) до їх встановлення або розшуку, але не більше строків давності притягнення до кримінальної відповідальності чи строків давності виконання обвинувального вироку;
- 2) 12 місяців;
- 3) 36 місяців;
- 4) до встановлення їхнього місця перебування чи місця поховання.

3. Який строк ведення оперативно-розшукових справ щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення кримінального правопорушення?

- 1) до їх встановлення або розшуку, але не більше строків давності притягнення до кримінальної відповідальності чи строків давності виконання обвинувального вироку;
- 2) до встановлення їхнього місця перебування, місця поховання чи місцезнаходження останків;

3) до встановлення та фіксації фактичних даних про протиправні діяння, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, але не більше шести місяців;

4) 12 місяців.

4. Хто уповноважений здійснювати продовження строків ведення оперативно-розшукової справи в разі отримання даних про участь особи в підготовці тяжкого чи особливо тяжкого злочину?

1) Голова Національної поліції або його уповноважені заступники;

2) будь-яка особа оперативно-розшукового підрозділу;

3) продовження строків ведення оперативно-розшукової справи в разі отримання даних про участь особи в підготовці тяжкого чи особливо тяжкого злочину не передбачено чинним законодавством;

4) слідчий суддя.

5. Яке з положень НЕ належить до підстав припинення обчислення строку ведення оперативно-розшукової справи?

1) якщо особа, щодо якої заведено оперативно-розшукову справу, тимчасово вибула за межі України;

2) якщо особа, щодо якої заведено оперативно-розшукову справу, тяжко захворіла;

3) якщо особа, щодо якої заведено оперативно-розшукову справу, переховується від правоохоронних органів;

4) якщо можливість проводити щодо особи оперативно-розшукову діяльність відсутня.

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПЛАН:

- 1. Поняття результатів оперативно-розшукової діяльності та основні напрями їх використання в кримінальному судочинстві.*
- 2. Порядок і межі подання результатів оперативно-розшукової діяльності.*
- 3. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності для початку досудового розслідування.*
- 4. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доведенні винуватості особи.*

1. Поняття результатів оперативно-розшукової діяльності та основні напрями їх використання в кримінальному судочинстві

Результати оперативно-розшукової діяльності – це відомості, отримані відповідно до положень чинного законодавства про оперативно-розшукову діяльність, про ознаки підготовлюваного, такого, що здійснюється або вчиненого злочину, осіб, що готують або вчинили злочин і сховалися від органів дізнання, слідства або суду. Оперативно-розшукова діяльність і кримінальне судочинство – це єдність процесуального й непроцесуального змісту. Ця єдність полягає не тільки в проведенні слідчих дій або оперативно-розшукових заходів, тобто включає не тільки процедурні питання, а й припускають поряд з одержанням інформації її використання, прийняття рішень процесуального й оперативно-розшукового характеру.

Наприклад, результати контрольної закупки можуть служити підставою для прийняття процесуальних рішень (початку кримінального провадження) і (або) проведення слідчих (розшукових) дій (обшук, огляд місця події, арешт майна). Тут результат оперативно-розшукової діяльності по суті ототожнюється

з результатом проведення окремого оперативно-розшукового заходу, а не процесуальне отримання інформації є основою для її подальшого використання в рамках кримінального судочинства.

У юридичній літературі точилося багато дискусій навколо поняття «розшукове доказування» в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному процесі (у цьому розумінні застосовуються також поняття «оперативне доказування», «доказування кримінально-розшукове», «доказування оперативно-розшукове», «оперативно-розшукове документування», «негласне розслідування» тощо).

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України в 2012 р. нібито всі питання мали бути знятими, а проблеми належності та допустимості цих доказів – вирішеними. Проте, відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Недотримання зазначених вимог на підставі ч. 1 ст. 87 КПК України є підставою для визнання доказу недопустимим і, відповідно, це призводить до неможливості його використання при прийнятті процесуальних рішень. На нього також не може покликатись суд при ухваленні судового рішення. Саме тому дотримання процесуальних норм, що регламентують порядок одержання та фіксування даних при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, компетенцію осіб, уповноважених на прийняття рішень щодо їх проведення, має важливе значення для досягнення мети кримінального судочинства.

Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні включає три взаємозалежні операції:

Оцінювання матеріалів оперативно-розшукової діяльності має два аспекти: кримінально-правовий і кримінальний процесуальний. Кінцевим результатом правової оцінки матеріалів оперативно-розшукової діяльності є уявлення уповноваженої особи (слідчого, прокурора, слідчого судді, працівника оперативного підрозділу) щодо доцільності та можливості їх використання у кримінальному провадженні.

Визначення способів використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності передбачає спільне встановлення суб'єктом, що здійснює досудове розслідування, та оперативним підрозділом (співробітником), яким саме чином результати оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані під час досудового провадження. Спосіб – це дія, прийом або система прийомів, що дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось.

Способом використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування є конкретні дії, спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження шляхом використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Метою такої діяльності є визначення найбільш ефективних шляхів, тактичних прийомів використання оперативних матеріалів з метою вирішення завдань кримінального провадження та недопущення завдання шкоди інтересам оперативно-розшукової діяльності, зокрема розголошення відомостей про сили й засоби, що використовувалися в її процесі, та ін.

Чинне законодавство не містить визначення способів використання, їхнього переліку, а окреслює лише окремі напрями у ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються:

- 1) як приводи та підстави для початку досудового розслідування;
- 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні;
- 3) для попередження, виявлення, припинення й розслідування кримінальних правопорушень, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та осіб, які безвісти зникли;
- 4) для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їхніх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їхніх сімей;
- 5) для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;
- 6) для інформування державних органів відповідно до їхньої компетенції.

В оперативно-розшуковому значенні результати оперативно-розшукової діяльності не завжди є фактичними даними. Хоча вони й можуть бути використані як підстави для проведення конкретного оперативно-розшукового заходу, визначення тактики його проведення, такого роду дії (рішення) можуть ґрунтуватися і на припущеннях (версіях), первинних даних, які лише належить перевірити, після чого відомості при підтвердженні їх можна буде розглядати як відомості про факти. Зокрема, результати проведення одного оперативно-розшукового заходу можуть бути підставами для проведення іншого.

2. Порядок і межі подання результатів оперативно-розшукової діяльності

Подання результатів оперативно-розшукової діяльності включає:

- винесення керівником оперативного підрозділу постанови про надання результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому, прокурору або до суду;

- винесення за необхідності постанови про розсекречення окремих оперативно-службових документів, що містять державну таємницю;
- оформлення супровідних документів та фактичну передачу матеріалів (пересилання поштою, передача через призначеного тощо).

Такий порядок представлення результатів оперативно-розшукової діяльності не має ніякого кримінального процесуального значення й не завжди є виправданим.

Це пов'язано з тим, що сама постанова про надання результатів оперативно-розшукової діяльності готується в одному примірнику, підписується відповідним керівником оперативного підрозділу й долучається до матеріалів справи. За змістом цієї норми така постанова необхідна тільки для того, щоб засвідчити сам факт передачі конкретних документів і матеріалів, до якого органу і для яких цілей, тобто мова йде про дотримання порядку кримінального провадження. Це, безумовно, має певне значення, проте прямо не впливає з норми ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». За змістом Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» винесення відповідної постанови необхідно тільки в тому випадку, коли мова йде про матеріали (документи), що мають відповідний гриф секретності, і керівник ОРО повинен прийняти рішення про можливість розсекречення відповідних матеріалів, а в разі неможливості такого – рішення про передачу матеріалів без їх розсекречення в порядку секретного діловодства або про відмову в їх наданні.

У зв'язку з цим, результати оперативно-розшукової діяльності можуть бути представлені у вигляді узагальненого офіційного повідомлення (довідки-меморандуму) або у вигляді оригіналів відповідних оперативно-службових документів. Ступінь секретності експонованих матеріалів, види додатків і спосіб передачі визначаються відповідно до правил ведення секретного діловодства в кожному конкретному випадку, зокрема залежно від суті отриманого запиту (доручення) і наявності відомостей, що підлягають засекречуванню.

Матеріали (відомості), які не можуть бути розсекречені, відповідно до ст. 15 Закону «Про державну таємницю», який визначає передачу відомостей, що становлять державну таємницю, надаються органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями.

У кожному конкретному випадку можливість представлення результатів оперативно-розшукової діяльності, що містять відомості про організацію і тактику проведення оперативно-технічних заходів, використані технічні засоби, оперативно-технічні й оперативно-пошукові підрозділи, повинна в обов'язковому порядку узгоджуватися з виконавцями відповідних заходів. За змістом норми під виконавцями оперативно-розшукових заходів тут розуміються не конкретні посадові особи, а відповідні підрозділи, які проводили оперативно-розшукові заходи. Необхідність такого обов'язкового узгодження обумовлена тим, що небезпека заподіяння шкоди, яка може бути після розсекречування відповідних відомостей або їхнього поширення, виникає щодо діяльності оперативних підрозділів, які здійснюють оперативно-технічні та оперативно-пошукові заходи, а не підрозділів-ініціаторів проведення таких ОРЗ.

Постанова про надання результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому, прокурору або суду повинна включати його найменування, місце, час і підстави винесення, прізвище, ім'я, по батькові, посаду та звання (військове, спеціальне) керівника. Постанова має конкретизувати вид матеріалів, а також містити відомості про оперативно-розшуковий захід, у результаті яких вони отримані, коли й ким санкціоновані під конкретний оперативно-розшуковий захід, наявність судового рішення на його проведення.

3. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності для початку досудового розслідування

Виявлення ознак злочину – одна з підстав початку кримінального провадження. У ході проведення оперативно-розшукових заходів створюються

умови й передумови для офіційної реєстрації діяння як злочину і прийняття процесуального рішення про початок кримінального провадження і проведення по ньому розслідування.

Згідно з нормою ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» результати оперативно-розшукової діяльності можуть бути приводами та підставами для початку досудового розслідування.

Під приводами для початку досудового розслідування слід розуміти передбачені законом джерела інформації, що є спонукальною причиною для початку кримінального судочинства, діяльності органу дізнання, слідчого або прокурора з перевірки відомостей, що містяться в джерелі первинних даних про ознаки вчинення (або підготовки до скоєння) злочину. Такі приводи зобов'язують вирішувати питання про початок кримінального провадження або про відмову в ньому. Приводами для початку досудового розслідування можуть бути відомості, що надійшли до органу дізнання, слідчого, прокурора, суду й судді про джерела первинних відомостей про ознаки вчинення (або підготовки до скоєння) злочину, зокрема результати оперативно-розшукової діяльності.

Хоча КПК України (ст. 214) прямо не передбачає оперативних відомостей як приводів і підстав для початку досудового розслідування, але й не виключає їх.

Відомості про злочин, оформлені у відповідному вигляді, можуть бути різними, проте вони повинні бути конкретизованими, виходити з конкретного джерела. У зв'язку з цим, результати оперативно-розшукової діяльності, що підтверджують наявність ознак злочину й оформлені рапортом, що виходить від конкретної посадової особи, виступають законним приводом для початку досудового розслідування. У такому рапорті повинні міститися відомості про обставини вчиненого діяння і джерело отримання інформації про це, а також про посаду, звання, прізвище та ініціали особи, яка отримала інформацію про злочин і склала рапорт.

4. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доведенні винуватості особи

Згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

У кримінальному провадженні підлягають доказуванню такі обставини:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;
- 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Слід зазначити, що КПК України не висуває ніяких вимог до збору та подання підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, цивільним позивачем,

цивільним відповідачем і їхніми представниками письмових документів і предметів для їх залучення до кримінального провадження як доказів.

При цьому, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Оскільки при проведенні оперативно-розшукових заходів Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» допускається використання відео- та аудіозаписів, кіно- та фотозйомки, а також інших технічних та інших засобів такого роду; документальні матеріали як результати оперативно-розшукової діяльності є нерідкими й, відповідно, можуть бути використані в кримінальному судочинстві. Істотною умовою допущення їх як доказів є лише процесуальний спосіб отримання, витребування або подання в порядку, встановленому ст. 93 КПК України («Збирання доказів»).

Важливе процесуальне значення мають такі документальні матеріали, як довідки непроцесуального (оперативного) дослідження предметів і документів, зокрема про віднесення виявленої речовини до наркотичних засобів, належності предмета до вогнепальної або холодної зброї, про віднесення предметів до боєприпасів, про наявність підчисток або слідів підробки в документі та ін. Такі документи є підставами для призначення відповідних

експертиз. Доказами вони можуть стати тільки після проведення слідчих і судових дій: оглядів, проведення за необхідності криміналістичних експертиз, допитів осіб, які проводили відповідні оперативно-розшукові заходи тощо.

У ході проведення оперативно-розшукових заходів не виключається виявлення предметів, які служили знаряддями злочину, або зберегли на собі сліди злочину, або на які були спрямовані злочинні дії; інших предметів і документів, які можуть бути засобами для виявлення злочину і встановлення обставин, які є значущими для кримінальної справи. Ці предмети відповідно до положень КПК України визнаються речовими доказами. При проведенні оперативно-розшукових заходів можуть бути виявлені й вилучені предмети або речовини, вилучені з цивільного обороту. Окремі предмети можуть бути використані при документуванні злочинних дій розроблюваних осіб, наприклад, помічені грошові знаки. Властивість речового доказу має кіно- або відеозапис, який фіксує подію злочину. Такою ознакою можуть володіти предмети контрольованої поставки при документуванні незаконних дій з ними тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Вкажіть напрями використання результатів оперативно-розшукової діяльності.
2. Визначте порядок і межі подання результатів оперативно-розшукової діяльності.
3. Вкажіть порядок використання результатів оперативно-розшукової діяльності при порушенні кримінальної справи.
4. Як законодавчо врегульовані питання міжнародного співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності.

ТЕСТУВАННЯ

1. Що є підставою для початку досудового розслідування?

- 1) достатні дані (обставини), що свідчать про вчинення кримінального правопорушення;
- 2) заява або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення;
- 3) внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань;
- 4) самостійне виявлення слідчим, прокурором ознак кримінального правопорушення.

2. З якого моменту обчислюється строк досудового розслідування?

- 1) з моменту подання заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення;
- 2) з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань;
- 3) з моменту подання заяви про вчинене кримінальне правопорушення;
- 4) з моменту призначення керівником органу досудового розслідування слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування.

3. Яке визначення терміна «досудове розслідування» є правильним та передбачене ст. 3 КПК?

- 1) досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту вчинення кримінального правопорушення й закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається із затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення й закінчується направленням до суду обвинувального акта;
- 3) досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка

починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення й закінчується закриттям кримінального провадження або направленням кримінальної справи до суду;

4) досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

4. Які способи використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності НЕ передбачені чинним законодавством?

- 1) для початку досудового розслідування;
- 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні;
- 3) для попередження, виявлення, припинення й розслідування кримінальних правопорушень, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та осіб, які безвісти зникли;
- 4) для інформування громадськості про стан боротьби зі злочинністю.

5. Яких суб'єктів НЕ забороняється залучати до виконання оперативно-розшукових завдань?

- 1) адвокатів;
- 2) нотаріусів;
- 3) медичних працівників;
- 4) працівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності.

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПЛАН:

1. *Поняття оперативно-розшукової інформації.*
2. *Основні вимоги, що висуваються до оперативно-розшукової інформації.*
3. *Сучасні інформаційно-пошукові системи оперативно-розшукового та іншого призначення.*

1. Поняття оперативно-розшукової інформації

Історія дослідження суті та змісту поняття оперативно-розшукової інформації — цікава й повчальна. У теорії оперативно-розшукової діяльності спочатку звернулися до визначення «інформація», вважаючи його аксіоматичним. Розуміючи під інформацією дані, відомості, факти, події, обставини, що виникають у практиці боротьби зі злочинністю, у самому визначенні інформації використовували методи їхнього переліку.

У кінцевому підсумку специфіка методів і тактичних прийомів отримання інформації відрізняє оперативно-розшукову інформацію від інших видів соціальної інформації.

У природничих науках виникла множинність аспектів інформації як об'єктивного явища: теоретико-відображальний, що розкриває роль інформації в процесах відображення об'єктивної дійсності; гносеологічний, що розкриває уявлення про інформацію як засіб пізнання; семантичний, що розглядає зміст і значення інформації; аксіологічний, який формує концепції цінності інформації для різних сфер діяльності; кількісний, що надає значення для прийняття рішень; комунікативний, що розкриває складну організаційно-технічну природу інформаційного зв'язку та ін. Усе це зумовило велику кількість спроб визначення інформації як наукового поняття.

Кожне таке визначення, якщо воно застосовується у сфері своєї дії, правильно відображає певну сторону або особливість інформації. Однак будь-які спроби універсалізації окремого визначення, що відкриває один або кілька аспектів інформації, призводять до невдалих висновків.

Стосовно специфіки оперативно-розшукових завдань розглянемо визначення інформації, які, на наш погляд, сприяють пізнанню змістовного й комунікативного призначення оперативно-розшукової інформації. Огляд літератури дозволяє зосередити увагу на таких визначеннях: інформація – це позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу; інформація – заперечення ентропії; інформація – оригінальність; інформація – міра складності; інформація – ймовірність вибору. Неважко помітити, що ці терміни відображають службове призначення інформації: отримати якесь повідомлення із зовнішнього світу, усунути невизначеність, виявити зв'язок між фактами, подіями, а також прямий і зворотний зв'язок між керівниками й керованими елементами різних систем.

Усі ці функції властиві й оперативно-розшуковій інформації. Вона містить практично необмежену кількість різновидів фактів, явищ, подій, характеристик. Це пояснюється не тільки тим, що злочини можуть відбуватися в багатьох сферах суспільного життя на основі відносин, що випадково або закономірно виникають між людьми, і характеризуватися різноманіттям мотивів. Зміст оперативно-розшукової інформації відрізняється широким розмаїттям відомостей, що стосуються також характеристики оперативно-тактичної обстановки, основних сил оперативно-розшукової діяльності, оцінки результатів їх використання. Оперативно-розшукова інформація відображає не тільки ті явища, події, обставини, зміни в середовищі, які виникають у результаті злочинів, а й широке коло явищ, обставин, подій, що впливають на злочинну поведінку окремих осіб.

Маючи об'єктивний характер, оперативно-розшукова інформація виникає в результаті дій, зокрема висловлювань, виявлення умов, що об'єктивно склалися або навмисно створюваних, які можуть бути використані в злочинних цілях.

Реальна дійсність, явища, що мають криміногенний або кримінальний характер, обставини, що виникають у зв'язку з суспільно небезпечною поведінкою, існують об'єктивно, встановлюються за допомогою спеціальних засобів і методів, а отже, інтерпретуються через систему спеціальних знань і оцінок, вони стають оперативно-розшуковою інформацією. У тих випадках, коли ці явища виявляються й фіксуються в процесуальному порядку, з'являються докази. Однак зміст фактів, подій не змінюється, він обумовлений їхньою об'єктивною природою. Тому помітною і значущою є роль оперативно-розшукової інформації в процесі доказування: вона визначає речі, предмети, факти, які можуть бути доказами; володіє тими відомостями, які являють собою зміст доказів; вказує на людей, документи, які стають джерелами доказів.

Складність криміналістичних та кримінологічних проблем повинна «змушувати» дослідників глибоко усвідомлювати зміст відповідних соціальних, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних явищ, що виникають у практиці оперативно-розшукової діяльності. Відбивний аспект оперативно-розшукової інформації виявляється не тільки у варіанті безпосереднього відображення.

У будь-якій сфері соціального життя, а тим більше в управлінні соціальними процесами для здійснення цілей боротьби зі злочинністю не можна ігнорувати великий обсяг знань, накопичених людським досвідом. Значна їх частина включається або потенційно може бути включена в процеси управління, регулювання відносин між людьми, пізнання певних груп явищ. Потік інформації, що швидко зростає й виробляється спеціальними юридичними й суміжними науками, використовується для формування системи прийняття рішень у боротьбі зі злочинністю. Відбивний аспект оперативно-розшукової інформації не припускає ігнорування й виникає при здійсненні оперативних заходів інформаційного «шуму» – внаслідок помилкових уявлень, неправильного сприйняття дійсності, яка в практиці боротьби зі злочинністю впливає на виникнення версій і зміст виконуваних дій.

Такими є деякі вихідні положення про сутність оперативно-розшукової інформації як «позначення змісту, отриманого з зовнішнього світу».

Схема «виникнення» інформації, що відобразила розвиток у теорії інформації, цілком прийнятна для теорії оперативно-розшукової інформації. Тут необхідний облік таких значущих категорій, як «достовірність», «помилка», «дезінформація». Вони відображають найважливіші суб'єктивні процеси: особливості сприйняття, мети передачі інформації або її «виробництва». Тому усунення невизначеності в оперативній і слідчій практиці не завжди збігається з актом обмеження різноманітності. Обмеження різноманітності стає лише етапом в усуненні невизначеності й повторюється на новій інформаційній основі. З цього погляду в практиці оперативно-розшуковій діяльності та кримінального процесу стан невизначеності зберігається на всіх його етапах, аж до вступу вироку суду в законну силу.

У процесах пошуку інформації, розвідувальних та інших оперативно-тактичних дій ініціатива виходить від одержувача і споживача інформації. Отримання і споживання інформації, як правило, збігаються. Нарешті, активність і пасивність людини як джерела інформації пов'язана з ініціативою передачі інформації: якщо ініціатива виходить від неї, значить вона активне джерело інформації, якщо вона не ставить собі за мету передавання інформації, у цьому випадку вона – пасивне джерело. З цього випливає, що будь-який громадянин, який за власною ініціативою передає відомості, що набувають значення оперативно-розшукової інформації, стає активним джерелом інформації. Таким чином, оперативно-розшукова інформація обмежень не має.

Оперативно-розшукова інформація є різновидом соціальної інформації зі специфічною метою отримання (боротьба зі злочинністю), методами отримання та режиму використання, що забезпечує конспірацію, надійне зашифрування джерел, можливість перевірки повідомлення відомостей та їх застосування тільки спеціально уповноваженими особами.

Як зазначено в юридичній літературі, «інформаційне забезпечення є обов'язковою умовою ефективності діяльності будь-якої соціальної системи», зокрема системи оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочину. Без наявності інформаційних зв'язків у системі не можна говорити про будь-яку взаємодію між її елементами і про існування самої цілісності.

В. Хомколов зазначає, що, «розглядаючи інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності через систему зв'язків, ми тим самим пізнаємо об'єктивні умови й закономірності руху інформації, зокрема оперативно-розшукової, виявляємо чинники, які позитивно й негативно впливають на цей процес».

Слід підкреслити, що перспективними напрямками оперативно-розшукового забезпечення розкриття і розслідування злочинів є отримання й використання в доказуванні оперативно-розшукової інформації.

Як показало опитування слідчих і оперативних працівників (71,5%), злочини проти життя та здоров'я залишаються не розкритими, оскільки слідчі не використовують повною мірою оперативно-розшукову інформацію. У юридичній літературі, крім терміна «криміналістично значуща інформація», застосовується термін «криміналістична інформація», які, на наш погляд, можуть використовуватися як синоніми. Криміналістично значуща інформація в літературі поділяється на доказову (процесуальну) і непроцесуальну.

Розглядаючи поняття оперативно-розшукової інформації, доцільно прийняти за основу визначення, розроблене В. Хомколовим, який вважає, що «оперативно-розшукова інформація – це відомості, отримані в результаті здійснення оперативно-розшукової діяльності, що можуть стати доказами або сприяють їх отриманню і використовуватися в попередженні злочину, а також інші дані, що використовуються в організації і тактиці діяльності оперативно-розшукових апаратів».

У ході оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочину накопичуються первинні відомості про ознаки скоєних злочинів. У літературі наводиться класифікація пошукових ознак, які можуть бути застосовані до дій злочинців, які вчиняють злочини проти життя і здоров'я (наприклад, замовні вбивства, сексуально-садистські серійні вбивства та ін.).

Серед них такі ознаки:

- 1) властиві психологічному стану злочинців;
- 2) характеризують зовнішність злочинців;
- 3) властиві способам скоєння злочинів;

4) характеризують різні ситуації, що створюють умови вчинення злочинів.

Залежно від виявлених ознак і умов, у яких скоюються злочини, розробляються і проводяться заходи щодо виявлення злочинців, встановлення місця їхнього місцезнаходження, збору та накопичення оперативно-розшукової інформації, її перевірки та використання в доведенні.

У ході розкриття злочину можливий збір оперативно-розшукової інформації за принципом «від злочинця до злочину».

У системі оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочину оперативний працівник, отримавши оперативно-розшукову інформацію, повинен:

- 1) оцінити надійність оперативно-розшукової інформації;
- 2) визначити, як оперативно-розшукова інформація може бути використана для розкриття злочину;
- 3) зашифрувати методи і джерело подання інформації;
- 4) передати оперативно-розшукову інформацію слідчому негайно і в тій частині, щоб забезпечити конспірацію її реалізації.

Достовірність оперативно-розшукової інформації та оптимальність її обліку загалом залежать від систематичного й постійного її узагальнення.

Отримана оперативно-розшукова інформація оформляється у формі рапорту, довідки й передається слідчому.

Однак у ряді ситуацій у оперативного працівника залишається інформація, яка з різних причин не використовується в ході оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочину і зберігається в справах оперативного обліку. Тому у зв'язку з відсутністю подібної інформації слідчий її не використовує в ході розслідування злочину.

Проблема ознайомлення слідчого з оперативно-розшуковою інформацією дискутується в юридичній літературі. Багато вчених вважають, що для ефективного розслідування злочинів необхідно знайомити слідчого з оперативною інформацією.

Так, В. Хомколов зазначає, що «система оперативно-розшукового забезпечення попереднього розслідування буде діяти ефективно, а слідчі зможуть успішно вирішувати завдання з розкриття й розслідування злочинів тільки в тому випадку, якщо оперативно-розшукова інформація буде доступна їм у повному обсязі і в тому вигляді, у якому вона була спочатку отримана».

Цю точку зору підтримує В. Коновалова: «слідчий повинен знати все, що стосується розслідуваної ним справи й може мати значення для дослідження його обставин. Для нього немає і не може бути таємниці відносно справи оперативно-розшукової інформації (але не джерел її отримання), так само, як і для особи, яка провадить дізнання, не повинно бути таємниці в розслідуванні справи, за якою вона здійснює оперативно-розшукову діяльність».

Вчені відзначають, що, отримавши оперативно-розшукову інформацію в повному обсязі, слідчий має можливість з нею ознайомитися, а також: 1) отримати матеріальні об'єкти, вилучені фахівцем або оперативним працівником; 2) дізнатися про місцезнаходження об'єктів, що мають значення для справи, яка дозволить використовувати їх при проведенні слідчих дій; 3) дізнатися про дії підозрюваних щодо здійснення, приховування злочину, протидії розслідуванню; 4) затримати злочинців за місцем їхнього знаходження, вилучити речові докази й викрадене майно.

Крім того, слідчий може зорієнтуватися в пошуках необхідних доказів, у тактиці провадження слідчих дій, скорегувати план розслідування.

Разом з тим, слід, на наш погляд, визнати спірним положення, висловлене в юридичній літературі, про надані слідчому права ознайомлюватися із всіма оперативними матеріалами, а не тільки з результатами оперативно-розшукової діяльності. Сама по собі наявність у слідчого допуску до державної таємниці, зокрема до так званої «секретної інформації», не завжди свідчить про те, що цей слідчий фактично може бути обізнаний з відомостями, що становлять державну таємницю, а також може вміло тактично і стратегічно розпоряджатися такими відомостями в ході розслідування злочинів без загрози розголошення їхніх конфіденційних джерел, тактики й техніки отримання

оперативно-розшукової інформації, тобто без загрози заподіяння істотної шкоди безпеці держави у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Якщо в ході перевірки надійшла оперативно-розшукова інформація і з'ясується, що для аналізу її мало, здійснюється пошук додаткової інформації. Для отримання достатньої інформації про вчинення злочинів підозрюваними необхідно більш ретельно вивчити відомості, наявні в автоматизованих базах даних, що дозволить забезпечити тактичні завдання розслідування.

Важливим етапом у системі оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочину є оцінка та аналіз оперативно-розшукової інформації, що дозволяє своєчасно вирішити завдання збирання доказів і організувати підготовку на її основі оптимальних рішень.

Під оцінкою оперативної інформації «мають на увазі висновок про оперативну цінність інформації і про можливість її використання в контррозвідальній або оперативно-розшуковій діяльності». Така оцінка, на думку О. Шумилова, «передбачає спочатку отримання якомога повнішої та достовірної інформації, глибоке і всебічне вивчення фактичних даних, тлумачення змісту закону, спробу вибору конкретної правової норми (тобто юридичну, зокрема кримінально-правову кваліфікацію діяння), потім – зіставлення всієї сукупності закріплених в обраній кримінально-правовій нормі ознак складу злочину з тим або тим ступенем наявності (ознак діяння, про яке отримано розшукову інформацію) і, нарешті, закріплення в оперативному документі виведення».

Важливу роль у цьому плані відіграє аналіз оперативно-розшукової інформації, на базі використання якої «аналітична робота дозволяє встановлювати індивідуальну або групову приналежність різних об'єктів оперативно-розшукової діяльності; досліджувати їхні властивості та стан, а також результати і співвідношення різних факторів, що на них певним чином впливають; прогнозувати подальший хід кримінальних подій; виявляти приховані взаємозв'язки між суб'єктами тощо».

Стосовно справ проти життя і здоров'я аналіз оперативно-розшукової інформації дає можливість:

- 1) вивчити діяльність підозрюваних у скоєнні злочинів;
- 2) систематизувати й упорядкувати відомості, які ще не перевірені;
- 3) зібрати докази, необхідні для планування та успішного проведення оперативно-розшукових заходів;

4) налагодити взаємодію з іншими суб'єктами оперативно-розшукової діяльності зі збору та обміну оперативною інформацією для використання в тактичних цілях оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочину.

Так, організована злочинна група осіб скоїла вбивство таксиста і, захопивши автомашину, втекла з місця події в невідомому напрямку. Через добу надійшла оперативно-розшукова інформація про членів злочинного угруповання. Після оцінки та аналізу оперативно-розшукової інформації, оперативними працівниками було встановлено їхнє місцезнаходження. Оперативною групою було організовано й успішно проведено тактичну операцію «затримання», у ході якої злочинці були затримані й викриті у скоєнні злочину.

Слід погодитися з В. Хомколовим, що ефективність інформаційного забезпечення розслідування злочину, особливо проти життя і здоров'я, «залежить від ефективності функціонування всіх елементів системи зв'язку: якщо джерело інформації визначено правильно і інформація придатна для встановлення істини у справі; якщо інформація передана слідчому швидко і без спотворень, в максимально повному обсязі; якщо слідчий здатний ефективно використовувати інформацію у вирішенні завдань попереднього розслідування.

Слід зазначити, що важливим моментом є не тільки процес оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочину, а й оперативно-розшукового забезпечення судового слідства. «Організація і тактика боротьби щодо протидії злочинцям і їхнім пособникам на стадії судового розгляду визначаються з урахуванням тих форм, які використовують злочинці».

Найбільш поширеними на практиці є:

1. Вплив на потерпілих, свідків.

2. Вплив на слідчих, прокурорів, суддів, експертів, фахівців.

3. Знищення і фальсифікація доказів.

Вплив здійснюється шляхом погроз життю і здоров'ю, знищення майна, фізичного усунення, через засоби масової інформації тощо.

О. Ларін відзначає, що «найбільшу загрозу збереженню доказів становить свідомо протидія осіб, зацікавлених у спотворенні результатів розслідування».

Близько 35% опитаних слідчих і оперативних працівників відзначають, що факти протидії продовжують зростати.

Зростання фактів протидії пов'язане, на їхню думку, з тим, що:

- 1) злочинці знайомі з оперативними методами роботи, зокрема з агентурним методом;
- 2) підвищилася організованість і конспіративність діяльності злочинних груп;
- 3) недостатня обізнаність слідчих і оперативних працівників у сучасних можливостях практичного застосування науково-технічних засобів для отримання оперативної інформації.

На сьогодні сучасні автоматизовані інформаційно-пошукові системи дозволяють отримати й реалізувати інформацію про підозрюваного, способи вчинення злочину шляхом вивчення кримінальних проваджень, у яких виявляються закономірні статистичні зв'язки елементів злочинної діяльності.

Інформаційні технології в оперативно-розшуковій діяльності з використанням ресурсної бази Інтернет можуть застосовуватися:

- як джерело оперативної інформації;
- як інформаційний канал для оперативного зв'язку з населенням;
- як засіб впливу на населення в інтересах розкриття, розслідування та запобігання злочинам;
- як засіб впливу на особу, яка вчинила злочин, з метою спонукання її до добровільної явки з повинною або вчинення нею помилкових дій, що сприяють її затримання.

Систематизований аналіз оперативно-розшукової інформації, отриманої в ході розслідування злочинів на основі інформаційних технологій, дозволить

слідчому й оперативним працівникам висувати оперативно-розшукові та слідчі версії, правильно оцінювати вихідні слідчі ситуації та своєчасно будувати алгоритми оперативно-розшукових заходів і слідчих дій.

Крім оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочинів, виникають складності в оперативно-розшуковому забезпеченні судового слідства, наприклад:

- 1) про роль оперативного працівника в забезпеченні судового процесу;
- 2) про можливість реалізації оперативно-розшукової інформації;
- 3) про матеріально-технічне забезпечення безпеки учасників судового слідства.

Звісно ж, необхідно не тільки чітко оперативно-розшукове забезпечення розслідування злочину й судового слідства, а й поліпшення координації діяльності самих суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Для цього необхідна уніфікація збору оперативно-розшукових даних, що передбачає створення єдиної автоматизованої міжвідомчої бази даних оперативно-розшукової інформації про злочини, що здійснюються в Україні і країнах ближнього й далекого зарубіжжя.

2. Основні вимоги, що висуваються до оперативно-розшукової інформації

Під оперативно-розшуковою інформацією розуміється різновид соціальної інформації, спеціальної за метою отримання (боротьба зі злочинністю), методами отримання та режимом використання, що забезпечує конспірацію, надійне зашифрування джерел, можливість перевірки повідомлених відомостей та їхнього застосування тільки зацікавленим оперативним працівникам і слідчим апаратом.

Логічний аналіз цього визначення дозволяє зробити висновок, що під родовою ознакою поняття оперативно-розшукової інформації розуміється різновид соціальної інформації. До видових ознак у цьому визначенні належать такі:

- спеціальна мета отримання (боротьба зі злочинністю);

–методи отримання й режим використання, що забезпечують конспірацію, надійне зашифрування джерел;

–можливість перевірки повідомлених відомостей;

–застосування тільки зацікавленим оперативним працівником і слідчим апаратом.

Розглянемо видові ознаки оперативно-розшукової інформації, запропоновані С. Овчинським. Перша ознака оперативно-розшукової інформації – спеціальна за метою отримання (боротьба зі злочинністю). У цій видовій ознаці вказано спеціальну мету – боротьбу зі злочинністю. З цим положенням можна не погодитися, тому що тут вбачається така само логічна помилка, що й у родовій ознаці: поняття «боротьба зі злочинністю» вимагає окремого визначення. Законодавець визначає мету оперативно-розшукової діяльності як захист життя, здоров'я, прав і свобод людини і громадянина, власності, забезпечення безпеки суспільства й держави від злочинних посягань.

Другою ознакою оперативно-розшукової інформації є метод її отримання та режим використання, який забезпечує конспірацію. Ця ознака безпосередньо впливає з принципів оперативно-розшукової діяльності – конспірації, поєднання гласних і негласних методів і засобів.

Третя ознака – можливість перевірки повідомлених відомостей – вказує, що отримана інформація повинна перевірятися. Однак при цьому не пояснюється, як саме вона повинна перевірятися.

Четверта ознака – застосування тільки зацікавленим оперативним працівником і слідчим апаратом. З цієї ознаки зрозуміло, що інформація використовується тільки зазначеними суб'єктами.

Розглянуте визначення поняття оперативно-розшукової інформації вказує, які суб'єкти її можуть використовувати, але при цьому не дає відповіді на питання, які суб'єкти можуть її отримувати. Д. Гребельський розглядав оперативно-розшукову інформацію як «сукупність первинних і вихідних даних про осіб, причетних до підготовки і скоєння злочинів, факти злочинних проявів, стан оперативно-розшукових сил і засобів, а також умови, у яких протікає діяльність органів поліції з боротьби зі злочинністю».

Логічний аналіз цього визначення дозволяє встановити, що родовою ознакою в ньому виступає сукупність даних і фактів. У цій дефініції є невизначеність у частині розуміння терміна «сукупність даних».

Видовими умовами в цьому визначенні виступають такі ознаки:

- особи, які причетні до підготовки і скоєння злочинів;
- злочинні прояви;
- стан оперативно-розшукових сил і засобів, а також умов, у яких протікає діяльність органів з боротьби зі злочинністю.

Перша і друга ознаки цього визначення оперативно-розшукової інформації відображені в одному із завдань оперативно-розшукової діяльності, а саме – виявленні, попередженні, припиненні й розкритті злочинів, а також виявленні і встановленні осіб, які готують або вчинили злочин. При цьому у визначенні не вказується на необхідність отримання відомостей для вирішення інших завдань оперативно-розшукової діяльності. Для прикладу можна навести таке завдання оперативно-розшукової діяльності – здійснення розшуку осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства й суду, ухиляються від кримінального покарання, а також розшуку безвісти зниклих, що було сформульовано в теорії оперативно-розшукової діяльності в середині 70-х рр. минулого століття.

В. Лукашов під оперативно-розшуковою інформацією розуміє «обставини, що мають безпосереднє або потенційне значення для планування і здійснення оперативно-розшукових заходів, проведення аналітичної роботи, а також надання сприяння попередньому слідству».

У цьому визначенні родовою ознакою є поняття «обставини». При цьому не зрозуміло, що автор визначення має на увазі під «обставинами». У цій дефініції видовими ознаками є такі: застосування для планування і здійснення оперативно-розшукових заходів; проведення аналітичної роботи; надання сприяння попередньому слідству. З визначення не зрозуміло, хто отримує інформацію. Д. Ковачев визначає оперативно-розшукову інформацію як «сукупність відомостей, даних, обсяг і зміст яких тією чи тією мірою усуває невизначеність знань ... про оперативну обстановку на обслуговуваних об'єктах

(лініях), відповідає цілям і завданням, які стоять перед оперативним апаратом, і застосовується ними з метою попередження і розкриття злочинів, а також у внутрішній управлінській діяльності». У цьому визначенні під родовою ознакою розуміється «сукупність відомостей, даних». Д. Ковачев у своєму визначенні не вказує на джерела й методи отримання інформації, а також не пояснює, хто має право її отримувати.

У визначенні поняття оперативно-розшукової інформації, запропонованому В. Атмажитовим, вказано на суб'єкта, який може її отримувати. Під оперативно-розшуковою інформацією В. Атмажитов розуміє «одержувані суб'єктом оперативно-розшукової діяльності за допомогою спеціальних методів і засобів фактичні дані, що містять у собі знання, необхідні і придатні для запобігання та розкриття злочинів, розшукової роботи і вирішення інших завдань боротьби зі злочинністю». У цьому визначенні така ознака, як «суб'єкти оперативно-розшукової діяльності», вказує, що тільки вони мають право отримувати оперативно-розшукову інформацію. Ця ознака відповідає одній з видових ознак поняття оперативно-розшукової діяльності, запропонованій законодавцем, а саме: «оперативними підрозділами державних органів, уповноважених на те цим законом (далі – органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність)».

Така видова ознака, як «спеціальні методи і засоби», вказує на принципи отримання інформації та збігається з принципами оперативно-розшукової діяльності, закріпленими законодавцем.

Остання видова ознака в понятті – «для запобігання та розкриття злочинів, розшукової роботи і вирішення інших завдань боротьби зі злочинністю» – вказує на те, що оперативно-розшукова інформація призначена для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, але ця ознака включає не всі завдання оперативно-розшукової діяльності.

У 2011 р. І. Волчков у своїй роботі «Реалізація оперативно-розшукової інформації: теоретико-методологічні проблеми» проводить докладне дослідження та пропонує своє визначення оперативно-розшукової інформації: «це різноманітні фактичні дані, відомості і знання, що становлять спеціальний

ресурс, отримані суб'єктом системи оперативно-розшукової діяльності за допомогою управління її силами, засобами і методами, обсяг і зміст яких усуває невизначеність і забезпечує функціонування зазначеної системи у вирішенні поставлених перед оперативними апаратами завдань, визначених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Автор цього визначення розглядає оперативно-розшукову діяльність як систему, а інформацію, що використовується в цій системі, – як спеціальний ресурс, який забезпечує її функціонування. При цьому залишається незрозумілим, що мається на увазі під «суб'єктом системи» і як ця інформація сприяє вирішенню завдань оперативно-розшукової діяльності.

В. Голубовський запропонував таке визначення оперативно-розшукової інформації: «це відомості про осіб (спільноти фізичних осіб), предмети, документи, факти, події, явища і процеси, одержувані в порядку, передбаченому оперативно-розшуковим законом і відомчими нормативними актами щодо тактики оперативно-розшукової діяльності, зафіксовані на матеріальних носіях із реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати, зосереджувати в інформаційних системах і справах оперативного обліку». Це визначення відрізняється від інших тим, що родовою ознакою є «відомості про осіб (спільноти фізичних осіб), предмети, документи, факти, події, явища і процеси». Автор назвав усі можливі відомості, які можуть отримувати суб'єкти оперативно-розшукової діяльності і які можуть бути оперативно-розшуковою інформацією.

Також у цьому визначенні оперативно-розшукової інформації зазначено таку видову ознаку, як «зафіксовані на матеріальних носіях з реквізитами». З цієї ознаки випливає, що до оперативно-розшукової інформації належить тільки та інформація, яка зафіксована певним чином. Ця видова ознака впливає з вивчення приватно-наукових визначень інформації, де, як правило, однією з видових ознак інформації називають процес її фіксації. Це означає, що при здійсненні певної діяльності отримана інформація починає стосуватися її тоді й тільки тоді, коли вона зафіксована за певними правилами. Отже, стосовно оперативно-розшукової інформації, однією з її характерних ознак повинна бути

така, яка вказує на те, як вона повинна фіксуватися в оперативно-розшуковій діяльності.

Аналіз понять оперативно-розшукової інформації дозволив встановити, що практично всі автори вищеназваних понять видовою ознакою вказували мету її використання. Один із напрямів використання оперативно-розшукової інформації – це вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, другий – забезпечення кримінального судочинства.

З урахуванням зазначених характерних ознак можемо сформулювати таке визначення: оперативно-розшукова інформація – це відомості про осіб, предмети, документи, факти, події, явища і процеси, що отримуються працівниками оперативних підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зафіксовані строго відповідно до вимог нормативних правових актів, які використовуються для вирішення задач, визначених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та забезпечення кримінального судочинства.

3. Сучасні інформаційно-пошукові системи оперативно-розшукового та іншого призначення

Процес інформаційного забезпечення закономірно розглядається не тільки як сукупність методів і засобів збору й обробки інформації, але і як організація доступу до інтегрованих інформаційних банків і баз даних, зокрема органів внутрішніх справ. Як справедливо відзначається в науковій літературі, специфіка оперативно-розшукової діяльності передбачає її постійне забезпечення інформацією стратегічного й тактичного рівнів.

Загальним завданням інформаційного забезпечення є сприяння боротьбі зі злочинністю шляхом збору, накопичення, обробки та систематизації оперативно-значущої інформації, у зв'язку з чим особливого значення набуває подальша комп'ютеризація оперативно-розшукової діяльності та створення спеціалізованих комп'ютерних програм з алгоритмами розкриття окремих видів злочинів. Метою інформаційного забезпечення оперативно-розшукової роботи,

як зазначає Т. Ткачук, є надання оперативно-розшуковій діяльності стійкості, комплексності та планомірності.

На сьогодні питання інформаційного забезпечення оперативно-розшукової роботи врегульовані цілою низкою відомчих і розшукових обліків, призначених для інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів та інших органів державної влади щодо виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів; встановлення місцезнаходження осіб, оголошених у державний і міжнародний розшук; ідентифікації невпізнаних трупів і встановлення осіб, які неспроможні за станом здоров'я або віком повідомити дані про свою особистість; попередження та виявлення адміністративних правопорушень, а також для підтвердження наявності (відсутності) відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності, судимості, реабілітації, час і місце відбування покарання.

До дактилоскопічного обліку мають право звертатися суди, органи прокуратури, слідства, дізнання, органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виробництво у справах про адміністративні правопорушення. Право звернення до прізвищ і дактилоскопічного обліку надається також Національному центральному бюро Інтерполу при МВС України. На сьогодні існує проблема щодо оперативного обміну інформацією між підрозділами різних правоохоронних органів, оскільки єдиний інформаційний простір правоохоронних органів, що склався, наприклад, у європейській практиці, в Україні в повному обсязі ще не створено.

Централізовані криміналістичні та розшукові обліки складаються з обліку злочинів і осіб, підозрюваних, обвинувачених у їх вчиненні; обліку викрадених і вилучених номерних речей і документів; обліку осіб, зниклих безвісти, невпізнаних трупів та осіб, які не здатні за станом здоров'я або віком повідомити дані про себе; обліку осіб, оголошених у загальнодержавний і міждержавний розшук; обліку втраченої або виявленої вогнепальної зброї та іншого озброєння; обліку розшукуваних транспортних коштів; обліку викрадених предметів, що мають культурну (історичну, наукову, художню)

цінність; обліку правопорушень і злочинів, скоєних на території України іноземними громадянами або особами без громадянства.

Методологічне значення для організації інформаційного забезпечення оперативно-розшукової роботи має Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їхньому виявленні та розслідуванні. Вона конкретизує основні напрями розшукової роботи, що сприяє визначенню відповідних категорій розшукової інформації, які включаються в різні інформаційно-пошукові системи органів внутрішніх справ України.

Як зазначено в наукових джерелах, через недосконалість правового регулювання та організацію техніко-криміналістичної роботи інформаційна база, що реально існує, використовується лише на 20 – 25%, що серйозно ускладнює розшукову роботу.

Є. Яковець у зв'язку з цим підкреслює, що до сьогодні ще не вироблено науково обґрунтованої схеми обліково-реєстраційних відомостей по вертикалі й по горизонталі системи управління оперативних підрозділів, а самі відомості, що містяться в інформаційних центрах, відіграють лише допоміжну роль.

Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України формує оперативно-довідкові обліки, автоматизовані інформаційно-пошукові системи й банки даних. На сьогодні в оперативно-службовій діяльності успішно використовується інтегрований банк даних регіонального рівня (ІБД-Р), причому практичні працівники відзначають зручність обміну загальнодоступною інформацією. Обмін інформацією між різними підрозділами Міністерства базується на використанні програмного комплексу «Діоніс». За твердженням багатьох фахівців, він відстає від сучасних вимог і має численні недоліки (низька швидкість передачі даних, невідповідність вимогам інформаційної безпеки, відсутність продуманого інтерфейсу користувача та ін.).

Ефективним засобом інформаційного забезпечення оперативно-розшукової роботи розглядається Єдина інформаційно-телекомунікаційна

система, яка ще до 2010 р. повинна була охопити всі підрозділи Національної поліції України. Завданнями були автономізація збору, зберігання й обробки інформації, організація віддаленого доступу співробітників усіх правоохоронних служб до інформаційних ресурсів системи, організація взаємодії з інформаційними системами всіх правоохоронних і державних органів України, а також з Інтерполом.

На завершення розгляду цієї теми слід виділити деякі точки зору на рішення позначених проблем.

Т. Ткачук виділяє кілька напрямів удосконалення системи інформаційного забезпечення оперативно-розшукової роботи. По-перше, це об'єднання всіх обліків у єдину Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України. На сьогодні, на місцевому рівні, ведеться чотири види обліків: картотека осіб, що становлять оперативний інтерес (на основі алфавітно-довідкових карток, на осіб, взятих на облік за пошуковими справами; на осіб, яких розшукують за орієнтуваннями інших органів; на осіб, взятих на облік за результатами попередньої оперативної перевірки; на осіб, які потребують оперативного контролю); картотека нерозкритих злочинів (на основі довідкових карток), картотека викрадених, вилучених, виявлених речей та майна (на основі карток «на річ»); картотека вогнепальної зброї (на основі карток на зареєстровану зброю). Експертно-криміналістичні обліки на місцевому рівні представлені дактилокартою осіб, які мають оперативний інтерес, і фотознімками слідів рук з місць нерозкритих злочинів. Можливість інформаційного обміну між територіальними підрозділами одного рівня часто утруднена, навіть при знаходженні їх на території одного регіону. По-друге, розширення переліку зареєстрованих об'єктів дозволить у кінцевому підсумку підвищити розкриття злочинів. Актуальним напрямом сьогодні виступає збирання та систематизація спільними зусиллями підрозділів карного розшуку та експертно-криміналістичних підрозділів геномної інформації.

Є. Яковець у зв'язку з цим зазначає, що вітчизняними фахівцями розробляються автоматизовані логіко-аналітичні системи, призначені для

аналізу повнотекстової інформації, що можуть поєднуватися з експертними системами, які використовують для ідентифікації та діагностики різних об'єктів, їхніх біометричних персональних даних.

Необхідно ширше практикувати створення автоматизованих діагностичних систем, здатних моделювати різні події і відтворювати прижиттєвий вигляд трупів, штучно «омолоджувати» й «робити більш старими» осіб, зображених на фотографіях. Подібна система дозволить врахувати типові оперативно-розшукові ситуації, пов'язані з розшуком осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства й суду, які вчинили втечу з місць позбавлення волі, а також створити механізм встановлення особи громадян за непізнаними трупами.

Виходячи зі сказаного, можна виділити кілька ознак, які характеризують сучасний стан інформаційного забезпечення оперативно-розшукової роботи: 1) різноманіття оперативно-довідкових, криміналістичних та розшукових обліків; 2) спроба створення єдиного інформаційного простору для обміну інформацією оперативно-розшукового призначення; 3) деяке технічне відставання наявного програмного забезпечення від сучасних вимог; 4) створення автоматизованих робочих місць оперативних співробітників із можливою алгоритмізацією їхніх дій; 5) використання в цілях розшукової роботи загальнодоступних ресурсів мережі Інтернет.

Технічні можливості МВС України повинні нарощуватися, а створення сучасних автоматизованих інформаційних систем має набувати комплексного характеру, що дозволяє отримати доступ до них всім зацікавленим суб'єктам розшукової діяльності.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкрийте поняття оперативно-розшукової інформації.
2. Надайте визначення інформаційно-аналітичному забезпеченню оперативно-розшукової діяльності.
3. Назвіть джерела оперативно-розшукової інформації.
4. За якими критеріями класифікується оперативно-розшукова інформація?
5. Які основні вимоги висуваються до оперативно-розшукової інформації?
6. Що таке оперативний облік?

ТЕСТУВАННЯ

1. Які засоби НЕ забороняється застосовувати для одержання інформації?

- 1) технічні засоби, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу;
- 2) психотропні речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу.
- 3) хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу;
- 4) технічні засоби фіксування.

2. Що є юридичною підставою для здійснення НС(Р)Д у вигляді спостереження за річчю або місцем?

- 1) постанова слідчого або прокурора;
- 2) ухвала суду;
- 3) ухвала слідчого судді;
- 4) постанова суду.

3. Що є фактичною підставою для здійснення НС(Р)Д у вигляді спостереження за річчю або місцем?

- 1) наявність доказів щодо вчинення кримінального правопорушення й неможливість отримати докази в інший спосіб;
- 2) наявність доказів щодо вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину й неможливість отримати докази в інший спосіб;
- 3) наявність доказів вчинення злочину організованої групи;
- 4) наявність доказів щодо вчинення злочину злочинною організацією.

4. Який прийом під час здійснення спостереження НЕ застосовується?

- 1) супроводжувальне спостереження;

- 2) зустрічне (випереджувальне) спостереження;
- 3) паралельне спостереження;
- 4) перпендикулярне спостереження.

5. Який процесуальний документ складається за результатами проведення спостереження за особою, річчю або місцем?

- а) акт;
- б) постанова;
- в) рапорт;
- г) протокол.

Розділ 9

КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

ПЛАН:

1. *Поняття і класифікація суб'єктів, що здійснюють контроль і нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю.*
2. *Судовий та відомчий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю.*

1. Поняття і класифікація суб'єктів, що здійснюють контроль і нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю

Стаття 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає: «Нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності здійснюється Генеральним прокурором, його заступниками, керівниками обласних прокуратур, їх першими заступниками та заступниками, а також уповноваженими наказом Генерального прокурора прокурорами Офісу Генерального прокурора та уповноваженими наказом керівника обласної прокуратури прокурорами відповідних обласних прокуратур».

Керівник місцевої прокуратури, а також уповноважені його наказом прокурори відповідної місцевої прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності в оперативно-розшукових справах, заведених піднаглядними їм територіальними оперативними підрозділами правоохоронних органів.

Відомості про осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальним органом України, належність конкретних осіб до кадрового складу розвідувальних органів, а також форми, методи й засоби розвідувальної діяльності та організаційно-штатна структура розвідувальних органів до предмета прокурорського нагляду не належать.

Прокурор у межах своєї компетенції:

безперешкодно входить в усі приміщення органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність

вимагає для перевірки розпорядження, інструкції, накази та інші акти щодо оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукові справи, реєстраційні, облікові, звітні, статистичні, аналітичні документи та інші відомості щодо здійснення оперативно-розшукових заходів

доручає керівникам відповідних органів проведення у відповідних їм підрозділах перевірок з метою усунення порушень закону

дає письмові вказівки про проведення оперативно-розшукових заходів з метою попередження та виявлення кримінальних правопорушень, про розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно відсутні

дає згоду на продовження строку проведення оперативно-розшукової діяльності;

отримує пояснення щодо порушень вимог закону від посадових осіб органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність

перевіряє скарги на порушення законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, з ознайомленням у необхідних випадках з оперативно-розшуковими матеріалами

скасовує незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення оперативно-розшукової діяльності чи про інші рішення, що суперечать закону

вживає заходів щодо усунення порушень законності під час проведення оперативно-розшукової діяльності і щодо притягнення винних до встановленої законом відповідальності

опротестовує незаконну постанову суду про дозвіл або відмову на проведення оперативно-розшукових заходів. Принесення протесту зупиняє проведення оперативно-розшукових заходів, дозвіл на які дано судом

Реалізуючи специфічні функції в оперативно-розшуковій діяльності (функції контролю й нагляду), ці суб'єкти виконують передбачені українським законодавством обов'язки й користуються відповідними правами.

Усіх цих суб'єктів класифікують залежно від трьох основних критеріїв.

По-перше, їх групують за функціями:

- 1) суб'єкти, які контролюють ОРД (реалізують функцію контролю),
- 2) суб'єкти, що наглядають за виконанням законів в оперативно-розшуковій діяльності (реалізують функцію прокурорського нагляду).

Згідно із законодавством за реалізацією законів у оперативно-розшуковій діяльності наглядають Генеральний прокурор України і уповноважені ним прокурори.

По-друге, за сферою здійснення наданих «контролерам» повноважень розрізняють суб'єктів, які проводять зовнішній контроль і нагляд (інакше – позавідомчий) і внутрішній контроль (інакше – відомчий).

По-третє, всіх суб'єктів, що контролюють оперативно-розшукову діяльність і наглядають за нею, поділяють на юридичних і фізичних осіб. Першими є відповідні державні органи (підрозділи), другими – їхні посадові особи (наприклад, керівник прокуратури, прокурор).

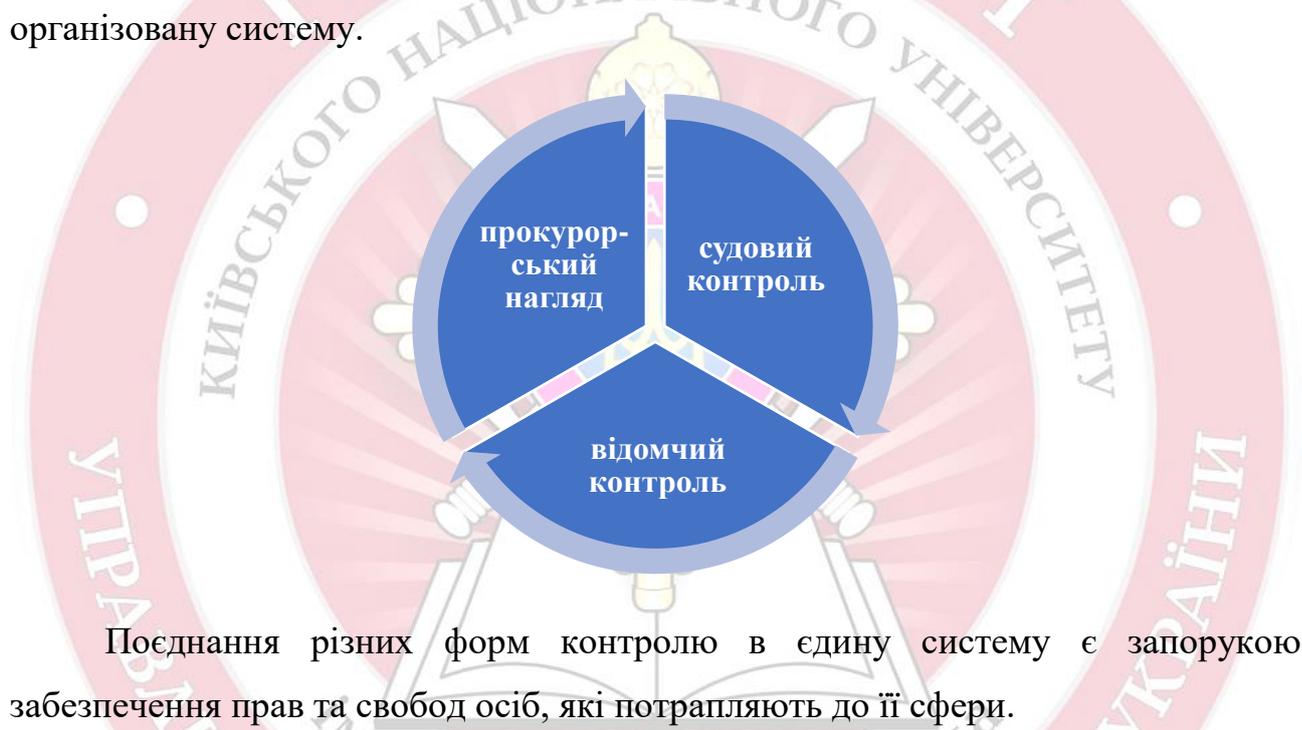
Суб'єкти, які здійснюють зовнішній (позавідомчий) контроль за оперативно-розшуковою діяльністю. Контроль за оперативно-розшуковою діяльністю, здійснюваний названими в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» суб'єктами, є контролем з боку органів державної влади України. Він виявляється в системі спостереження й перевірки відповідності діяльності уповноважених органів і посадових осіб держави завданням, принципам і правилам, встановленим положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і прийнятими на його виконання підзаконними актами. Кінцева мета цього контролю полягає в тому, щоб не допустити в ОРД відхилень від встановлених нормативів, а за необхідності – скорегувати діяльність відповідних органів і посадових осіб, усунути перешкоди у процесі їхньої ефективної роботи.

2. Судовий та відомчий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю

Реалізація конституційних положень, що проголошують Україну демократичною, соціальною і правовою державою, неможлива без усебічного зміцнення законності й правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян. У системі правоохоронних органів України відбуваються серйозні зміни, вдосконалюється їхня структура, оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, корегуються стратегія і тактика протидії злочинності. Суспільство й державу

цікавить не тільки результат діяльності правоохоронних органів, а й те, як цей результат досягається. Особливої актуальності це питання набуває у сфері оперативно-розшукової діяльності, яка посідає важливе місце серед державно-правових форм діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності.

Оперативно-розшукова діяльність, якій властиві специфічні негласні форми й методи, з одного боку, є одним із дієвих та ефективних засобів боротьби зі злочинністю, а з іншого боку, за відсутності належного контролю за її здійсненням – одним із небезпечних засобів порушення прав та свободи людини і громадянина. Тому різні форми контролю мають поєднуватися в організовану систему.

Поєднання різних форм контролю в єдину систему є запорукою забезпечення прав та свобод осіб, які потрапляють до її сфери.

Специфіка контрольної діяльності зумовлена її важливою соціальною роллю і поєднує в собі елементи правозастосовної, правоохоронної та управлінської діяльності, а саме:

а) правоохоронна діяльність спрямована на припинення протиправних дій осіб і притягнення їх до відповідальності, а також передбачає вплив на порушників законодавства;

б) правозастосовна діяльність передбачає кваліфікований нагляд за тим, щоб реальна, фактична діяльність державних органів, їхніх посадових осіб відповідала тому, що встановлено законом, максимально забезпечувала права і свободи громадян;

в) управлінська сутність контрольної діяльності виявляється у правових актах контрольних органів, службових документах.

Судовий контроль є способом забезпечення прав і законних інтересів громадянина, складовою частиною правосуддя і здійснюється в рамках діяльності суду. Зміст судового контролю залежить від вирішення завдань, що стоять перед державою. Судовий контроль – це самостійна правова форма здійснення судової влади. При здійсненні судового контролю встановлюється один основний факт – чи є законною дія (бездіяльність) або акт відповідного органу, посадової особи.

Судовий контроль у сфері оперативно-розшукової діяльності може розглядатися як напрям діяльності суду, що здійснюється шляхом реалізації повноважень щодо перевірки законності й обґрунтованості здійснення оперативно-розшукової діяльності, завданням якої є захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Він включає такі елементи:

- підставу до судового розгляду матеріалів про обмеження конституційного права особи;
- місце розгляду матеріалів;
- суб'єкта, що приймає рішення (посадову особу, яке розглядає матеріали);
- термін розгляду матеріалів; хід розгляду матеріалів; підсумки розгляду матеріалів;
- термін дії рішення по суті наданих матеріалів;
- порядок продовження терміну дії рішення (постанови) по суті наданих матеріалів.

Згідно з приписами Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» єдиною підставою для вирішення суддею питання про обґрунтованість проведення оперативно-розшукових заходів, що обмежує конституційні права громадянина, є вмотивована постанова одного з керівників оперативно-розшукового підрозділу.

Ця підстава (наявність мотивованого рішення) – це формалізоване звернення оперативного підрозділу до суду для отримання дозволу на проведення конкретного оперативно-розшукового заходу, що тягне обмеження того чи того конституційного права людини і громадянина на приватне життя.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає сутність судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю?
2. Що входить у поняття судового контролю в сфері оперативно-розшукової діяльності?
3. Які види нагляду за додержанням законності у сфері оперативно-розшукової діяльності передбачені законодавством?
4. Які організаційні форми відомчого та позавідомчого контролю використовуються у сфері оперативно-розшукової діяльності?

ТЕСТУВАННЯ

1. Хто з названих суб'єктів здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності?

1) Генеральний прокурор, його заступник, керівники обласних прокуратур, їхні перші заступники та заступники, а також уповноважені наказом Генерального прокурора прокурори Офісу Генерального прокурора та уповноважені наказом керівника обласної прокуратури прокурори відповідних обласних прокуратур;

2) Голова Служби безпеки України;

3) Президент України;

4) Голова Верховної ради України.

2. Що із названого НЕ належить до предмета прокурорського нагляду?

1) перевірка скарг на порушення законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність;

2) скасування незаконних постанов про заведення або закриття оперативно-розшукової справи;

3) вжиття заходів щодо усунення порушень законності під час проведення оперативно-розшукової діяльності й щодо притягнення винних до встановленої законом відповідальності;

4) відомості про осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальним органом України, належність конкретних осіб до кадрового складу розвідувальних органів, а також форми, методи й засоби розвідувальної діяльності та організаційно-штатна структура розвідувальних органів.

3. Хто з названих суб'єктів уповноважений скасовувати незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи,

зупинення або поновлення оперативно-розшукової діяльності чи про інші рішення, що суперечать закону?

- 1) прокурор;
- 2) оперативний співробітник;
- 3) слідчий;
- 4) слідчий суддя.

4. Хто з названих суб'єктів уповноважений давати згоду на продовження строку проведення оперативно-розшукової діяльності?

- 1) прокурор;
- 2) оперативний співробітник;
- 3) слідчий;
- 4) слідчий суддя.

5. Хто з названих суб'єктів уповноважений приймати рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, які не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора?

- 1) керівник відповідного оперативного підрозділу або його заступник з повідомленням про прийняте рішення прокурора;
- 2) прокурор;
- 3) оперативний співробітник;
- 4) слідчий.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Загальна теорія науки ОРД – розділ теорії ОРД, який включає систему світоглядних принципів науки, теоретичних концепцій, категорій, понять, методів, що відображають предмет науки загалом.

Законодавче регулювання ОРД в Україні – це державно-владний нормативно-організуєчий вплив на оперативно-розшукові відносини у специфічному вигляді соціально корисної юридичної діяльності, що здійснюється на базовому (конституційному) і середньому (розвивальному) рівнях правового регулювання.

Імітування обстановки злочину – дії слідчого, уповноваженої особи з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточення уявлення про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення.

Інституційна форма міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю полягає в участі в діяльності міжнародних організацій: Інтерполу, Європолу, Шанхайської організації співдружності тощо.

Контрольована закупка – імітація придбання або отримання, зокрема безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття й документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

Контрольована поставка – організація і здійснення слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Методи ОРД (методи практичної діяльності суб'єктів ОРД) – комплекси тактично однорідних, науково обґрунтованих оперативно-розшукових прийомів і способів, що обираються й використовуються з урахуванням оперативно-розшукової ситуації і конкретних фактичних обставин з метою вирішення оперативно-розшукових завдань.

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Обставини, що підлягають доказуванню, – подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Оперативна закупка – імітація придбання або отримання, зокрема безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності

товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття й документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

Оперативна техніка – розділ теорії ОРД, який включає питання розробки й оптимального використання засобів і методів оперативної техніки.

Оперативна-розшукова методика – розділ теорії ОРД, який включає ряд приватних методик, що становлять комплекс теоретично обґрунтованих рекомендацій з організації та здійснення виявлення, розкриття, припинення й попередження окремих видів злочинів. Вони розробляються з урахуванням оперативно-розшукових ситуацій, найбільш типових для кожного виду злочинів, і залежно від змісту цих ситуацій даються рекомендації щодо отримання в ході ОРД фактичних даних, що підлягають виявленню, збереженню й вилученню для подальшого використання в кримінальному процесі.

Оперативно-розшукова інформація – це відомості про осіб, предмети, документи, факти, події, явища і процеси, що отримуються працівниками оперативних підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зафіксовані строго відповідно до вимог нормативних правових актів, що використовуються для вирішення задач, визначених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», та забезпечення кримінального судочинства.

Оперативно-розшукова інформація – це різновид соціальної інформації зі специфічною метою отримання (боротьба зі злочинністю), методами отримання та режиму використання, що забезпечує конспірацію, надійне зашифрування джерел, можливість перевірки повідомлення відомостей та їх застосування тільки спеціально уповноваженими особами.

Оперативно-розшукова тактика – розділ теорії ОРД, який включає такі питання, як оперативно-розшукова ситуація, оперативно-розшукова версія, оперативно-розшукове прогнозування і планування, вироблення і прийняття стратегічних і тактичних рішень, положення про тактичні й оперативно-

розшукові операції, загальні положення й організаційно-тактичні форми взаємодії суб'єктів ОРД з суб'єктами кримінального судочинства тощо.

Оперативно-розшукова діяльність – вид юридичної державної діяльності, що здійснюється гласно й негласно оперативними підрозділами органів виконавчої влади, вказаних у законі, у межах своїх повноважень шляхом проведення оперативно-розшукових заходів та інших законом передбачених дій з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини, власності, безпеки суспільства й держави від злочинних посягань.

Оперативно-розшукові заходи – це передбачені законом і підзаконними нормативними актами органів, які здійснюють ОРД, розвідувально-пошукові дії, що проводяться уповноваженим суб'єктом переважно негласними засобами і методами при наявності певних підстав і відповідно до встановленого порядку, спрямовані на отримання, фіксацію і перевірку відомостей, предметів і документів як джерел таких даних, які є значущими для виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинів, а також для вирішення інших оперативно-розшукових завдань.

Правоохоронна діяльність – це державна правомірна діяльність, що полягає у захисті прав і свобод людини та громадянина, забезпеченні правопорядку й законності, захисту прав і законних інтересів державних та недержавних організацій, боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Приводи для початку досудового розслідування – це передбачені законом джерела інформації, що є спонукальною причиною для початку кримінального судочинства, діяльності органу дізнання, слідчого або прокурора з перевірки відомостей, що містяться в джерелі первинних даних про ознаки вчинення (або підготовки до скоєння) злочину.

Принципи ОРД – це керівні ідеї, основні начала, вироблені розшуковою практикою, виражені в нормах законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у сфері ОРД й відображають політичні, економічні та соціальні закономірності розвитку сучасного суспільства, а так само моральні і правові уявлення України щодо сутності, мети, завдань і процедур здійснення ОРД.

Результати ОРД – це відомості, отримані відповідно до положень чинного законодавства про ОРД щодо ознак підготовлюваного або вчиненого злочину, осіб, що готують або вчинили злочин і сховалися від органів дізнання, слідства або суду.

Строки ОРД – часові межі, протягом яких можуть і повинні вчинятися оперативно-розшукові заходи.

Суб'єкт оперативно-розшукової діяльності – це спеціально уповноважений орган або підрозділ, що відповідно до визначеного законодавцем функційного призначення реалізовує комплексні повноваження щодо застосування спеціальних сил та засобів оперативно-розшукової діяльності з пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави.

Теорія ОРД – це наука, яка призначена для теоретичної розробки та обґрунтування правомірного й оптимального застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів впливу на злочинність.

ТЕМАТИКА НАУКОВИХ РОБІТ

1. Принципова відмінність ОРД від інших функцій кримінальної юстиції.
2. Особливості закріплення статусу ОРД в оперативно-розшукових законах зарубіжних країн.
3. Специфіка методів ОРД і їхня диференціація на способи добування (перевірки) інформації і методи конспірації.
4. Співвідношення гласних і негласних форм діяльності при здійсненні ОРЗ.
5. Специфіка закріплення засобів і методів ОРД в оперативно-розшукових законах зарубіжних країн.
6. Особливості методу оперативно-слідчого процесу ФБР США.
7. Структурно-організаційне відокремлення ОРД як одна з основних її ознак.
8. Основні модифікації ОРД залежно від суб'єктів державних органів, які її здійснюють.
9. Відмінність ОРД від суміжної з нею розшукової діяльності: зовнішньої розвідки, контррозвідки, приватно-детективної діяльності.
10. Розшук як родове поняття. Особливості законодавчого регулювання різних видів розшуку.
11. Стратегічна мета й основні завдання ОРД.
12. Проблема використання результатів ОРД в інтересах боротьби з адміністративними, митними, податковими правопорушеннями, проступками осіб, які утримуються в пенітенціарних установах.
13. Співвідношення понять «принципи розшуку» і «основні положення ОРД».
14. Деталізація в оперативно-розшуковому законі принципу дотримання прав і свобод людини і громадянина.
15. Проблема систематизації загальних, галузевих принципів ОРД і основних засад, які зумовлюють діяльність оперативно-розшукових відомств.

16. Законодавче закріплення принципів ОРД і основних засад діяльності органів, які її здійснюють.

17. Сутність і складові елементи оперативно-розшукового законодавства.

18. Значення для правового регулювання ОРД і організації діяльності оперативно-розшукових відомств кримінального, кримінального процесуального, адміністративного, кримінально-виконавчого, митного, податкового законодавств.

19. Роль у правовій основі ОРД Указів Президента, постанов Уряду з питань зміцнення правопорядку та боротьби зі злочинністю.

20. Принципи ОРД у вигляді конспірації, гласних і негласних начал, які спричиняють наявність у правовій основі ОРД відомчих нормативних актів з організації та тактики ОРД.

21. Загальна характеристика законодавчих актів, що визначають правовий зміст різних видів розшуку й передбачають нормативно-правовий статус оперативно-розшукових відомств.

22. Специфіка оперативно-розшукових законів та інших правових актів зарубіжних держав, що регламентують поліцейську розвідку й оперативно-слідчий процес.

23. Загальна характеристика оперативно-розшукових відомств і їхня класифікація.

24. Особливості нормативно-правового статусу різних оперативно-розшукових відомств.

25. Оперативний підрозділ як суб'єкт, що забезпечує реалізацію оперативно-розшукової функції.

26. Особливості класифікації оперативних підрозділів залежно від виконуваних ними функцій.

27. Органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, розвідку, контррозвідку, поліцейську розвідку зарубіжних країн, і особливості їхнього правового статусу.

28. Особливості законодавчого визначення нормативно-правового статусу оперативних підрозділів спецслужб.

29. Оперативні підрозділи митних органів: завдання і статус, специфіка компетенції, передбачена митним законодавством.

30. Особливості функційної спеціалізації органів, які здійснюють ОРД, у вирішенні завдань боротьби зі злочинністю та забезпечення безпеки.

31. Напрями забезпечення комплексної діяльності оперативних підрозділів, органів і відомств, які здійснюють ОРД.

32. Об'єктивна необхідність взаємодії відомств, органів і оперативних підрозділів усередині системи відомства (органу) (внутрішня взаємодія) і поза відомством, органом, оперативним підрозділом (зовнішня взаємодія).

33. Координація діяльності відомств і органів, які здійснюють ОРД, у вирішенні стратегічних завдань з боротьби зі злочинністю та забезпечення безпеки.

34. Поняття категорії «основне завдання ОРД».

35. Види завдань ОРД і їхній взаємозв'язок.

36. Система повноважень, наданих оперативно-розшуковим органам оперативно-розшуковим законом.

37. Співвідношення обов'язків, покладених на оперативні підрозділи, і наданих їм повноважень, зафіксованих в оперативно-розшуковому законі.

38. Класифікація оперативно-розшукових заходів залежно від різних критеріїв.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
- Офіційний веб-сайт Всеукраїнської асоціації науковців та фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності. Режим доступу: <http://aord.com.ua/>
- Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
- Офіційний веб-сайт Офісу Генерального прокурора. Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/>
- Офіційний веб-сайт Президента України. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>
- Офіційний веб-сайт Одеського державного університету внутрішніх справ. Режим доступу: <http://oduvsv.edu.ua/>
- Офіційний сайт Інститут Управління державної охорони України. Режим доступу <http://ipdo.univ.kiev.ua/index.php/ua/>
- Офіційний сайт Управління державної охорони України. Режим доступу: <http://www.do.gov.ua/>

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Албул С. В. Забезпечення прав людини в оперативно-розшуковій діяльності (Серія: Теорія і практика ОРД): збірник нормативно-правових актів / уклад. С. В. Албул. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019.
2. Албул С. В. Основи оперативно-розшукової діяльності / С. В. Албул, С. В. Андрусенко, Р. В. Мукоїда та ін.; за заг. ред. С.В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2016.
3. Албул С. В. Основи оперативно-розшукової діяльності: термінологічний словник / С. В. Албул. Одеса : Астропринт, 2017.
4. Албул С. В. Вплив військового мистецтва Стародавнього Китаю на становлення теорії оперативно-розшукової діяльності / С. В. Албул // *Актуальні проблеми оперативно-розшукової протидії наркозлочинності*.
5. Албул С. В. Принципи оперативно-розшукової діяльності в контексті вимог нового Кримінального процесуального кодексу України // *Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. регіонального круглого столу (19.04.2013 р.) / відп. за випуск д.ю.н., проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична література, 2013.
6. Албул С. В. Прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю Національної поліції України: проблемні аспекти / С. В. Албул, К. М. Манойленко // *Jurisprudenta – componenta fundamentală a proceselor integrative și a comportamentului legal contemporan*: conferință internațională științifico-practică (2017; Chișinău) / com. org.: V. Bujor (președinte) [et al.]. Chișinău : S. n., 2017 (Tipogr. «Cetatea de Sus»).
7. Обшалов С. В. Оперативно-розшукова протидія злочинам при здійсненні кримінального провадження : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС.
8. Водько Н. П. Формирование политики противодействия уголовным правонарушениям в Украине (оперативно-розыскной аспект): монография / Н. П. Водько. Одесса: Феникс.

9. Глушков В. О. Судовий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю / В. О. Глушков // *Науковий вісн. Нац. акад. СБ України*. 2011. № 35.
10. Єгоров С. О. Окремі питання міжнародного співробітництва в оперативно-розшуковій діяльності / Єгоров С. О., Крамаренко В. О. // *Актуальні проблеми оперативно-розшукової протидії наркозлочинності*.
11. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (14 травня 2019 р., м. Одеса). Одеса ОДУВС, 2019.
12. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»: науково-практичний коментар / за ред. Ю. І. Руснака. К.: Центр учбової літератури.
13. Захаров В. П. Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинністю : монографія / В. П. Захаров. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008.
14. Ивахин А. Е. Оперативная деятельность и вопросы конспирации в работе спецслужб: по материалам открытой печати и лит. : [в 6 т. Т. 2] / А. Е. Ивахин, П. Я. Прыгунов. [2-е изд. стереотип.]. К.: КНТ, 2008.
15. Кримінальний процес України : навчальний посібник / В. Албул, С. Л. Дерев'янкін, О. В. Поліщук. Одеса : ОДУВС, 2015.
16. Мельников Б. Разведка Киевской Руси / Б. Мельников // *Тайны Эпохи*. 2016. № 7-8 (185-186).
17. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. редактори В. В. Коваленко, Є. М. Моїсеєв, В. Я. Таций, С. Шемшученко. К.: Атіка, 2010. – Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції).
18. Мовчан А. В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції : навч. посібник / А. В. Мовчан. – Львів: Львів ДУВС, 2017.
19. Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України / В. В. Цибулькін, Л. М. Рожан, Д. В. Веденєєв та ін. / За заг. ред. П. Д. Морозова. К.: Преса України, 2011.
20. Негласні слідчі (розшукові) дії: курс лекцій / Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, О. І. Козаченко та ін.; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука К.: НАВС, 2012.

21. Никифорчук Д. Й. Аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності: навчально-практичний посібник / Д.Й. Никифорчук, О. Ю. Бусол, Г. М. Бірюков. К.: НАВС, 2012.
22. Никифорчук Д. Й. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності / Д. Й. Никифорчук, С. Ю. Греченко // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (15-16 жовтня 2015 р., м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2015.
23. Оперативно-розшукова діяльність. Загальна частина (питання та відповіді до екзамену) : навчальний посібник / С. В. Албул, С. В. Андрусенко, В. Б. Любчик, Є. В. Поляков, Т. Г. Щурат. Одеса : ОДУВС, 2018.
24. Оперативно-розшукова діяльність: навчальний посібник / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук; за ред. проф. О. М. Джужи. К.: Правова єдність, 2009.
25. Оперативно-розшукова діяльність: посібник для вищих навчальних закладів за заг. редакцією генерала поліції першого рангу, кандидата юридичних наук, Заслуженого юриста України С. М. Князева; академіка Академії Наук Вищої школи України, доктора юридичних наук, професора А. М. Кислого. Київ: «Видавництво Людмила», 2019.
26. Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації: монографія / О. П. Снігерьев, Г. О. Душейко, А. Долгий та ін.; за заг. ред. А. М. Подоляки, П. В. Коляди. Суми: Мрія-1, 2003.
27. Оперативно-розшукова тактика: навчально-методичний посібник / С. В. Албул, Р. В. Мукоїда, Б. Любчик, А. О. Шелехов ; за заг. ред. проф. д.ю.н., проф. С. О. Кузніченка. Одеса : ОДУВС, 2013.
28. Основи кримінального аналізу: посібник з елементами тренінгу / Албул С. В., Заєць О. М., Ісмаїлов К. Ю., Користін О. Є., Тетерятник Г. К., Горбаньов І. М. Одеса : ОДУВС, 2016.
29. Основи оперативно-розшукової діяльності: навчальний посібник / О. Ю. Анциферов, О. М. Чистолінов, С. В. Єськов та ін. / за ред. С. М. Гусарова; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: Золота міля, 2015.

30. Основи оперативно-розшукової діяльності: навчально-методичний посібник / Л. І. Аркуша, М. Б. Саакян, А. Шелехов та ін. Одеса: Фенікс, 2013.
31. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутності співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2(33).
32. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України науково-практичний коментар / В. Д. Берназ, А. М. Притула. Одеса: Фенікс, 2016.
33. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. ред. О. А. Банчука. К.: Москаленко О. М., 2013. 588 с.
34. Усенко В. Ф. Використання конфіденційної допомоги громадян у боротьбі зі злочинами: погляд сьогодення: монографія / В.Ф. Усенко, В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк. – К.: КНТ, 2007. – 204 с.
35. Форнальчук І. Л. Функціональне призначення Департаменту інформаційної підтримки та координації поліції «102» щодо забезпечення оперативно-розшукової діяльності / С. В. Албул, І. Л. Форнальчук // *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 8 листопада 2019 р.). Дніпро: ДДУВС, 2019. Ч. 1.
36. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: монографія / Д. М. Цехан. Одеса: Юридична література, 2011.
37. Шендрик В. В. Теорія і практика попередження злочинів оперативними підрозділами ОВС України: монографія / В.В. Шендрик. – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012.